

מכירת המצוות בהלכה

מכירת עליות וכיבודים בבית הכנסת
הלכה, מנהג, ומעשה

מכון ערוך המשפט

לוקט ונערך בס"ד

ע"י

אברהם ישראל בלאמו"ר הרה"ג ר' דוד דוב שליט"א לבקוביץ

שבט תשע"ח

אשדוד

יו"ל ע"י מכון
"ערוך המשפט"
אשדוד

©
כל הזכויות שמורות למחבר
אברהם לבקוביץ
אשדוד

האדמו"ר מפיטסבורג 47/12
05276-47069
דוא"ל: a47069@gmail.com

עימוד: ישראל רוזן 05731-36137
עיצוב כריכה ושערים: 08-8529938

לעילוי נשמת

זקני הרה"ח ר' **אברהם צבי** בן הרה"ח ר' משה מנחם ז"ל
לבקוביץ

נלב"ע ט"ז אב תשל"ו

זקנתי האשה הצדקנית מרת **בת שבע** בת הרה"ח ר' דוד דוב ז"ל

נפטרה י"ד באב תשל"ט

ת.נ.צ.ב.ה.

לעילוי נשמת

זקני הרה"ח ר' **אברהם ישראל הכהן** בן הרה"ח חיים יצחק הכהן ז"ל
מאירוביץ

נלב"ע כ"ו אדר תשמ"ז

זקנתי האשה הצדקנית מרת **קיילא** בת הרה"ח ר' דוד ז"ל

נפטרה י"ב סיון תשס"ב

ת.נ.צ.ב.ה.

לעילוי נשמת

זקני הרה"ח ר' **שאול** בן הרה"ח מיכאל אריה ז"ל
שיליץ

נלב"ע י"ז שבט תשס"ו

זקנתי האשה החשובה מרת **טאבה** בת הרה"ח ר' יעקב יואל צישנסקי ז"ל

נפטרה כ"ד שבט תשע"ג

ת.נ.צ.ב.ה.

לעילוי נשמת

זקני הרה"ח ר' **שלום** בן הרה"ח ר' רפאל יוסף הי"ד
וקס

נלב"ע י"א ניסן תשס"ג

זקנתי האשה הצדקנית מרת **חיה שרה** בת הרה"ח ר' נתן ברסקי ז"ל
נפטרה כ"ז אלול תשס"ט

ת.נ.צ.ב.ה.

לעילוי נשמת

זקנתי האשה הצדקנית

מרת **טובה הרשקוביץ**

בת הרה"ח ר' אפרים גרשטנקורן ז"ל
שמסרה נפשה למען לימוד התורה הק'
נפטרה ג' אלול תשע"א

ת.נ.צ.ב.ה.

לעילוי נשמת

זקני הרה"ח ר' **שמעון** בן הרה"ח דב בעריש ז"ל
לנדא

נלב"ע י"ב אייר תשע"ג

ת.נ.צ.ב.ה.

הרב ישעיהו הרשקוביץ

דיין 'בי"ד רבני הקריות' אשדוד
ראש מתיבתא לדיינות 'זכרון אברהם'
רח' חטיבת הנגב 41/27 אשדוד

בס"ד

ברכת אב

יום א' פ' יתרו תשע"ח, לסדר ואתם תהיו לי ממלכת "כהנים" וגוי קדוש [עיין רש"י שם], וגם הענין של כי שפתי "כהן" ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו וכו'.

לחתי כבני ברוך הכשרונות, בעל עט סופר מחונן, חריף ובקי טובא, עדיו לגדולות מוהר"ר אברהם ישראל לבקוביץ שליט"א.

זכינו ללמוד רבות בשנים בצוותא בכולל חו"מ, ולראותך עולה ומתעלה בתורה ויר"ש, לשקוד ולהחכים במקצוע הנכבד בתורה של חושן המשפט שהוא כמעין הנובע [עיין ב"ק קעה ע"ב], בדבריו של ר' ישמעאל חבירו של ר"ע, וי"ל שבכוונה אמר זאת במשנה בסוף הג' בבות בסוף ב"ב ולא בתחילת ב"ק, שרק לאחר שלומד ונכנס בכל הג' שערים בעומק העיון של מילי דנזיקין ואז זוכה לשאיפה והרצון להחכים יותר, ולמוד השו"ע עם הנו"כ וכל דברי הפוסקים בחיבורים ושו"ת הנוספים עד אחרוני זמנינו שבזה חוננת בכשרון נדיר להבין ולהשכיל ללמוד וללמד ולהביע בכתב ובספר בבהירות נפלאה ובבקיאות נדירה לאסוקי שמעתא אליבא דהילכתא, ולאקומי גירסא שזהו סייעתא מן שמיא [מגילה ו' ע"ב] בכמה חיבורים נפלאים בנושאים בחו"מ.

וכעת נשאה רוחך לחבר חיבור על העליות בתורה בשם ערוך המשפט בעיני או"ח ובסגיות בחו"מ ובקנינים ושו"ת למעשה הנוגעים לזה, שהוא שילוב וחיבור יקר המציאות.

ובפרט מתלמיד חכם כמוך ששנים רבות למד וחידש ונבחן אצל גדולי הדיינים בארץ ישראל בהצלחה מרובה, על חלקים שלמים בחו"מ עם כל הקצות והנה"מ והו"כ, בודאי שחיבור זה עם שאר החיבורים יהיה לתועלת לכל רב וצורב וראוי לעלות על שולחן מלכים, מאן מלכי רבנן.

ובודאי שיהיה לתועלת עצומה לכלל ולפרט בחיבור ובשאר החיבורים שיצאו, ובעז"ה יצאו, וידך נטויה להמשיך בשאר חלקים בחו"מ ועוד.

והנני לברכך מקרב לב שתזכה לברך על המוגמר בכל חלקי התורה, ולהמשיך להתעלות בלימוד והרבצת תורה הקדושה מתוך נחת והרחבה, וחפץ השם "בידך" יצלח.

ויה"ר מלפני אבינו שבשמיים שבזכות השראת השכינה אצל העוסקים בדבר אחד של הלכה [עיין ברכות ח ע"א, מיום שחרב בית המקדש וכו'] שנזכה להשראת השכינה בבנין בית המקדש ולביאת גוא"צ בב"א אכ"ר.

הפסח וחמשת אפסודי העלמה ואלמתי, פסח קין מלכה חייף ספא
ישעיהו הרשקוביץ אשדוד

הרב אברהם מרדכי י. מרקסון

דומ"ץ באשדוד

רח' האמוראים 15/4

טל. 08 8665895

ב"ה שבט תשע"ח

מכתב ברכה

הראני ידידי היקר האברך כמדרשו מבחירי תלמידי החכמים שעדיים לגדולות, הרה"ג ר' אברהם ישראל לבקוביץ שליט"א את קונטרסו החדש 'ערוך המשפט מכירת המצוות בהלכה'. הנני מכירו שנים רבות כת"ח חריף ומעמיק שזוכה ללבן הלכות בדיני ממונות לאמיתה של תורה בשכלו הישר, וזיכוהו מן השמים בכשרון הבעה בכתב בסגנון בהיר השווה לכל נפש. כבר פקיע שמיה והוחזק בתלתא חיבורים מופלאים - בהלכות מעקה והלכות שלוחין והלכות שמיטת כספים, בהם זיכה את הרבים להציע לפני כל דורש ומבקש כשלחן הערוך הלכות מסובכות מתוך דברי הפוסקים בשו"ע ונ"כ ומספרי התשובות, וסדרם בבהירות בשפה קצרה וברורה. יש בחיבורים כאלו זיכוי הרבים, להאיר עיני ישראל בהלכות עמומות מחושן משפט אשר רבים נכשלים בהם מחוסר ידיעה, ועל ידי חיבוריו יחכמו רבים לדעת הדרך אשר ילכו בה. ומצוה רבה לסייעו בהוצאת ספרו היקר.

אף אני זכיתי ללמד שיעור לרבים בהלכות שמיטת כספים בשלהי שנת השמיטה, מתוך חיבורו השווה לכל נפש. הרה"ג הנ"ל אינו צריך לידי ולמטלעתי, וכבר הסכימו על חיבוריו גדולי הדור. רק נעתרתי לבקשתו לכתוב את ברכתי. יהי ה' אלקיו עמו להמשיך ללמוד וללמד, ולהאיר עיני ישראל בכתב ובעל פה, ויזכה להמשיך את חיבורו היקר מתוך סייעתא דשמיא וברכה והצלחה בכל הענינים.

החותם בברכה והערכה

מוקירו ומכבדו

א.מ.י. מרקסון

|| א.מ.י. מרקסון ||

הרב א.מ. מרקסון
דיין ומ"צ באשדוד

אברהם צבי הכהן
רב "קהל חסידים" שיכון ה'
דומ"צ ור"מ בעיה"ק בני ברק

בס"ד ז' בשבט תשע"ח

הריני לבא בשבח המגיע לכתבים, קונטרס מכירת המצוות בהלכה,
מעשה ידיו להתפאר של האברך החשוב ה"ה הרה"ג ר' אברהם ישראל
לבקוביץ שליט"א מעיר אשדוד.

הספר מלא מזן אל זן בלקוטי הלכות מכל הענינים הנוגעים לנושאים
אלו, תוך ציון המקורות בדקדוק היטב, והבאת דעת פוסקי ורבני דורנו
בכמה וכמה שאלות מצויות, כיד ד' הטובה על המחבר שליט"א.

על כן לא אמנע טוב מבעליו, ואף ידי תיכון עמו, לצפות בלונ"ח להופעת
הקונטרס לאור עולם.

כ"ד המברכו שיזכה להפיץ ממעינותיו הברוכים לזכות את הרבים

אברהם צבי הכהן
דומ"צ ור"מ
בעיה"ק בני ברק

רח' שח"ל 3 בני ברק 0548422924

פתח דבר

"מֶה-אָשִׁיב לַהֶשֶׁם כָּל-תַּגְמוּלוֹהִי עָלַי" על שהחייני וקיימני והגיעני לזמן הזה עת זוכה אני להוציא לאור חיבור נוסף העוסק בדיני "מכירת המצוות בהלכה".

חיבור זה בא לדון ולברר את יסודות ופרטי ההלכה והמנהג של מכירת מצוות בית הכנסת וספר התורה במכירה פומבית לכל המרבה במחיר. מנהג זה שראשיתו החל באשכנז לפני כשמונה מאות שנה לערך, נהפך לחלק אינטגרלי במרבית בתי הכנסת בעולם היהודי על כל מרכיביו השונים, ללא כל הבדל בין עדות, ארצות, ומגזרים.

סביב מנהג מכירת המצוות התעוררו ועלו שאלות הלכתיות רבות ומגוונות השייכים לחלקים רבים מחלקי השו"ע [הלכות-שבת, מעשר כספים, דיני ממונות, ריבית, ועוד כאשר תחזינה עיניכם] אשר עד היום הזה עדיין לא קובצו תחת פונדק אחד, קונטרס זה נועד לקבץ את כל ההלכות והמנהגים שבמכירת המצוות דיבור דבור על אופניו, החל ממקורות הדברים ושורשיהם ועד להלכה הפסוקה, תוך שימת דגש על הנידונים אשר התחדשו בזמנינו.

המקורות שמהם נדלו ההלכות המובאים בקונטרס זה רבים ומגוונים: ספרי פסקים, ספרי שאלות ותשובות, ספרי הלכה ומנהג, ספרי מנהגי הקהילות, מאמרים ומחקרים שונים ועוד.

כל ההלכות המבואות בקונטרס זה מיוסדים ע"פ דברי הפוסקים והשתדלנו מאוד להביא את המקורות ככתבם ובלשונם שע"כ יוכל המעיין לדעת מהיכן יצאו הדברים ולברר ההלכה לאמיתה, וכבר עמדו לנגדי דברי הפרי מגדים [או"ח סימן לב בסוף א"א] וז"ל "שלא להורות מתוך הקיצורים רק אחר החיפוש והעיון כראוי ולא יסמוך עלי שום אדם בשום

דין...לעורר לב המעיין באתי והמעייין לאחר העיון יבחר כפי מה שנראה לו" עכ"ל.

עמל רב הושקע בחיבור זה ויה"ר שלא אכשל בדבר הלכה אך "שגיאות מי יבין" ולכך אבקש מכל מי שקונטרס זה בא לו לתועלת ויש בידו הערות ותיקונים שיודיעני ויעמידני על האמת, ואני תקוה שיבוא לתועלת הן אצל הלומדים והן לאותם החפצים לדעת את הדרך אשר ילכו בה.

הכרת הטוב

במה אקדם לה' אכף לאלקי מרום על רוב חסדו אשר גמלני מעודי ועד היום הזה ששם חלקי מיושבי בית המדרש בדיבוק חברים ובפלפול התלמידים. עד הנה עזרונו רחמיך ולא עזבונו חסדיך ואל תטשנו לנצח.

מתוך רגשי תודה עמוקה אודה מאוד להורי היקרים שליט"א שעמל חינוכם ומסירותם עד הן קץ הביאוני עד הלום והודות לעידודם ועזרתם זוכה אני להוציא קונטרס זה. יהי רצון שיזכו לראות רוב נחת דקדושה מכל יוצאי חלציהם ולגדלם לתורה לחופה ולמעש"ט, מתוך שפע והרחבה ובריאות איתנה.

חיבור זה יוצא לאור לרגל שמחת הנישואין בבית אמו"ר שליט"א בנישואי בתו הכלה הבתולה המהוללת ברוב התשבחות, עב"ג החתן המופלג בתורה ויראת שמיים ה"ה הרב חיים ירחמיאל בעק שליט"א. יעזור השי"ת והזיווג יעלה יפה לתפארת בית אבות.

חייב אני בכבוד חמי בית שמגדלים בו תורה, ה"ה הרה"ג ר' ישעיהו הרשקוביץ שליט"א דיין בביה"ד רבני הקריות אשדוד וראש כולל חו"מ ירושלים - אשדוד שבצלו חסיתי וקניתי משנתי ותלמודי וסייעני רבות

בלימוד התורה הק' 'מלא ה' משאלות לבם לטובה ויזכו לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות כשאיפתם הטהורה.

"עטרת זקנים בני בנים" [משלי יז ו'] כאן המקום להודות לזקני היקרים הרב אריה לבקוביץ וב"ב תחי', והרב שמואל דב שיליץ [שזוכה אני ללבן אתו בהזדמנויות רבות נידונים שונים בהלכה, ובשכלו הישר יורד לעומק הדברים, ודברי פי חכם חן] וב"ב תחי', על עזרתם הגדולה בהדפסת חיבור זה יברכם ה' בכל מילי דמיטב. ובברכת עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים מתוך בריאות שלמה ונחת דקדושה מכל יוצ"ח.

דורשים בכבוד אכסניא בית גדול שמגדלים בו תלמידי חכמים ה"ה **"כולל תפארת שמואל"** בעיר אשדוד ולנושאים בעול אשר נטלו על גביהם במסירות רבה לסייע בהחזקת התורה הקדושה ה"ה הרב אליהו ערערא שליט"א, וגיסי היקר ה"ה הרה"ג ר' ברוך הרשקוביץ שליט"א, 'מלא השם כל משאלות לבם לטובה ובזכות החזקת התורה יראו דורות ישרים מבורכים מתוך שפע והרחבה.

כמו"כ ברצוני להודות לכל אותם אלו שסייעו לי בעריכת קונטרס זה ובפרט לאחי היקר הרה"ג ר' יעקב יואל לבקוביץ שליט"א שעבר על כל הקונטרס והעיר את הערותיו המחכימות תשו"ח לו.

כמו"כ אודה לאותם הרבנים הגאונים שהקדישו מזמנם היקר לברר וללבן עמי הלכות הללו.

כן אודה לאכסניא של תורה וחסידות ה"ה בית הכנסת חב"ד אשדוד רובע ג', ולרב בית הכנסת ה"ה השליח הראשי לאשדוד הרה"ת ר' שניאור גודמן שליט"א שאת מרבית החיבור כתבתי בין כותלי בית זה, יה"ר שיזכה להמשיך בפועליו הברוכים לתפארת משלחיו.

לסיום ראיתי לנכון להודות להרב פרופ' רון שלמה קליינמן הי"ו על אשר נהג בי בעין טובה עת פתח בפני את אוצרותיו הלא המה סדרת מאמריו הנפלאים המהווים יצירה תורנית ומחקרית כאחד שבה נידונו שלל הנושאים הנוגעים למכירת עליות וכיבודים בבית כנסת, ישלם לו השם שכרו הטוב ויה"ר שיזכה בקרוב להוציא לאור את חיבורו המלא.

בעת נעילת שער אשא תפלה לפני ריבון כל העולמים בהודיה על העבר
ובקשה על העתיד שכשם שזיכני לישוב באוהלה של תורה עד כה אזכה
להמשיך לשבת בבית ה' כל ימיי חיי מתוך הרחבת הדעת ומנוחת הנפש.
ולראות נחת דקדושה מכל יוצ"ח ושנזכה לראות בגאולה הקרובה ובבניין
בית המקדש במהרה בימינו.

ט"ו בשבט ראש השנה לאילנות תשע"ח

אברהם ישראל לבקוביץ

בלאמו"ר הרה"ג ר' דוד דוב שליט"א

מפתח העניינים

מבוא טו

התפתחות והשתלשלות המנהג. חלוקת המצוות בזמן המשנה והגמרא, התפתחותו של המנהג באשכנז, מכירת הוצאת והכנסת ספר תורה [פתיחת ההיכל], מכירת הגבהת וגלילת ספר תורה, מכירת עליות לתורה, **סוגי המצוות הנמכרים בעבר ובהווה, הטעמים למכירת המצוות,** מקומות שנמנעו ממכירת המצוות. **תוקף וגדר הקנין במכירת המצוות.** מבוא, הקושי בהגדרת מכירת המצוות כקנין גמור, מדין קנין סיטומתא, הקושי בהגדרת מכירת המצוות משום קנין סיטומתא, מדין נדר והתחייבות לצדקה, הקושי בהגדרת מכירת המצוות משום נדר, מדין שכירות פועלים, סיכום הדברים.

פרק א' מט

דיני מכירת המצוות בשבת ויום טוב. פתיחה, דעת הפוסקים. טעם המתירים. לא להזכיר מטבע היוצאת, תיעוד שמות הקונים וגובה סכומי המכירות. תיעוד המכירות ע"י גוי.

פרק ב' נז

דין רכישת מצוות מכספי מעשר. באופן שדמי המכירה מיועדים לצדקה, באופן שדמי המכירה משמשים להחזקת בית הכנסת, אם ניתן לשלם את כל דמי המצווה מכספי מעשר.

פרק ג'. סג

איסור ריבית ברכישת מצווה למלווה. אסור ללווה לכבד את המלווה במצווה, היה קונה לו אף לולא ההלוואה, ריבית מוקדמת ומאוחרת, אין לגבאי לקרוא למלווה כל שנרכשה המצווה ע"י הלווה, לעלות לתורה כשהלווה קנה לו עליה, גבאי שלווה אם מותר לו לקרוא למלווה, דין מנהל קופת גמ"ח הלוואות.

פרק ד' סח

מכירת עליית הכהן לישראל. פתיחה, כהן קורא ראשון, מכירת עליית הכהן בזמנים מיוחדים, אם הכהן חייב לצאת מבית הכנסת, אם ניתן לכפות את הכהן לצאת מבית הכנסת, אין לנהוג כן אלא בזמנים מיוחדים ובמקומות שנהגו כך מכבר, עברו ומכרו את עליית הכהן, נכנס הכהן לאחר המכירה.

פרק ה' עח

משפטי המצוות - דיני ממונות השייכים לרכישת המצוות. פתיחה, **דיני הערמה במכירת המצוות.** לעלות את המחיר כשאין בדעתו לקנות, נודע לקונה שנמכרה במצווה בהערמה, נשארה המצווה ביד המערים. **מכירה וירושה במצוות.** מכירת המצוות לאחר ביותר ממה שקנה, ירושה במצות, **קניית מצווה שהתבטלה,** עלה אחר במקומו, אירע לקונה אונס אם יכול לכבד בה אדם אחר, אירע אונס וכיבדו בה אדם אחר, קנה על דעת לכבד אחר ולא עלתה בידו, טעה הגבאי וקרא לאחר, נמכרה העלייה והתברר שיש בבית הכנסת אדם שיש לו חיוב לעלות לתורה, מכירת מצוות שהתבטלה אם יכולים הגבאים לחייב את בעל ההצעה שלפניו לקנות את המצווה, קנה עליה והתברר שספר התורה פסול, טעה בהבנת המטבע שנמכרה בו המצווה, החזיק בקניית מצווה, לשלם את דמי המכירה לצדקה אחרת, אם יכולים הצדדים לחזור בהם מהמכירה, נשתנה מקום קריאת התורה.

פרק ו' קט

ליקוטי דינים במכירת המצוות.

נספח קטז

גיוס כספים כהלכה- אמת ושקר בצדקה. שקר וגניבת דעת בצדקה, גניבת דעת ושקר בצדקה לצורך תלמיד חכם או החזקת תורה, גניבת דעת ושקר בצדקה במגביות צדקה ודינרים, להגזים במספר התלמידים, הערמה על גבאי צדקה.

מבוא

במבוא זה נסקור את התפתחות והשתלשלות המנהג כפי המופיע בספרי ההלכה והמנהג, כמו"כ נביא את הטעמים למכירת המצוות, וכן את אלו מן המצוות נהגו למכור במשך הדורות, ועניינים נוספים רבים ומגוונים.

התפתחות והשתלשלות המנהג

♦ חלוקת המצוות בזמן המשנה והגמרא

המנהג למכור עליות לתורה לא הוזכר כלל בדברי המשנה והגמרא, ואף הטור ומרן השולחן ערוך לא הזכירו כלל אפשרות זו, ואדרבה מסתימת הש"ס והשו"ע משמע שלא נהגו כלל במכירת המצוות ולצורך כך ראו חז"ל לתקן את סדר העליות בקריאת התורה, וכדברי המשנה במסכת [גיטין נט ע"א] "אלו דברים אמרו מפני דרכי שלום כהן קורא ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל" ופירש רש"י "כי היכי דלא ליתו לאינצויי תקינו להו רבנן האי סידרא דכיון דתקנתא דרבנן היא תו לא מצינן לשנויי ולמימר אנא קרינא ברישא" ושם [דף ס ע"א] מביאה הגמרא את המשך סדר העליות אחר עליית הכהן והלוי "אחריהן קוראין ת"ח הממונין פרנסים על הצבור, ואחריהן ת"ח הראויין למנותם פרנסים על הצבור, [רש"י "דאמרינן במסכת שבת (דף קיד) איזהו תלמיד חכם שראוי למנותו פרנס על הצבור כל ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומרה] ואחריהן בני ת"ח שאבותיהן ממונים פרנסים על הצבור, ואחריהן ראשי כנסיות וכל אדם".

כלומר בשל החשש שללא סדר קבוע עלולים להיגרם מחלקות ומריבות מי יעלה ראשון תיקנו חז"ל מפני דרכי שלום סדר קבוע לעליות והוא שהכהן עולה לתורה ראשון אחריו הלוי ואחריהם ישראל, ואחריהם כנ"ל, ללא כל אזכור למכירת העליות.

♦ התפתחותו של המנהג באשכנז

ראשיתו של המנהג מופיע בדברי כמה מהפוסקים הראשונים באשכנז לפני כשמונה מאות שנה בערך, אך אף בדבריהם לא הוזכרה מכירת עליות לתורה אלא מכירת מצוות שונים סביב ספר התורה כפי שיובא לקמן.

♦ מכירת הוצאת והכנסת ספר תורה [פתיחת ההיכל]

אחד המקורות הקדומים שמצאנו בעניין מכירת המצוות הם דברי בעל האור זרוע [חלק א - הלכות שליח ציבור סימן קטן] שהביא את המנהג למכור כמה ממצוות שסביב קריאת התורה.

וז"ל "אשר ששאלתם ששמעון מוחה ביד ראובן שקנה מן הקהל להוציא ס"ת מאה"ק ולתתה ביד שליח צבור וכן להחזיר. והמעות הללו באין לבים של צדקה ושמעון מוחה שלא לעשות כן מפני שהיא מצוה של חזן. נראה בעיני שלא כיון יפה אותו שמעון שהרי כמה זכה בה חזן... וכש"כ החזן שעדיין לא זכה בספר תורה שיכול אחר להוציאה מן הארון הקודש ולתתה בידו כדי לקיים ברוב עם הדרת מלך. וראיה לדבר גלילה שהרי הגלילה היא של הרב הגדול בעיר כדאיתא בשלהי מגילה דאמר רב שפטיה עשרה שקראו ספר תורה גדול שבכולן גולל ס"ת. אפי' הכי נהגו בכל הקהלות לקנות הגלילה אף על גב דאיכא הרב בביהכ"נ. וכן המשפט שיוכל לקנות ליקח המעילים ולהושיט ביד הגולל ואין הגולל יכול למחות בידו הואיל שתחלה היה עושה זה שמש אף על פי שקנה גלילה בלקיחת המעילים" עכ"ל.

וב"ב עוד [בחלק ב - הלכות שבת סימן מב] "דרכם לקנות מן הקהל שירשוהו להוציא ס"ת מארון הקודש ולתתה ביד שליח צבור ומנהג כשר הוא וכבוד התורה הוא" עכ"ל.

ובן כתב מהרי"ל [הלכות קריאת התורה אות א] "ממעם ברוב עם הדרת מלך נוהגים ביש מקומות לקנות הוצאת התורה והכנסה" עכ"ל.

מנהג זה מוזכר גם בדברי המרדכי [סוף מסכת מגילה, והובא אף בב"י או"ח ריש סימן קמז].

◆ מכירת הגבהת וגלילת ספר התורה

מקור קדום נוסף בנוגע למכירת המצות הם דברי הספר חסידים [מוסד הרב קוק סימן תשס"ד] לגבי המנהג למכור את מצוות גלילת ספר תורה*.

וז"ל "זה כתב שלח לזקני ריגנשבורג: אנוש מזעיר נשאר אומללו מרוב עם אין קורא בצדק ולא תורה ולא שכרה כי גברה יד עוברי עבירה ובקשו להם כבוד ושררה לגלול ספר תורה וקשרו קשר ורצו להרבות כבודם ונתועדו יחדיו שנים עשר מהם לגלול ס"ת כל אחד חודש שלו וליתן כל אחד זקוק כדי שיעלה י"ב זקוקים לשנה לצדקה וכל זה לא עשו אלא למצוא להם טענה וערעור לומר לנו נותנים יותר ממך ולא נתכוונו אלא לביישני ולהרבות כבודם, וברוך המקום שנתן לאל ידי להעבירם על דעתם אך במקצת עשיתי כדעתם למען רבות הצדקה כי יראתי פן יפגעני עון שאמנע מלהרבות צדקה כי אמרתי שמא הדין עמהם אחרי שכל כך רוצים ליתן ולכפול על מה שהיו נותנים. ושמתי לבי לשלוח אצל רבתי ברוך והרבי אברהם והרבי יהודה לשמוע מהם יורוני על דבר זה ועל פיהם אדון ואעשה ככל אשר יצוו עלי ואם תאמרו הדין עמהם כי מאחר שכל כך רוצים ליתן ולכפול על מה שהיו נותנים אעפ"כ אינם ראויים לכך כי יש מהם שאינם יודעים אפי' פסוק בתורה ויותר איני רוצה לספר בנגותם אך מה שנראה בעיניכם אעשה אך דעו לכם כי לא לכבודי אני עושה כי אם היו עומדים עלי להפסיד ממוני או למעט כבודי גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהיה בדעתי לידום ולהתחולל לה' כמעשה דגניבא פרק קמא דגיטין כי כן נוהגים לעשות פעמים רבות אך קנא קנאתי לבזיון התורה. ולא זו בלבד אך על הנולד אני דואג שאם יתחילו חמשה או ששה לגלול לשנה הבאה אלו יאמרו אנו רוצים לגלול ואלו יאמרו אנו רוצים לגלול עד שתהא רציחה ביניהם וע"כ שימו לבבכם בדבר הזה ואשר תאמרו אעשה ודעו כי אם תתנו דעתכם אני יכול לגלול בע"כ באותה צדקה שהורגלתי ליתן ואף בפחות אם הייתי רוצה אך חלילה לי לפחות ועליכם החיים והשלום כחשק אפרים ברכי מאיר.

❧ ציוני המשפט ❧

א. העתקתי לשון השאלה והתשובה במלואה באשר משמשת עדות מושלמת להיווצרותם של מחלוקות כבר מראשיתו של המנהג וד"ל, ועיין לקמן במה שכתבנו בענין זה.

תשובה. כיון שיש לעניים ריוח אף על פי שאינם מתכוונים לשם שמים אלא להתכבד בהם כיון שיש ריוח לעניים אל ימנעם מלגלול כדי שיתפרנסו עניים, ואם ימנעם מלגלול ס"ת הרי גזול עניים. וזה שקשר עד הנה כיון שדעתו לשם שמים אם יתן אותו כסף לעניים שהיה נותן כשהוא קושר ס"ת כיון שברצון היה קושר ובעבור העניים נמנע הרי מעלה עליו כאלו הוא נותן צדקה מה שהקושרים נותנים לצדקה, ומה שאמרת שמא אחרים יעשו מחלוקת ויבאו לידי רעה אז כשיראו העולם שזה הצדיק נמנע מלקשור למען רבות הצדקה גם אחרים ימנעו ואם יבואו לידי מחלוקת אז יעשו החכמים לפי מה שיראו. אם אלה נותנים י"ב זקוקים ואחרים עשרים זקוקים. אבל אם אחד נותן זקוק ואחד אמר אתן זקוק ועשרה פשיטים אין לשמוע לו בדבר מועט" עכ"ל.

תשובה נוספת מהמהר"ם מרוטנבורג מצאנו במדרכי [מסכת בבא בתרא פרק חזקת הבתים, רמז תקכג] "נשאל לר"מ על אדם שהיה רגיל בשום מצוה כגון בגלילה או בס"ת שניה ואירעו אונס או עוני ונתנו הקהל את המצוה לאחר ואח"כ העשיר ורצה שיחזירו לו את המצוה וכו'" עכ"ל.

ובן הובא בטור [אורח חיים הלכות קריאת ספר תורה סימן קמז] וז"ל "א"ר יהושע בן לוי י' שקראו בתורה הגולל נוטל שכר כנגד כולם ורגילים באשכנז לקנותה בדמים יקרים לחבב המצוה" והביאו בשו"ע שם ס"א.

וז"ל הלבוש "אלא שנחנו עכשיו כל הארצות לקנות הגלילה מי שירצה בדמים כדי לחבב המצוה" עכ"ל.

ובתב שם המשנה ברורה [ס"ק ח] "ורגילים לקנותו היינו אף דמצד הדין הגדול קודם למצוה זו כהיום משום חיוב המצוה רגילים לקנותו בדמים יקרים ואין להקפיד בזה והוא קודם להגדול ונוהגים למכור הוצאות והכנסות משום ברכ עם הדרת מלך" עכ"ל.

♦ מכירת עליות לתורה

מכירתם של העליות לתורה כמעט ולא הוזכרה בדברי הראשונים וגם לא בטור והשו"ע המקורות הקדומים הם בעיקר בספרי המנהגים השונים [מנהגי ופנקסי הקהילות ויחידים וכד']².

אחד המקורות הקדומים הוא בספר מנהגים דבי מהר"ם¹ [שמחת תורה]² שמתייחס למכירת חתן תורה ובראשית בשמחת תורה וז"ל "בליל (שמח)

צינוני המשפט

תלמיד מהר"ם), וכמו כן השתמש בספר 'אגודה'. הוא ליקט פסקים גם מספרים קדמונים, ביניהם אשכול, ראב"ן וראבי"ה [ביוגרפיה מתוך פרויקט השו"ת בר אילן].

ד. בהרבה מקהילות אשכנז נהגו למכור את המצוות של כל השנה בליל שמחת תורה כמבואר כאן וכן בהמשך מספר מהרי"ל, וכ"כ בשו"ת תשב"ץ [חלק ג סימן קנן] "שאלת קהל בררו עשרה בני אדם לעשות המצות וקריאת ס"ת בכללם שדרכם למכרם יום שמחת התורה" עכ"ל.

וכאן המקום לציין את מנהג חב"ד למכור את המצוות של כל השנה בשבת בראשית [הובא בספר אוצר מנהגי חב"ד, תשרי עמוד שצו] "כמה פעמים אמר כ"ק אדמו"ר זי"ע שמחמת קוצר הזמן אין עורכים את מכירת המצוות בזמנה שהוא בשמח"ת. אך בשנת תש"ג ביאר הרבי את שייכות מכירת המצוות לפרשת בראשית דוקא שאז מתחיל מחדש סדר קריאת פרשיות התורה וזה הזמן המתאים למכירת המצוות השייכות לקריאת התורה לבית הכנסת ולבית המדרש, ובפרט ששבת בראשית היא ענין כללי לכל השנה "יסוד השנה כולה", ועוד אחר שבת בראשית חוזר האדם לעבוד בענייני העולם "ומכירה" זו מדגישה שכל עסקיו ורווחיו יהיו לשם קניית מצוות ובפרט להחזקת ברוי כנסיות ובתי מדרשות שעניינם מקדש מעט ועשיית דירה בתחתונים לו ית' וכשם שחנכת בית המקדש השלישי תהא בחודש מרחשון כך המכירה בשבת שמברכים חודש

ב. במאמרו המקיף של הרב פרופ' רון ש' קליינמן "מכירת עליות וכיבודים (מכירת מצוות) בבית הכנסת: המנהג, התפתחותו וטעמיו" כנישתא 4 (תש"ע), עמ' רעט-שלט. הובאה סקירה מקיפה הכוללת את כלל המקורות למנהג מכירת העליות. במאמר זה הבאנו רק מקצתם של המקורות הרוצה לעמוד על יתר המקורות יע"ש.

ג. רבי מאיר בן ברוך מרוטנבורג נולד בשנת ד"א תתקע"ה (1215) בוורמיזא שבגרמניה ונפטר במבצר אינשהיים שבגרמניה בשנת ה"א נ"ג (1293). הוא היה מהחשובים באסכולת בעלי התוספות, ודעותיו מצוטטות אף בתוך התוספות שלנו. הוא היה המנהיג והפוסק של דורו באשכנז, וסמכות הפסיקה של כל הדורות הבאים. שמו הגיע גם לספרד, שממנה פנה אליו הרשב"א בשאלה. המהר"ם למד בישיבות בעלי התוספות בגרמניה ובצרפת, ורבו הגדול היה ר' יצחק אור זרוע מוינה. הוא כתב ספרים רבים בהלכה ואף חיבר מספר פיוטים. תשובותיו בענייני הלכה מגיעות לאלפים.

קיימים כמה ספרי מנהגים שכתבו תלמידים של המהר"ם ('ספר תשב"ץ' [קטן], 'מנהגי דורא', ספר 'הפרנס' ו'סימני אור זרוע', ולהם יש להוסיף את פסקי המרדכי ו'הגהות מיימוניות'). אחד מהם הוא הספר 'מנהגים דבי מהר"ם ב"ר ברוך', שמחברו לא ידוע. מחבר ה'מנהגים' השתמש בספרי תלמידי מהר"ם, ואף בקיצור פסקי הרא"ש לר"י בעל הטורים (בנו ותלמידו של הרא"ש

שמח' תור' בין מנח' למעריב נעצרין כל הקהל בבית הכנסת ונהגו לקנות על כל השנה והשמש יכריז כך וכך יתנו בעד מצוה זו והמרבח זכה בה והגדול שבתוכם יכרך הק[ו]נה בעבו' שיתן כך וכך בעד מצוה זו להקדש בשכר זה... ונהגו לעשות שני חתני' אחד חתן תור' ואחד חתן בראשית וקונין ג"כ החתנות מן ההקדש כשאר מצות" עכ"ל.

מקור נוסף הוא ספר המנהגים [מהרא"ק, סימן סג] "במגנצא ליל כניסת שמחת תורה... וכשיגמרו את התפילה קונין מצוות... ומנהג מגנצא שאין שום נכרי' קונה שום מצוה כי אם יושבי העיר ואפי' חתן תורה וחתן בראשית לא יכול לקנות הנוכרי. אמר הרב רבינו משה כהן ולוי יכולים לקנות בטוב חתן תורה וחתן בראשית, דהא אמרינן ס"פ הניזקין כהן אחר כהן לא יקרא לוי אחר לוי לא יקרא, ה"מ קודם שקראו חובת היום אבל לאחר שקראו חובת היום אין קפידא, עכ"ל תשב"ץ" עכ"ל.

מקור נוסף נמצא בדברי המהרי"ל [מנהגים הלכות חג הסוכות] שדן בענין היתר מכירת המצוות בשבת ויו"ט, וז"ל "נשאל למהרי" סג"ל אמאי קונין מצות בשמחת תורה והלא יום טוב הוא, והשיב מצוה מותר לקנות ביום טוב... מנהג - היה - במגנצא שכל נכרי שאינו מיושבי - מבני - העיר לא היה רשאי לקנות שום מצוה של בית הכנסת, - אפילו להיות חתן תורה ובראשית" עכ"ל.

❧ ציוני המשפט ❧

לוי (המהרי"ל) ורבי אייזיק טירנא ומקור מרכזי לפסקי הרמ"א. [ביוגרפיה מתוך פרויקט השו"ת בר אילן].

ו. פירוש- מי שאינו תושב המקום, ראה מאמרו של הרב קליינמן שם הערה 46 שכתב "מנהג מגנצא שלא למכור מצוות ל"נכרי שאינו מיושבי/מבני העיר" הובא גם במהרי"ל. מנהג זה עוגן גם בתקנות קהילת ברלין משנת תקנ"ו (1796), תקנה א: "שלא למכר מצות למי שאין לו קיומים וחזקת הקהלה", היינו: למי שאין לו זכות מגורים שהעניקו השלטונות והקהילה" ועיי"ש עוד בזה.

מרחשון ראה בספר השיחות תש"נ עמ' 85-83] עכ"ל.

ה. רבי אברהם ב"ר חיים קלוזנר נולד סביב שנת ק' (1340). היה גיסו של רבי אהרן בלומליין, דודו ורבו של רבי ישראל איסרלין בעל תרומת הדשן. שימש כרב וראש ישיבה בווינה, לצד רבי מאיר ב"ר ברוך הלוי (מהר"ם ס"ל). כתב הגהות והשלמות לספר המנהגים של רבי יעקב ממגדבורג (מיידבורק) שנכללו בו הוספותיו של רבי חיים פלטיאל חברו של מהר"ם מרוטנבורג, והספר השלם שנקרא על שמו שימש כבסיס לספרי המנהגים שחיברו תלמידיו רבי יעקב

מקור קדום נוסף שדן בעניין זה הוא המהרי"ק [שורש ט] שגשאל בעניין מכירת העלייה הראשונה בשבת בראשית אף במקום שיש כהן וז"ל "וב"ש במנהג הזה שהוא כבוד התורה ועלויה דפשימא שהיא מתעלה כשקופצים לקרות קריאת פתיחתה בדמים אין לך חביב התורה גדול מזה גם מתוך כך שמן למאור מצוי יותר בריוח וכן נהגו בכל קהילות הקודש בצרפת ואשכנז לעשות כיוצא בזה בשמחת התורה ואלו ואלו לשם שמים נתכוונו אלא שאלו עושים בזה שמסיימים התורה ואלו ביום שמתחילים התורה ויש בזה מה שאין בזה ונהרא נהרא ופשמיה" עכ"ל.

אך מלבד אלו לא ידוע על מנהג מכירת עליות בזמן הראשונים, אמנם במשך הדורות מצאנו שכבר הוזכר מנהג מכירת העליות בדברי רבים מהפוסקים תוך שדנו בזה בעניינים שונים, להלן נציין מקצתם.

המהרש"ל [בספרו ים של שלמה, בבא קמא פרק ח סימן ס] כתב בענין זה וז"ל "ונראה, דווקא בימיהם, שלא היו קונים המצות. אבל עכשיו, מי שקנה שלישי, או ששי, או שביעי, וקדם חבירו, חייב ליתן לו י' זהובים. היבא שדחף אותו מלענות ברכה על המצוה, או שאמר אותו בנחת, או באיזה עניין שלא היה יכול לענות אמן, ובמקום שקונין סגן, דחיינו בעל סגן קורא למי שירצה, וקרא לראובן, ושמעון קדם ובירך, אפ"ה חייב, אף (ששמעון) [שראובן] לא קנה המצוה. מ"מ מאחר שבעל סגן זכה במצוה, ונתנה לזה, וציוה לש"ץ לקרות אותו בפרהסיא, וזכה באותו מצוה. דבה"ג הלך אחרי המנהג. כמו שמסקינן בסוף איזהו נשך (ב"מ ע"ד ע"א) סימומא שרושמיין על החביות לסימן שקנה אותה. קניין הוא לעניין מי שפרע. ובאתרא דנהגו למקני ביה קני ממש, אלמא דאוליגן בתר מנהג, אפילו במידי דלית ביה זכייה וקניין ממש, וא"כ בנדרון זה גם כן מנהג הוא לב"ע, לזכות בו ממש. מה שאין כן בימיהם, שלא היה לשום אדם בו זכייה ממש, אם כן מה שקרא הש"ץ מסתמא לא עדיף, ואין בו זכייה ממש" עכ"ל".

❧ ציוני המשפט ❧

ז. עיין לקמן שביארנו את מהותו של ח. דבריו הובאו בש"ך בחו"מ סי' שפ"ב מצוות הסגן. סוף סק"ד.

ובן כתב עוד [ביצה פרק ה סימן ח] "אבל הכרות השמש בפיוסוק דמים, מי שיתן יותר, יהיה המצוה שלו, כגון הוצאת הס"ת מן ההיכל, או עליית ס"ת, או גלילה, והדומה לו, שהוא כעין מקח וממכר ממש" עכ"ל.

וב"ב עוד [מסכת גיטין פרק ה] "האידינא שקונים מצות סגן קוראין למי שירצה, ורגילין לקרות קרובים ומחותניהם, ולכבוד אורחים, ומה שמוסיפין בדמים יפול לכים של צדקה לפרנס עניים, ותיקון גדול הוא, חדא דלא אתי לאנצויי, ועוד בעבור הצדקה, מלבד הכהנים והלויים מחוייבים לקרות, רק שברירה בידם לברר איזה כהן או לוי שירצה" עכ"ל.

ובן מצאנו בלבוש [או"ח סימן קלו, הובא במשנה ברורה שם ס"ק ד] וז"ל "בשבת ויום טוב ויום הכיפורים שקורין הרבה, קורין אחר הלוי תלמידי חכמים הממונים על הציבור, ואחריהם תלמידי חכמים הראויין למנותן פרנסים על הציבור, ואח"כ בני תלמידי חכמים שאבותיהם ממונים על הציבור, שמחוייבים לכבדם בשביל כבוד אבותם שיש בזה כבוד לאבות, ואח"כ ראשי כנסיות וכל העם. וכל זה מיירי במקומות שאין מוכרין המצות אלא שעומד הממונה וקורא לפי הכבוד, אבל במדינות אלו שמוכרין המצות ונופל המעות לצדקה, כל הקונה אותם יש לו רשות לקרות למי שירצה, ובלבד שגם הוא יקרא כל אחד לפי כבודו שלא יבא לידי מחלוקת" עכ"ל.

ניתן להאריך ולהביא עוד מקורות רבים למנהג מכירת העליות מדברי הפוסקים והאחרונים אך נסתפק בסקירה זו מחמת קוצר המקום והעניין.

❧ ציוני המשפט ❧

גם העשירים בהעליות מפני שנותנים הכנסות לבהכ"נ עכ"ל.

וב"ב בנחלת שבעה [סימן לח] "ועוד דדין התלמוד לקרוא הפרנסים הממונים על הציבור ואח"כ גבאים וכו', זה אינו נוהג ברוב מקומות בינינו האשכנזים שקונים המצות שקורין לספר תורה למי שישר בעיניו" עכ"ל.

ט. וכדבריו כתבו בערוך השולחן [אורח חיים סימן קלו סעיף ב] "דבר מובן שא"א לנו לנהוג כדין הגמ' שאין לנו פרנסים בעזה"ר ואין לנו ת"ח ששואלים דבר הלכה בכל מקום ואומרה וב"ש כשמוכרין העליות מי שקונה עולה ומ"מ אם אחד קונה כל העליות ומכבד לאחרים יראה שיהיה לפי הכבוד ושלא יהיה בזיון התורה ומכבדים

סוגי המצוות הנמכרים בעבר ובהווה

בספרי ההלכה והמנהג מוזכרים סוגים רבים של מצוות השייכים לספר התורה וקריאת התורה שנהגו בעבר למוכרן במכירת המצוות, בדוורינו אנו חלק גדול מן המצוות שנמכרו בעבר אינם נמכרים יותר וכיום נוהגים בעיקר למכור את המצוות דלהלן, עליות לתורה, הוצאת ס"ת [פתיחת ההיכל], הגבהה וגלילה.

להלן נביא סקירה מקוצרת של המצוות שנמכרו בעבר [סקירה זו תועיל להבין את דבריהם של הפוסקים שעסקו במכירת אחד מהמצוות דלהלן]

הגבהה וגלילה כיום מחולקים לשני מצוות בלבד, בעבר נהגו באשכנז לחלקם עד לכדי חמשה מצוות [שלשה מצוות נוספים מלבד ההגבהה וגלילה הנמכרים כהיום] וכדלהלן.

א] כריכת המפה. בעבר נהגו באשכנז לגלול את ספר התורה במפה [כתחליף למנהג זמנינו לחגור באבנט צר] וכשבאו לקרות בתורה היו מסירים מהספר את המפה הכרוכה סביבו, ומכיון שאחר הסרתה המפה אינה מסודרת ואינה נוחה לכריכה חוזרת סביב הספר בעת גלילתו, היה מן הצורך לגלול ולקפל את המפה מחדש ע"מ שבסיום קריאת התורה יוכלו לגלול ולעטוף את ספר התורה במפה בצורה מסודרת ונוחה, את כיבוד זה היו מוכרים במכירת המצוות".

ב] הושטת המעילים לגולל. עיסוק רב נמצא בפוסקים ובספרי המנהג סביב מצוות הושטת המעילים לגולל. בספר אור זרוע" כתב וז"ל "ובן המשפט שיוכל לקנות ליקח המעילים ולהושיט ביד הגולל ואין הגולל יכול למחות בידו הואיל שתחלה היה עושה זה שמש אף על פי שקנה גלילה בלקיחת

❧ ציוני המשפט ❧

שהיו קונים את מצוה זו ומחזירים את המפה כשהיא גלולה, ראה במאמר המצוין לעיל שהביא כן ממנהגי דק"ק וורמיישא, ח"א עמ' כו-כז "מצוות של נשים לשנה": טיטוא ("כיבוד") בית הכנסת, קיפול המפה שנכרכה סביב ספר התורה.

יב. חלק א - הלכות שליח ציבור סימן קטו.

י. בנושא זה נעזרתי במאמרו של הרב ב"ש המבורגר, "קיפול, הושטה ועץ חיים", אור ישראל (מאנסי, ניו יורק), ג, ד (יב) (תמוז תשנ"ח), עמ' קלו-קלח. אשר סקר את כל השתלשלות המנהג.

יא. בספרי המנהגים אנו מוצאים שמי שנתכבד בו היו הנשים בעזרת הנשים

המעילים" עכ"ל. וב"ב בשו"ת מהר"ם מרומנבורג [ס' קיג] "אע"פ שקנה גלילה לא קנה לקיחת המעילים" עכ"ל.

ג] החזקת עצי החיים. חלק נוסף במצוות הגבהה וגלילה שנמכר בעבר הוא מצות הסיוע לגולל בשעת עטיפת החגורה [המפה] והמעיל ע"י החזקת עצי החיים מעל הס"ת בכדי להקל על המגביה האוחז את ספר התורה בעצי החיים מלמטה.

מנהג זה הוזכר בלבוש [אורח חיים סימן קמז סעיף ז] "אין המפטיר רשאי להתחיל בברכות ההפטרה עד שיגמור לגלול הספר תורה, כדי שלא יהיו העוסקים בתורה המגביה והגולל והאוחז בעץ חיים טרודין במצותן ולא יוכלו לשמוע ההפטרה".

וב"ב בסימן קמט [סעיף א] "וכן המגביה והגולל והאוחז בעץ חיים כולם ילכו אחר הספר תורה למקומה, שכל זה יש לה הדור" עכ"ל. והובאו דבריו בשו"ת כנסת הגדולה סימנים ב- ג.

ובן מצאנו שכתב החת"י יאיר"י "בוורמיישא מחבבים מצות עץ חיים ובשבתות וימים טובים וכל שכן בימים נוראים מכבדים גדולי הקהילה גם לאב"ד".

מצוות נוספים שהיו נוהגים בעבר למוכרין.

א] ס"ת שניה¹⁹. במרדכי מסכת בבא בתרא פרק חזקת הבתים הובא תשובת מהר"ם וז"ל "שאל לר"מ על אדם שהיה רגיל בשום מצוה כגון בגלילה או במ"ת שניה".

צינוני המשפט

והושטה איזה מהם יעדיף וכתב "אבל אם נתנו לו להושיט המעילים ולגלול, יגלול ויתן לאחר להושיט" עכ"ל. והביא דבריו במשנה ברורה [סימן קמז ס"ק יט]. ובשערי אפרים [סעיף כג] ביאר טעם הדבר מחמת שההושטה אינה אלא הכשר מצווה.

יד. בהגהותיו לספר מנהגים דק"ק ורמיישא לר"י שמש [עמ' כא].

זו. במאמרו של הרב פרופ' רון ש' קליינמן כתב בענין זה [שם, הערה 30] "קשה לדעת

יג. והובא בלשון זה במרדכי [מסכת מגילה פרק בני העיר תחית]. וכן נפסק בשו"ע [אורח חיים הלכות קריאת ספר תורה סימן קמז סעיף ב] "יכול מי שירצה, לקנות להושיט המעילין לגולל ואין הגולל יכול למחות בו, כי אף על פי שקנה הגלילה לא קנה ליקח המעילים" ועיין בלבוש [שם] שכתב "וכן נוהגין מי שירצה יכול לקנות להושיט המעילים לגולל ואין הגולל יכול למחות בו" עכ"ל.

כמו"כ מצאנו בחיי אדם [חלק א כלל לא] שדן בענין מי שכיבדו אותו בגלילה

ב] חיפוש. לחפש [ולגלול] בספר התורה את הפרשה שעתידיים לקרוא באותו היום. [מנהגים דק"ק וורמיישא ח"א עמ' כג- כד]. ועיין בקיצור של"ה [מסכת חולין עניני ספר תורה] שכתב וז"ל "נוהגין העולם בשעה שאומרים ברוך שאמר ופסוקי דזמרא לחפש בס"ת ולהעמיד הס"ת על מקום שקוראין כדי שלא יצטרך לחפש אחר הוצאה מפני כבוד הציבור" עכ"ל^{טז}.

ג] סגן. בדברי הפוסקים מוזכר רבות תפקיד הסגן שהוא קניית הזכות לקבוע את כל העולים לתורה [הנקרא בזמנינו גבאי]. וז"ל הים של שלמה [בבא קמא פרק ח סימן ס] וז"ל "ונראה, דווקא בימיהם, שלא היו קונים המצות... ובמקום שקונין סגן, דהיינו בעל סגן קורא למי שירצה". ועיין בשו"ת מחר"ם מינץ [סימן ו] שדן בעניין מנהג זה וז"ל "מה שמען ראובן ובא, מבח כיון דמקדם ה' המנהג שיקרא הסגן לפי רצונו" עכ"ל^{יז}.

ד] הסרת הפרוכת. יש מקומות שנהגו שאת מצוות הוצאת והכנסת ספר תורה [פתיחת ההיכל] היו מחלקים לשניים כאשר אחד היה מסיר את הפרוכת ואחד היה מוציא את ספר התורה מהארון. [מנהגים דק"ק וורמיישא, וכן נהגו בחלק מהקהילות בעדות המזרח].

❧ ציוני המשפט ❧

ימהרו או ידלגו, אלא יעשו כן לפני התפילה" עכ"ל.

יז. לציון מקורות נוספים למכירת הסגן, עיין בשו"ת כנסת יחזקאל, סי' ח, שו"ת חתם סופר, או"ח, סי' קע, ח"ו, ליקוטים, סי' קג, שו"ת שבות יעקב, ח"ג, סי' ז ערוך השולחן, או"ח קלו. משנה ברורה, סי' קמא ס"ק טז עיי"ש שהעתיק דברי הלבוש וז"ל "נוהגין שהגבאי או הקונה המצות עומד אצל ס"ת וזה נקרא סגן כדי שיהיה ג' היינו שהסגן הוא כביכול במקום הש"י שהוא מצוה לקרות לכל מי שירצה והקורא הוא הסרסור במקום משה והעולה הוא המקבל במקום כל ישראל ובשליחותם" עכ"ל.

באיזו מצווה בדיוק מדובר. אפשר שמדובר בהוצאת ספר תורה שני מהארון או בנשיאתו לבימה. קניית הוצאת הספר ומסירתו לש"ץ נזכרת בשתי תשובות של אור זרוע, לעיל, כמו"כ ייתכן שהכוונה להחזקת ספר תורה שני בעת שקוראים בספר הראשון, או שמי שברשותו ספר תורה קנה את הזכות שיקראו בספרו בימים שמוציאים ספר שני. שתי המצוות האחרונות נמכרו בוורמייזה במאה הי"ז. ראה: מנהגים דק"ק וורמיישא, ח"א עמ' כד^{יח}.

מז. ועיין בשו"ת פאת שדך [בקונטרס תורת אמן סעיף נט] שכתב "וזכרני שהיו מוכרין מצוה זהו בדמים והתקין אאמור"ר זצ"ל במקומו שלא יעשו כן בפסוקי דזמרא כי

ה] כל המצוות-שהייתה-בעל החסרונות, כל וכל. בק"ק וורמיישא נהגו למכור את כל המצוות דהינו את הזכות למלאות את מקומו של קונה המצווה במקרה שאינו לפנינו וז"ל "ומוכרין כל המצוות, הוא שקוראין שהיי"ה], אם בעל המצווה אינו שם, מי שזכה בכל המצוות עולה וזכה במצווה ההוא"י". וכן נהגו למכור מצוות כלב וכל וז"ל "ומוכרין כל וכל, ואם בעל המצווה וגם בעל כל המצוות אינו שם, אז כל וכל עולה וזוכה במצווה ההוא" עכ"ל.

ו] הנחת הרימונים. במקומות רבים נהגו למכור את הזכות להניח את הרימונים על גבי ספר התורה. מנהג זה מוזכר בעיקר במנהגי עדות המזרח על עדותיהם השונות^ט.

ז] עמידה לימין הקורא וכיסוי היריעה במפת משי בזמן הברכה^ז.

ח] סומך. עומד לשמאל הקורא עם חומש, כדי לתקן את טעויותיו^ח.

הטעמים למכירת המצוות^כ

להלן נביא את מספר טעמים למנהג מכירת המצוות.

♦ א] לצרכי צדקה והחזקת בית הכנסת

בדברי הפוסקים וספרי המנהגים נראה שאחד הסיבות המרכזיות להיווצרותו של

❧ ציוני המשפט ❧

מי שקונה אותה חסר מן הקהל או הוא בקהל ואינו יכול לעשותה בעל החסרונות נכנס במקומו" עכ"ל.

יט. כן מופיע בספרי מנהגי הקילות דלהלן, **לוב**, [עיין קליינמן שם הערה 104]. **תונים**, [שם

הערה 112]. **כורדיסטאן** [שם הערה 193]. **בואכרה** [שם הערה 197]. **תימן** [שם הערה 206].

כ. [קליינמן שם הערה 192 "ממנהגי יהדות כורדיסטאן", בתוך: ילקוט מנהגים עמ' 341, סע' 5].

כא. שם.

כב. בפרק זה נעזרנו רבות במה שכתב הרב פרופ' רון ש' קליינמן במאמרו "מכירת

יח. מנהג זה הוא מה שמוזכר בחלק מן הפוסקים בארצות המזרח בעל החסרונות דהיינו שהייתה לו זכות לקבל את המצוות שבעליהם חסר בבית הכנסת, סביב מנהג זה התפתחו שאלות ודיונים רבים שאכמ"ל. [ראה בשיירי כנסת הגדולה הגהות טור אורח חיים סימן קלה הגה"ט ח, ובסימן קמו, ובעוד כמה מקומות שם. ובשו"ת כנסת הגדולה סימן ח]. ועיין באליה רבה סימן קמז שכתב "שיש בעל החסרונות ור"ל כמו שנוהגים במקומותינו לקנות שהיית" עכ"ל. ועיין בשו"ת ציץ אליעזר

[חלק ז סימן א - קנ"ג קטן למפסיר פרק יב] שכתב וז"ל "שיש לו החסרונות שהמנהג הוא שכל

מנהג מכירת המצוות הוא הצורך בהכנסה קבועה עבור צדקה לעניים ובעבור צרכי בית הכנסת לבדק הבית וכד' ולשאר צורכי הקהילה ועניינים נוספים²².

להלן נצטט מספר לשונות מדברי הפוסקים שכתבו כן במעמו של המנהג.

המהרש"ל כתב בספרו ים של שלמה [גיטין פרק ה] "והאידנא שקונים מצות סגן קוראין למי שירצה, ורגילין לקרות קרובים ומחותניהם, ולכבוד אורחים, ומה שמוסיפין בדמים יפול לכים של צדקה לפרנס עניים, ותיקון גדול הוא, חדא דלא אתי לאנצוי, ועוד בעבור הצדקה" עכ"ל.

בשו"ת מבי"ט [חלק ג סימן ס] "ובן כל מה שמתנדבים בעלייתם לספר תורה בסתם צדקה היא לעניי הקהל ההוא כי על דעת כן מתנדבים... כי כל מה שנותני' על אלו המצוות הוא לעניים ונכנס לקופה כי לא היה מספיק בשום קהל מה שנותנים בכל שבוע או בכל חדש לקופה כ"א בנדבות שמתנדבים בשעולים לס"ת ובמה שנותנים על עשיית מצות כאלו כי הכל לעניים וחייבים לתת" עכ"ל.

וב"ב בשו"ת נחלת שבעה [תשובות סימן ד] "טענו לפני מקצת בני יישוב אחד שרצונם למחות ביד הגבאים ליתן ממעות צדקה לעניים, רק יגבו מעות לצורך עניים. ומה שיש בקופה של צדקה ממעות שקונים המצוות רוצים לעשות כלי קודש כגון פרוכת ומכסאות ומעילים לספרי תורה. והשבתי להם היפך מזה, דאדרבה מעות מצות דווקא לעניים... ואם כן זכינו לדין שהמעות שקונים מהם מצות דווקא לעניים הוא" עכ"ל.

ידועים דבריו של מרן בעל החפץ חיים בספרו אהבת חסד אשר כתב לזרז בנ"א אודות חשיבות קניית המצוות שתועלתם מרובה לצרכי בית הכנסת, וז"ל [חלק ב פרק מז בהגהה שם] "וזהו תובחת מגלה לאותן האנשים שדרבן בעת שמוכרין עליות בבית המדרש לצרכי הוצאות בית המדרש לעצים ונרות וכהאי גונא הם יוצאין ועושין מנין לעצמן כדי שלא יצטרכו להוציא מעות על זה ובלבם שלום יחשבו לנפשם שיש להם בית המדרש ועצים ונרות בחנם. וכמה

❧ ציוני המשפט ❧

עליות וכיבודים ('מכירת מצוות') בבית כנסת: המנהג, התפתחותו וטעמיו²³ עליה מכספי מעשר אודות השימוש כנישתא 4 (תש"ע), עמ' רעט-שלט. כג. עיין מש"כ בזה בפרק דין רכישת של כספי המצוות.

מעוות מועין אלו האנשים שלא ידעו שעקר המצוה תלויה בהוצאת מעות עליה כי הקונים העליות לבד העליות הלוא בהמעוות קונים נרות ועצים לבית המדרש וכמה שכרם גדול עבור זה כי זהו בכלל החזקת התורה גם המזרז לעניין עשיית המנין לא יפה הוא עושה כלל, שבזה ממעט הכנסת בית המדרש ואם יחסר אחר כך עצים או נרות לבית המדרש הקולר תלוי בצוארו חס ושלום על בן השומר נפשו ירחק מזה" עכ"ל.

♦ ב] למנוע מחלוקות

יש כתבו שטעם מכירת העליות הונהג בכדי למנוע את המחלוקות והמריבות שאירעו בין המתפללים והגבאים בגין סדרי העליות והכיבודים, אשר מטבע הדברים גרמו לחיכוכים ומתיחויות בין המתפללים לגבאים, ובינם לבין עצמם, לשם כך תיקנו למכור את העליות וע"י ישכון השלום בבית הכנסת ובא לציון גואל^{כד}.

להלן נצטט מספר לשונות מדברי הפוסקים שכתבו כן בטעמו של המנהג.

הים של שלמה [שם] כתב "והאידנא שקונים מצות סגן קוראין למי שירצה, ורגילין לקרות קרובים ומחותניהם, ולכבוד אורחים, ומה שמוסיפין בדמים יפול לכים של צדקה לפרנס עניים, ותיקון גדול הוא, חדא דלא אתי לאנצויי" עכ"ל.

וב"ב בשו"ת מהר"ם מיניץ [סימן ו] "וכל זה תקנו, דלא אתי לאנצויי, דגדול השלום" עכ"ל.

ובן מצאנו באליה רבה [סימן תרסט] שמטעם זה חשש לבטל את מכירת חתן תורה וז"ל "בכנסת הגדולה [הגהות טור ד"ה יש מקומות] כתב שביטלו שם המנהג למכרו, אלא לעשות חתנים מגדולי הקהל, שאין ראוי שיהיו חתני תורה

❧ ציוני המשפט ❧

בעיות חברתיות שעורר המנהג ומידת שרידותו, מורשת ישראל 11 (תשע"ה), עמ' 104-133. שהאריך לסקור את כל התופעות הנ"ל בטוב טעם ודעת, ועיין עוד במה שכתבנו בזה לקמן.

כד. אמנם במשך הדורות אנו מוצאים שאדרבה פעמים שע"י מנהג מכירת העליות נגרמו חיכוכים ומחלוקות רבות, עיין במאמרו של הרב פרופ' רון ש' קליינמן "מכירת עליות וכיבודים בבית הכנסת:

אלא מי שהוא מוכתר ומעוטר בתורה. ולפחות שיהיו מגדולי הקהל ע"כ. הנה אך קשה לבטל המנהג למכרן, גם לפי זה ירבה מחלוקת שכל אחד יאמר שהוא מוכתר בתורה או גדולי הקהל, מכל מקום ראוי ליוהר שלא לקנות אלא למוכתר או מגדולי הקהל הנ"ל עכ"ל.

♦ ג] חיוב מצווה וכבוד התורה

יש שכתבו שע"י מכירת המצוות מתגלה חביבות התורה ובכך מתרבה כבודה של תורה בבחינת "שוב לי תורת פיך מאלפי זהב ובסף".

להלן נצטט מספר לשונות מדברי הפוסקים שכתבו כן בטעמו של מנהג.

הטור [או"ח סימן קמז] מביא את לשון הגמרא, "גדול שבכולם גולל", ומוסיף "ורגילים באשכנו לקנותה בדמים יקרים לחבב המצווה". טעם זה בנוגע לגלילה הובא גם בשו"ע שם ובנו"כ.

ובן כתב בשו"ת מהרי"ק [סימן ט] לגבי המנהג למכור את העלייה הראשונה לתורה בשבת בראשית למי ש"מתנדב מעות לצורך מאור בית הכנסת", ושהכהן קונה מצווה זו או מוחל על כבודו ויוצא מבית הכנסת. המהרי"ק מצדד במנהג זה באמרו "שהוא כבוד התורה ועלויה, דפשיטא שהיא מתעלה כשקופצים לקרות קריאת פתיחתה בדמים אין לך (חביב) [חבוב] התורה גדול מזה" עכ"ל.

♦ ד] אינה דומה מצווה בשכר למצווה שלא בשכר

יש שכתבו שהטעם למכירת המצוות הוא משום שאין דומה מעלתו של העושה מצווה ומשלם עבורה למצווה הנעשית בחנם, והלכך מצוות עליה לתורה ושאר הכיבודים ראוי שתעשה בתשלום.

להלן נצטט מספר לשונות מדברי הפוסקים שכתבו כן בטעמו של מנהג.

יסוד הדברים הם ע"פ דברי הזהר הק"כ^ה "פתח רבי שמעון ברישא ואמר, ויקחו לי תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לכו תקחו את תרומתי,

⊕ ציוני המשפט ⊕

מדברי הזהר להפך שאדרבה אין מן הראוי למכור מצוות בבית הכנסת ובפרט בשבת.

כה. (שמות) פרשת תרומה [המתחיל בדרך קבו עמוד א]. אמנם עיין לקמן מה שהבאנו בשם המשמרת שלום שלמד

ויקחו לי האי מאן דבעי לאשתדלא במצווה ולאשתדלא ביה בקודשא בריך הוא אצטריך דלא ישתדל ביה בריקנייא ובמגנא אלא אצטריך ליה לבר נש לאשתדלא ביה בדקא יאות כפום חיליה ... ההוא עובדא דבעי לאשתדלא ביה בעי למקני ליה באגר שלים בכל מה דיבעון מניה בין זעיר בין רב בגין דרוח מסאבא איהו אודמן תדיר במגנא ובריקנייא ואודבן בלא אגרא ואנים לבני נשא למשרי עליהו ומפתי לון לדיירא עמהון בכמה פתויין, בכמה ארחין סמי לון לשוואה דיוריה עמהון ורוח קודשא לאו הכי אלא באגר שלים ובאשתדלותא רב סגי" עכ"ל.

בתרגום ללשון הקודש "ויקחו לי", מי שרוצה להשתדל במצווה ולהשתדל בקב"ה, צריך שלא ישתדל בו ריקם ובחנם, אלא האדם צריך להשתדל בו כראוי לפי כחו... כל מי שרוצה להשתדל להעביר ממנו רוח הטומאה מעשה ההוא שרוצה להשתדל בו, צריך לקנות בשכר מלא, שיתן כל מה שמבקשים ממנו, בין מעט ובין רב. משום שרוח הטומאה הוא מזומן תמיד בחנם ובריק... ורוח של הקדושה אינו כן, אלא בשכר מלא ובהשתדלות גדולה ורבה".

ב"ב ביסוד ושורש העבודה [שער האיתן פרק יב] "וראוי לאדם להשתדל לקנות עלייה קודם ראש השנה לעלות לתורה ביום ראש השנה ועיקר המצוה דווקא לקנות אותה בדמים ולא בחנם כנוכר בזהר בהרבה מקומות" [והביא דברי הזהר שם]

וב"ב במשנ"ב (סימן תקפד, סק"ח) בשם המטה אפרים "ראוי לכל גבר ירא ד' להשתדל שיהיה לו עליה בימים נוראים, ואף במקומות שמוכרין מצוות יקנה אותה בדמים כפי יכולתו, ואדרבה יש עילוי יותר במצווה שבאה אליו בדמים ממצוה שבאה לו בחנם אין כסף" עכ"ל.

ובך כתב החיי אדם (כלל סח סעיף טז) שלא יעשה מצוה חנם, אלא יקנה אותה בשכר שלם כמו שכתוב 'ויאמר דוד אל ארוונה... ולא אעלה עולות לה' חנם', ובוזהר מחמיר מאד בזה" עכ"ל.

[ועיין בתורה לשמה (סימן נ) במעלת מצוה שנקנית בכסף מלא¹⁹].

❧ ציוני המשפט ❧

מלכה ח"ג עמ' פט] וז"ל ובהיותנו בזה בעניני מצוה העולים בדמים מרובים יש לעורר

כו. וכן מצאנו שעורר בזה הגאון ר' נתן גשטטנר זצ"ל [בעל הלהורות נתן, שיחות מלוה

מקומות שנמנעו מלמכור את המצוות

מאידך מצאנו במספר מקומות שעקב מספר סיבות נמנעו מלמכור את המצוות וכדלקמן¹.

יש שכתבו לבטל המנהג מחמת מחלוקות ומריבות שנוצרו מחמתו².

בספר אוצר כל מנהגי ישרון [עמ' 276] כתב "ולפי ענית דעתי נראה לי שיש לבטל המנהג מכל וכל כי הרבה מכשולים ודברים מגונים מסתעפים

ציוני המשפט

כז. אף בחלק זה נעזרתי רבות במאמרו המקיף של הרב פרופ' רון ש' קליימן - "מכירת עליות וכיבודים בבית הכנסת: בעיות חברתיות שעורר המנהג ומידת שרידותו מורשת ישראל 11, עמ' 104-133. שסקר באריכות את כל הבעיות שנוצרו מכוח מנהג זה. [מכירת מצוות למרבה במחיר גרמה מצד אחד לקיפוחם של מעוטי היכולת הכלכלית ומן הצד השני למתן כבוד לבעלי הממון, גם אם לא היו ראויים במעשיהם, בורים בידיעת התורה ולעתים אף מחללי שבת ומועד בפרהסיא. המכירה תרמה לריבוי תחרות, קנאה ושנאה ואף לרקימת תחבולות כיצד לזכות בכיבודים. המריבות הרבות סביב נושא זה הגיעו לא אחת לחכמי ההלכה, לבתי הדין ואף לערכאות הגויים. בכמה מקומות הביא מנהג זה לחילול השם לעיני הגויים. כן התעוררו בעיות בגביית החובות של קוני המצוות". בקונטרס זה הבאתי את עיקרי הדברים בלבד].

כח. מעניין לציין שכבר במקור הקדום ביותר העוסק במכירת המצוות עוסקת השאלה סביב מריבה שנוצרה בבית הכנסת ע"י מכירת המצווה, עיין בספר חסידים [מוסד הרב קוק סימן תשס"ד] שכתב וז"ל "זה כתב שלח לזקני ריגנשבורג: אנוש מזעיר נשאר אומללו מרוב עם אין קורא בצדק ולא תורה ולא שכרה כי גברה יד עוברי

במה שמוכרים עליות ונודבים במי שבירך בסכומים שיש בהם זלזול במצוה והוא בגדר בזיון התורה ח"ו שמראים כאילו ח"ו אין המצוות חשובות בעיניהם, ויש החושבים שהעליה לתורה הוא רק ענין של כיבוד ובאמת העולה לתורה חשיבותו גדולה מאד, ומבואר בפוסקים או"ח סי' קמ"א בבית יוסף ובלבוש שהעולה לתורה הרי הוא כמקבץ תורה ממני והוא שלוחם של כל הציבור והקונה עליה הוא במקומו של הקב"ה כביכול, ואיתא בספרי הקודש שיש להשתדל לעלות לתורה לפחות פעם אחת בחודש כי הוא קבלת פני שכינה, ואמרו [סנהדרין מב] אלמלי לא זכו ישראל לקבל פני אביהם שבשמים פעם אחת בחודש דיים, ועיין כף החיים או"ח סימן קל"ו אות פו, וממילא מובן שמצוה כזו צריך שישלמו עבורה כהוגן ואיתא בספרים דמצוה שהוא בחינם יש לסטרא אחרא שליטה עליה, ואיתא דמצוה שבחינם אין מקבליים עליה שכר ואסיא דמגן במגן מגן שווא, ובזוה"ק תרומה דף קכ"ח, ובס' אגרא דפרקא אות רפ"ח ראין לעשות מצות בחינם וכותב דלכן נהגו לעשות מי שבירך וכתב [משלי י ח] חכם לב יקה מצוות" עכ"ל.

מזה כאשר ישנא איש את אחיו וארב לו להנקם מאויבו זה אשר לא עשה לרעהו רעה, נקמה הראשונה היא להרבות מחיר המצוה ונסתעף ביזוי מצוה כידוע, ואין להאריך בדברים הידועים לכל ובפרט בימינו אלה בעיתים ובזמנים הללו כמעט אין קונה מצוה בלי פניה ובכלל המצוה היא למטה זעם ביד הגבאי או ביד התקיף וכו' עכ"ל.

והביא שם דברי רבי יהונתן איבשיץ בספרו יערות דבש [חלק ב דרוש ג] שנתאונן על מנהג זה של מכירת העלויות שגורם למחלוקות רבים וז"ל "ולא כן עתה בגלות בעונותינו הרבים כל הגאות ורוממות בבית הכנסת בעלויות התורה ושאר חלוקות הכבוד בתפלות ותקיעות ימים נוראים ובאתרוג בהקפת התיבה בחג הסוכות, בזה בעונותינו הרבים הגאות ורוממות עד אשר כמה פעמים הצרכו לילך בערכאות על ידי כך, ברוך השם שבקהלתינו פה לא נשמע שמות כזו אבל מכל מקום לבי דוי על תפוצות ישראל אשר מקום שצריך הכנעה ואיש כאחיו והכתוב מזהיר לא תעלה במעלות יהיה גסות רוח ויקרבו הס"ם וכת דיליה שמה מצאה הלילית מקום להגיע, ויותר יום מכבד ומקדש לה' יותר גאווה שרויה

❧ ציוני המשפט ❧

יאמרו אנו רוצים לגלוף עד שתהא רציחה ביניהם" עכ"ל.

וכן מצאנו בשו"ת מהר"ם מינץ [סימן ו] שכתב וז"ל "הסגן ראובן אמר בפומבי, שלא רצה לקרות א' מן הישישים, זקן מופלג ושימש ת"ח, כאשר כתבו אותם שכנגדו, וע"ז לא אמר להד"ם, וגם לא נתן טעם לדבריו, למה לא רוצה לקרותו, א"כ לאו כ"כ כמיניה לקנות מצות דרך נקימה, ולעקור דת תורתינו, תלמודא דידן, דתקנו לקרות הגדול לפי גדלו, כדאמר' בהניזקין דשלחו בני גלילא לר' אבהו ואחרי' מי כו', וכל זה תקנו, דלא אתי לאנצויי, דגדול השלום, והוא בא לעשות איפכא, למגרה מדנים ע"י מצות הש"י, והוי מצוה הבא בעבירה... ומאחר דנדע שראובן אמר שרצה להנקם ממקצת אינשי" עכ"ל.

עבירה ובקשו להם כבוד ושררה לגלול ספר תורה וקשרו קשר ורצו להרבות כבודם ונתועדו יחדיו שנים עשר מהם לגלול ס"ת כל אחד חודש שלו וליתן כל אחד זקוק כדי שיעלה י"ב זקוקים לשנה לצדקה וכ"ז זה לא עשו אלא למצוא להם טענה וערעור לומר אנו נותנים יותר ממך ולא נתכוונו אלא לביישני ולהרבות כבודם, וברוך המקום שנתן לאל ידי להעבירם על דעתם ... ואם תאמרו הדין עמהם כי מאחר שכ"כ כך רוצים ליתן ולכפול על מה שהיו נותנים אעפ"כ אינם ראויים לכך כי יש מהם שאינם יודעים אפי' פסוק בתורה ויותר איני רוצה לספר בגנותם... ולא זו בלבד אך על הנולד אני דואג שאם יתחילו חמשה או ששה לגלוף לשנה הבאה אלו יאמרו אנו רוצים לגלוף ואלו

ודוחים השכינה וסמרא ידיה ממקומם ונותנים מקום לסמרא אחרא לשכון, או לנו כי חטאנו בעונותינו הרבים בימים שיש בהם חפץ לה' תהיה גאווה משכן לתנים נחש הקדמוני לגלות עתה והכתוב אומר ולא יראה בך ערות דבר וישב מאחריך ואין לך ערוה יותר מזה. ומשבת אני בית הכנסת בפראג ה' ירחם ויאיר אפל אלמנה שלא מכרו הסגן לקרות לעולים רק בכל בתי הכנסת היה חוזר בגורל אשר הוא גם כן כאן בהסכמה והיה חק קבוע כך יתן העולה לצדקה והמינו לעשות אם יתקנו גם כאן וממנו ילמדו בכל הקהלות כדי להסיר מחלוקות וגבה לבב^{כט} עכ"ל.

ובכר ידועים דבריו של בעל שו"ת בנימין זאב [סימן קסג] שהזהיר שלא להתקוטט ח"ו עבור מכירת המצוות וז"ל "ואין להתקוטט בעבור שום מצוה כגון גלילת ס"ת וכיוצא בה שהרי שנינו שהצנועים מושכים את ידיהם והגרגרנין חוטפין^ל עכ"ל.

במקומות נוספים ביטלו המנהג מחמת שהדבר גרם שיעלו לתורה אנשים שאינה ראויים.

בשנת ר"ץ (1529) התקין ר' אליהו קפשאל^י [שהיה רב קהילת קנדיאה] למנוע מלמכור את מצוות חתן התורה וז"ל 'וכרוזא קרי בחיל [וכרוז קורא בקול]: כל הרוצה ליטול ויביא דמים – יטול, ומכריון החונים בקול המולה גדולה: מי האיש החפץ בחתונה יעלה בדמים, וביון שנתן רשות לקונה, שוב אין מבחין בין חכם לעם הארץ, ובין צדיק לרשע, והיה בצדיק ברשע, כנער בזקן, כנקלה כנכבד, כטוב כחוטא, הנשבע כאשר שבועה ירא, ורבים מעמי הארץ מתיהרי"ם ומשתדרים, ובורים גמורים, ונערים שמנוערים [מן המצוות], ואפילו מקריאה בעלמא, ודעתם קצרה, קופצים בראש, ויהבו ממונא וקיימי [ונותנים ממון ועומדים], ונעשים חתני התורה" עכ"ל.

צינוני המשפט

כפ. ועכשיו מצאתי שכתב בנחלת שבעה סימן לח וז"ל "והוא כי נהגו באשכנז שאין מוכרין סגן, רק הוא חוזר חלילה מדי חדש בחדשו על כל בעלי בתים חדש אחר חדש, וכן כל בעל בית בחדשו קורא לספר תורה הבעלי בתים זה אחר זה הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו" עכ"ל.

ה. דבריו אלו הובאו במקורות רבים עין בדרכי משה, אורח, סי' נג, ס"ק יא; החיד"א, לדוד אמת, סי' ב, אות ג; מגן

תקנה זו הובאה ע"י בעל הכנסת הגדולה^א "יש מקומות נוהגין למכור החתנות [חתן תורה ובראשית] כל מי שמעלה בדמים אותו לוקח החתנות, וכן היה מנהג תירי"א מקדמת דנא, ושוב ביטלו המנהג הזה. ומצאתי למהר"ר אליהו קאפסלי בתשובה כתיבת יד כתב, שמנהג קנדי"א היה למכור החתנות, ושהוא ז"ל התקין שלא למכרו אלא לעשות חתנים מגדולי הקהל, שאין ראוי שיהיו חתני תורה אלא מי שהוא מוכתר ומעומד בתורה ולפחות שיהיו מגדולי הקהל" עכ"ל.

וב"כ בשו"ת חכם צבי [סימן יג] "ועינינו הרואות נוהגים לקרות לחתן תורה לאשר ישר בעיניהם החכם יהיה או סכל אם דל ואם עשיר, ובלבד שידר נדרים ונדבות הראויות" עכ"ל.

ועיין במטה אפרים^ב שכתב בנוגע למכירת המצוות בר"ה ויו"כ "אף במקומות שנוהגים למכור המצוות בר"ה ויו"כ מהראוי שלא למכור, שלפעמים מעלין בדמים וקונים המצוות בני אדם שאינם הגונים כ"כ" עכ"ל.

כמו"כ עיין לקמן בפרק א' דיני מכירת העלויות בשבת שהבאנו שדעתו של הגאון מוילנא לא הייתה נוחה כלל מעצם מכירת העלויות בשבת קודש.

מעם נוסף למנוע את מכירת המצוות כתב בספר משמרת שלום [ח"א סימן כח סעיף ב] "יש מקומות נוהגים למכור קדם קריאת התורה הז' קוראים והמפטיר ומהזוה"ק נראה דאין לנהוג כן" [וכתב עליו שם "זו"ל הזוהר הק' בפרשת ויקהל דר"ה ע"ב "כיון דעאלו עמא קדישא לבי בנישתא אסור לאשתדלא אפילו בצורך בי בנישתא אלא במילי תושבחן ואורייתא וכו' ומבואר שאין להתעסק ולדבר בשום ענינים אפילו בעניני בהכנ"ס והנוהגים למכור סברי דלא מקרי צורך בהכנ"ס אלא צורך הקריאה עצמה ולכן התירו אלא שמפשטות לשון הזוהר הק' לא משמע כן וצ"ע" עכ"ל.

מ"מ כיום נתפשט המנהג למכור המצוות ברוב ככל גלילות ישראל.

❧ ציוני המשפט ❧

- אברהם, או"ח נג, ס"ק כו; שו"ע הרב או"ח
סימן נג סעיף כט; משנה ברורה, סי' נג ס"ק
א. הגהות הטור אורח חיים סימן תרסט.
ב. מטה אפרים, סי' תקפד, ס"ק יז. והביא
דבריו בכף החיים, שם, ס"ק כב.
סה, ובעוד מקומות רבים.

תוקף וגדר הקנין במכירת המצוות

מבוא

טרם שנבוא לדון בכל פרטי הדינים וההלכות הנוגעות למכירת המצוות, יש לדון בשאלה המרכזית העומדת בבסיס מרבית מהנידונים שיתבארו בפרקים הבאים והיא שאלת תוקף גדר הקנין והבעלות ברכישת המצוות, וצדדי הדיון הם, האם יש במכירה זו תוקף קניני גמור ככלל קנין בחפץ מטלטל, ואכן יש לראות ברוכש המצווה כבעלים גמורים, או שמא אין כן אלא התחייבות גרידא לשלם את המצווה שקנה מדין נדרי צדקה וכד' ובשפו"א אינה הופכת לממונו.

בשאלה זו עסקו גדולי הפוסקים במשך הדורות ומכיון שכפי האמור נידונים רבים תלויים בבירור זה השתדלנו לברר ולהביא את הדברים דיבור דבור על אופניו תוך ציטוט דברי הפוסקים על מנת שהדברים יתבררו היטב לכל מעיין.

♦ הקושי בהגדרת מכירת המצוות כקנין גמור

בבואנו להגדיר את תוקף מכירת המצוות כקנין גמור אנו נתקלים במספר קשיים הלכתיים אשר מהווים כמה מן הכללים הבסיסים בהלכות קניינים שאינם מתאפשרים במכירת המצוות, וכדלקמן.

א] המצוות בדרך כלל נמכרים בדיבור בלבד, הכלל הבסיסי בהלכות קניינים הוא שכל מכירה והעברת זכויות ממונית מרשות לחברתה הן במטלטלים והן בקרקעות אינה מתבצעת אלא ע"י "מעשה קנין^{לג}" המורה ומגלה על

❧ ציוני המשפט ❧

היה הדבר בפני עדים ואמרו להם: הוו עלינו עדים שמכר זה ושלקח זה, הרי זה אינו כלום עד שיגמור המקח. כל דבר ודבר כראוי לו; קרקע לפי קניינו, ובעלי חיים לפי קנינם, ומטלטלים לפי קנינם^{לד} עכ"ל.

לג. הסימן הראשון בהלכות קניינים [חושן משפט הלכות מקח וממכר סימן קפט] פותח בדין הבא "אין המקח נגמר בדברים; שהאומר לחבירו: היאך אתה נותן לי חפץ זה, ואמר ליה: בכך וכך, ונתרצו שניהם ופסקו הדמים, יכולים לחזור שניהם, אפילו

גמירות דעתם של ב' הצדדים להתרצות למכירה^ל, וא"כ יש לדון מהו "מעשה הקנין" שיש במכירת המצוות והעליות^ל.

[ב] כלל נוסף בהלכות קנייניים הוא שאין הקנין מועיל "בדבר שאין בו ממש"^ל והרי המצוות הם דבר שאין בו ממש שאינם אלא זכות לכיבוד מסוים וכיצד יחול בהם קנין^ל.

צינוני המשפט

ממחוסרי אמנה ואין רוח חכמים נוחה הימנו" עכ"ל, אך מ"מ בודאי שאין בזה כל קנין.

ועיין בזה בשו"ת ארץ צבי [ח"א סימן לט] שבתוך דבריו דן לומר שיש במכירת העליות משום מחוסרי אמנה וז"ל "עוד י"ל דאי' בחו"מ [סי' ר"ד ס"ח] דבמתנה מועטת אפי' בדברים בעלמא צריך לקיים ואיכא משום מחוסרי אמנה, ושם [ס"ט] דבציבור אפי' במתנה מרובה איכא משום מחוסרי אמנה וכאן תרתי איתנהו דהוי של ציבור וגם דהוי מתנה מועטת ואף דכל חפצין לא ישוו בה מ"מ סו"ס צריכין לחלק העליות להאנשים המתפללים שם פעם לזה ופעם לזה ואין בזה רק טוה"נ למי ליתן עלי' זו ולמי ליתן עלי' אחרת ובזמן אחר וטוה"נ זו נראה דהוי רק כמתנה מועטת" עכ"ל.

זו. כמבואר בשו"ע חו"מ סי' ריב ס"א "אין אדם מקנה לא במכר ולא במתנה אלא דבר שיש בו ממש אבל דבר שאין בו ממש אינו נקנה לפיכך המקנה לחברו אכילת פירות דקל זה או דירת בית זה לא קנה עד שיקנה גוף בית זה לדור בו וגוף אינן לאכול פירותיו" ע"כ.

זו. ויש שכתבו להגדיר את הדברים כטובת הנאה שנפסק להלכה דאינה כממון ואין אפשרות למוכרה, עיין בזה בשו"ת מהרש"ג [חלק ב' סימן עז אות ב'] שכתב "אבל זה אינו

לד. כן נקטו רבים מהאחרונים שעיקר הקניין הוא גמירות הדעת ומעשה הקנין נדרש רק בכדי לגלותו [עיין בקובץ שיעורים ב"ב תל, ובחידושי הגר"ש שקוף, מערכת הקניינים סימן יא, ועוד רבים מהאחרונים] וכבר ידועים דבריו של החזו"א [חו"מ סי' כב] שכתב וז"ל "כלל גדול יהיה לך בקנינים דעיקר הקנין הוא שיגמור בלבו להקנות הדבר לחבירו וחבירו יסמוך דעתו עליו, ויש דברים שקים להו לחזו"ל שבדבור בעלמא גומר בלבו להקנות לחבירו ויש שאינו גומר בלבו רק ע"י הקנינים המפורשים מן התורה או מחזו"ל. ודוק היטב בזה והפוך בה דכולה בה, דוק בש"ס ופוסקים ותמצא כן וזכורני שכדברים האלה כתב הגאון ר' אלעזר משה מפינסק זצ"ל בהסכמתו להש"ס דווילנה הנדפס במסכת ב"ב ודוק בדבריו כי נכונים הם מאוד" עכ"ל. אמנם יש מהאחרונים שלמדו שאדרבה עיקר הקנין הוא מעשה הקנין דוקא, ורק הוא מחיל בפועל את הקנין [עיין נודע ביהודה שו"ת מהרד"ק חו"מ כח, ובמשפט שלום סו"ס קצר שהארץ בענין זה ואכמ"ל].

לד. אמנם חז"ל נקטו לשונות חריפים כלפי מי שאינו עומד בדיבור כפי המתבאר [סימן רד סעיף ז] "הנושא ונותן בדברים בלבד, הרי זה ראוי לו לעמוד בדבורו... וכל החוזר בו, בין לוקח בין מוכר, אף על פי שאינו חייב לקבל מי שפרע ה"ז

ג] כלל נוסף בהלכות קניינים הוא שאין הקנין מועיל "בדבר שלא בא לעולם לח" והרי המצוות הנזכרים בשעת המכירה עדיין אינם בעולם שהרי מרם בא זמן מצוותם^{לט}.

ג] כל מעשה קנין מתבצע ע"י ב' צדדים מוכר וקונה, המוכר שבבעלותו חפץ כל שהוא מעונין למכור והקונה מעונין לקנות ובכך מתבצע העברת החפץ מרשות המוכר לקונה, ויש לדון במכירת המצוות בביהכ"נ האם הם בבעלות הציבור ושליחיהם הגבאים, עד שניתן להגדיר כי יש כאן מוכר כל שהוא, או שמא אין כאן כל זכות ששייכת לאדם או ציבור מסוים וא"כ אין כאן כלל אפשרות להגדיר הדבר כקניה ומכירה.

על שלל בעיות הללו עמדו הפוסקים בבואם לדון בשאלת גדר הקנין, ולמעשה ישנם מספר מהלכים בהגדרת הקנין ויש בהם נפק"מ לדינא וכדלקמן.

♦ מדין קנין סיטומתא

רבים מן הפוסקים כתבו להגדיר את מכירת העליות והמצוות כקנין גמור ומדין "קנין סיטומתא" המבואר בגמרא מסכת בבא מציעא [דף עד עמוד א] "אמר רב פפא משמיה דרבא: האי סיטומתא קניא" למאי רב חביבא אמר: למקניא ממש... ובאתרא דנהיגו למקני ממש קנה" ע"כ.

❧ ציוני המשפט ❧

ד.ח. שולחן ערוך חושן משפט [הלכות מקח וממכר סימן רט סעיף ה] "אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם".

ד.ט. ויש לדון היטב אם דומה למה שנחלקו הפוסקים [משנה למלך פ"ד מהלכות אישיות ה"ז, נתח"מ ריא ס"ק ה, שער המלך מכירה פרק כ"ב הלכה ט ועוד] בדבר שהוא מחוסר זמן אם הרי הוא כדבר שלא בא לעולם דכאן [לולא החסרון דהווה דבר שאין בו ממש] החסרון הוא בזמן שעדיין לא הגיע זמן קריאת התורה ואכמ"ל.

מ. סיטומתא פירושו חותם, כלומר, במקום שנהגו שהחוננים בחותמן את החביות

אלא טוה"נ דקיי"ל בחו"מ ס' ש"ן ובסימן פ"ז דטוה"נ אינה ממון" עכ"ל, ועיין בשולחן ערוך חושן משפט הלכות מקח וממכר סימן רג סעיף א שכתב הרמ"א "טובת הנאה לאו ממון, ואינה נקנה בחליפין" (הגהות מיימוני פ"ה דמכירה). ועיי"ש בביאור הגר"א [ס"ק ז] וז"ל "וכ"פ בס"ס רע"ו וכמ"ש בב"מ י"א ב' ולפימ"ש בס' קצ"ח ס"ה וריש סי' ר' דקיי"ל כההוא מרבנן א"כ לא קיי"ל כרבא וצ"ל דר"ג וזקנים ס"ל כמ"ד טובת הנאה ממון ולא קיי"ל כוותייהו" עכ"ל.

משמעותו של קניין סיטומתא הוא שתיקנו^{מא} שכל שנהגו בני אדם לראות באותו המעשה כמעשה קנין המחייב את הצדדים, הרי שיש בו משום קנין גמור, ואע"פ שעל פי כללי הקניינים הידועים שנקבעו בתורה או בחז"ל^{מב} אין בזה משום מעשה קנין.

עפ"ז כתבו הפוסקים להסביר את תוקף הקניין במכירת המצוות, שמכיוון שנהגו הכל לראות בקניית המצוות בדיבור, כמעשה קנין המחייב את ב' הצדדים, א"כ הרי יש כאן קנין גמור ומדין סיטומתא.

להלן נביא את דעת הפוסקים שכתבו כן ביסוד הקנין.

ר' שלמה לוריא בספרו ים של שלמה [מסכת בבא קמא פרק ח סימן ס, על הא דכתבו הראשונים שהחוטף לחבירו את ברכות התורה פטור מלשלם לו י' זהובים] כתב "ונראה, דווקא בימיהם, שלא היו קונים המצות. אבל עכשיו, מי שקנה שלישי, או ששי, או שביעי, וקדם חבירו, חייב ליתן לו י' זהובים...ובמקום שקונין סגן, דהיינו בעל סגן קורא למי שירצה, וקרא לראובן,

❧ ציוני המשפט ❧

ויורה דעה סימן שיד] שסיטומתא קנין דאורייתא ממש, ועדיף מקניינים שתיקנו רבנן שלא ברצון הסוחרים והרי הם כאנוסים מחמת התקנה, אבל סיטומתא הוא מנהג שנהגו כן מעצמם ומרצונם, הוא קנין דאורייתא לענין חמץ ולענין בכור [כלומר: אם

מכר חמצו לגוי בקנין סיטומתא, או מכר בהמה מבכרת לגוי בקנין סיטומתא, כיון שהקנין מדאורייתא אינו עובר על החמץ בבל יראה ובל ימצא, ולענין בכור אין הולד קדוש בקדושת בכור, ולסוברים שסיטומתא הוא רק קנין דרבנן, תלוי דין החמץ והבכור, בשאלה אם קנין דרבנן מועיל לדאורייתא], דכל שהנהיגו הסוחרים הרי זה כאילו התנו, וכל תנאי שבממון קיים מהתורה, וסיים החת"ס שכן מפורש בתשובות המיוחסות לרמב"ן רכה.

מב. כגון קנין חצר, הגבהה, משיכה, כסף, ועוד.

שקנו, קונים בחתימה, משום שנהגו כך, ולמרות שלא נתן מעות ולא משך, ולא עשה שום קנין מהקניינים הרי שיש בכך משום קנין, אע"פ שע"פ כללי הקניינים לא נעשה כאן כל קנין מ"מ בכוחו של המנהג להחיל קנין.

מא. נחלקו הפוסקים בקנין סיטומתא אם הוא מדאורייתא או שמא רק תקנת חכמים, הנתיבות המשפט [סימן רא א] כתב "סיטומתא הוא רק קנין דרבנן, דהא קנין דרבנן ודאי דלא גרע מנהג שנהגו הסוחרים ואפילו הכי לא חשבינן אותו רק לקנין דרבנן לענין קידושין כמבואר בפוסקים" [עיין בית שמואל אבן העזר כח לה, לענין המקדש במעמד שלשתן], וכן כתב בספרו מקור חיים סי' תמח, וכן דעת הרמ"א בתשובותיו סי' פז. אבל דעת החתם סופר בתשובותיו חושן משפט סימן יב,

ושמעון קדם ובירך, אפ"ה חייב, אף שראובן לא קנה המצוה. מ"מ מאחר שבעל סגן זכה במצווה, ונתנה לזה, וציוה לש"ץ לקרות אותו בפרהסיא, וזכה באותו מצוה. דכה"ג הלך אחרי המנהג. כמו שמסקינן בסוף איזהו נשך (ב"מ ע"ד ע"א) סיטומא שרושמינ על החביות לסימן שקנה אותה. קניין הוא לעניין מי שפרע. ובאתרא דנהגו למקני ביה קני ממש, אלמא דאולינן בתר מנהג, אפילו במידי דלית ביה זכייה וקניין ממש, וא"כ בנדרון זה גם כן מנהג הוא לכ"ע, לזכות בו ממש. מה שאין כן בימיהם, שלא היה לשום אדם בו זכיה ממש, אם כן מה שקרא הש"ץ מסתמא לא עדיף, ואין בו זכייה ממש^{מג} עכ"ל.

וב"כ בערך ש"י [יו"ד סימן רג ס"ה] וז"ל "ומה שבופין לשלם צ"ל משום דנהגו כך הוי כסיטומתא דאיתא בב"מ דף עד דהוי בקנין אבל נדר אין כאן^{מד}" עכ"ל.

ובן נראה מדברי הפנים מאירות [חלק ב סימן כה] "מיהו נראה כל היכי שהוא פסקו בעשרה [הינו קנה המצווה בעשרה מטבעת] ולא הוסיף עליו אחר אינו יוכל לחזור וזוה נהגין לגבות ממנו ודברים כאלו הולכין אחר המנהג" עכ"ל.

ובן האריך בשו"ת ארץ צבי [ח"א סימן לט] וז"ל "ואם כי לכאורה ל"ח זה קנין גמור ע"פ דין... אמנם במג"א סי' ש"ו סקט"ו בשם יש"ש דהכרזת המצות הי' ראוי לאסור משום מו"מ אם לא שנאמר דל"ש מו"מ רק בחפץ הנקנה ולא במצות וכ' שהוא דוחק עיי"ש משמע דהוא קנין דאל"כ לק"מ, ונראה דקנינו הוא מצד סיטומתא כיון דהמנהג הוא שכל שנותן יותר קונה" עכ"ל.

וב"כ בבית מאיר [או"ח ס' קנד] וז"ל "ומה שהאחרון אינו יכול לחזור וכופין אותו לקיים הינו מצד המנהג כמה שסיים השמש פעם שלישי הוי כמו רושם על המקח דקניא" עכ"ל.

וב"כ בשו"ת מהרש"ג [ח"ב סימן עז] וז"ל "ובפרט דמכירת עליות לאו מכירה גמורה היא, עפ"י המבואר בחו"מ סי' רי"א דמכירה בדבר שאין בו ממש לאו מכירה היא ומעיקר הדין אינו נקנה כלל ללוקח, דמכירה לא הוי אלא במוכר

❧ ציוני המשפט ❧

מד. דבריו עוסקים בעיקר בדין הנדרים והנדבות שנודבין במי שברך, אולם ניתן ללמוד מדבריו אף לעניינינו.

מג. אמנם במק"א [ביצה פרק ה סימן ח] כתב "דאין שייך מקח וממכר בדבר מצוה, כי אם בחפץ הנקנה" וצ"ע.

חפץ שיש בו ממש ויכולים למשוך בו כמו אתרוג אבל זה אינו אלא טוה"נ דקיי"ל בחו"מ ס' ש"ן ובסימן פ"ז דטוה"נ אינה ממון, וכל עיקר מכירה אינו אלא תקנה וסמיכתא שנהגו בו העולם כדי שיהי' הכנסה להקהל" עכ"ל.

וב"ב בזכור לאברהם [חו"מ ח"ב ערך קנין ע"ג ע"א] וז"ל "קנין המצוות שמכריזין בק"ק אף על פי שהוא על ידי דיבור בעלמא קנה והמנהג עיקר" עכ"ל.

וב"ב באמת ליעקב [מצוות ספר תורה סימן לח], ועוד מפוסקי זמנינו.

הרי דבריהם המפורשים שיש בקנית המצוות משום קנין סיטומתא והוא ככל מקח וממכר והוא שלו לכל דבר וענין.

♦ הקושי בהגדרת מכירת המצוות משום קנין סיטומתא

אך עדיין יש לעיין היטב בהגדרת מכירת העלויות מדין קניין סיטומתא והאם אכן יש בו בכדי לענות על שלל הבעיות שהוזכרו לעיל, וכדלקמן.

א] דבר שלא בא לעולם. אחד מן הבעיות שהוזכרו לעיל הייתה שיש כאן משום קנין בדבר שלא בא לעולם, והנה מצאנו שנחלקו הראשונים אם מועיל קניין סיטומתא להחיל קנין אף בדבר של בא לעולם^מ, וא"כ לאותם הדעות שסברו

צינוני המשפט

וכן נחלקו בזה גדולי הפוסקים לדינא. עיין ביש"ש [ב"ק ח ס"ב] שפסק דל"מ סיטומתא בדבר שלא בא לעולם וכן הסיק הגאון רע"א בתשו' [סי' קלח], והביאו גם הפ"ת בסי' רא סק"ב, וכן נראה מסקנת הקצה"ח סי' רא שהביא דעת ר"ח בסתם דל"מ סיטומתא ע"ד שלא בא לעולם, והביא דבריו בנתה"מ שם. אך מסתימת הרבה מהפוסקים נראה דקנין סיטומתא מועיל בדבר שלא בא לעולם עיין בחת"ס [חור"מ סימן סו] ובשו"ת בית יצחק [חור"מ סימן ס] שכן הכריע להלכה מאחר דכן הוא דעת רוב הפוסקים וכ"כ בשואל ומשיב בכמה מקומות, וכ"כ עוד רבים מהפוסקים ואכמ"ל.

מה. נחלקו הראשונים אם מועיל קנין סיטומתא בדבר שלא בא לעולם, המרדכי [גיטין סי' שסג - שסד, ובהג' מרדכי שבת סי' תעב-תעג] הביא בשם רבינו יחיאל דאין סיטומתא מועיל אלא בדבר שבא לעולם אולם בדבר שלא בא לעולם לא מועיל בו סיטומתא. ובשם מהר"ם כתב המרדכי דמהני אף בדבר שלא בא לעולם. וכ"כ הרא"ש בתשו' [כלל יג סימן כו] וכ"ה בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג [דפוס פראג סימן תתקמט] והרדב"ז בתשו' [נח"א סי' רעח] כתב בדבר שאין מועיל קנין כגון דבר שלא בא לעולם לא מצינו שיועיל מנהג. הרי שנחלקו הראשונים אם מועיל קנין סיטומתא ע"ד שלא בא לעולם.

שאף בקנין סיטומתא אין קונים דבר שלא בא לעולם, לא ניתן לומר שיש במכירת המצוות משום קנין גמור.

[ב] דבר שאין בו ממש. מצאנו שנחלקו הפוסקים אם מועיל קנין סיטומתא להחיל קנין אף בדבר שאין בו ממש¹², ויש שכתבו לתלות מחלוקת זו במחלוקת הראשונים שהובאה לעיל אם מועיל קנין סיטומתא בדבר שלא בא לעולם¹³, ויש שכתבו שאף לאותם הראשונים שסברו שמועיל בדבר שלא בא לעולם מ"מ בדבר שאין בו ממש לכו"ע אינו מועיל¹⁴, וא"כ לאותם הדעות שסברו שאף בקנין

צינוני המשפט

גם בדבר שלב"ל ואין בו ממש וכמו"כ כותב שם דגם לענין ההתחייבות מהני קנין סיטומתא עיין שם" עכ"ל.

וא"כ לדינא הדבר תלוי במחלוקת הנ"ל אם מועיל קנין סיטומתא בדבר שלא בא לעולם ובדבר שאין בו ממש.

ובן נראה מדברי המהרש"ג שהובא לעיל שבדבריו התייחס לבעיית הקניית דבר שאין בו ממש שיש במכירת המצוות וכתב דסיטומתא מהני, ונראה מדבריו שפסק כדברי האומרים שקנין סיטומתא מועיל אף בדבר שאין בו ממש מועיל.

מז. כן כתבו רבים מן האחרונים ועיין בזה בכמה מכרכי פסקי הדין של בתי הרבנים שדנו בזה באריכות.

מח. כ"כ הגר"נ נוסבויס בקובץ הישר והטוב [חלק יד עמ' עח] וז"ל "ולכאורה היה מקום לומר שגם נידון שאלתנו אם סיטומתא קונה דבר שאין בו ממש תלוי בפלוגתא זו, לדעת המרדכי לא יקנה דבר שאין בו ממש, ולדעת הרא"ש יקנה. אולם נראה לומר שעד כאן לא נחלקו אלא בדבר שלא בא לעולם אבל בדבר שאין בו ממש לכו"ע אין לסיטומתא כוח לקנותו. כן נראה לדון על פי המבואר בקובץ שיעורים [ב"ב] שביאר מחלוקת

מז. כן נראה ע"פ מה שמצאנו שנחלקו גדולי האחרונים אם מועיל קנין סיטומתא לקנות מטבע הנתה"מ [סימן רא ס"ק א] כתב דלא מהני מכיון שמטבע הוא כאותיות דאין בה ממש ואין מועיל בזה סיטומתא, אמנם הריב"ש [סימן שמה] כתב שמועיל מעשה הנהוג לקניית מטבע מדין קנין סיטומתא והביאו לדינא במשפט שלום בכמה מקומות.

ובן נראה עוד מדברי הראשונים שהובא לעיל שמועיל סיטומתא במי שהתחייב לתת למול את בנו דאינו יכול לחזור בו אף שהתחייבות זו היא בדבר שאין בו ממש מ"מ הרי מועיל בזה סיטומתא.

ובן כתבו כמה מן האחרונים עיין עוד בשו"ת דברי יציב [חלק חושן משפט סימן נב] שכתב "וזה ג"כ מטעם הנ"ל דמחמת מנהג מועיל הקנין אף שאין בו ממש והוא גם דשלב"ל, ומטעם קנין סיטומתא" עכ"ל.

וב"כ בשו"ת ציני א"י עיור [חלק טז סימן נג] "כמו כן מועיל זה אפילו בדבר שאין בו ממש כמבואר בשו"ת מהרש"ל סי' ל"ו, ויעוין עוד בספר משפט שלום להגאון המהרש"ם ז"ל בסי' ר"א סק"ג שמביא משו"ת שם אריה חחו"מ סי' ל' שפסק בפשיטות דסוגיין דעלמא דסיטומתא מהני

סיטומתא אין קונים דבר שאין בו ממש, לא ניתן לומר שיש במכירת המצוות משום קנין גמור.

[ג] סיטומתא בדיבור. מצאנו שנחלקו הפוסקים אם מועיל קנין סיטומתא בדיבור בלבד^{מט}, וא"כ מכיוון שקניית העליות נעשית בדיבור ופעמים שאף ברמז בלבד הדבר תלוי במחלוקת זו.

❧ ציוני המשפט ❧

ביסוד הקנין שמקבל הזוכה שזכה בעליה או בכיבוד כיצד קנה במה שזכה "עכ"ל. מט. מצאנו שנחלקו הראשונים בדין סיטומתא אם מועיל אף בדיבור בעלמא שהרא"ש [שר"ת הרא"ש כלל יב סימן ג] הביא דברי מהר"מ מרוטנבורג [הובא בהג' מרדכי שבת תעב] שכתב לענין מי שהבטיח לחבירו שימול את בנו שחייב לעמוד בדיבורו וקנה מדין סיטומתא, וכתב עליו הרא"ש "והנה הראה לי מורי החזן כתב דרבינו מאיר ז"ל וזה לשונו ומי שנדר לחבירו לעשותו בעל ברית אף על גב דהוי דבר שלא בא לעולם יש לנו לילך אחר המנהג. וכיוצא בזה אמרו בב"מ (ע"ד) סטומתא באתרא דקנו ממש קני, אף על גב דמדינא לא קני אזיל בתר מנהגא למקני קנין גמור, עכ"ל. ויש להשיב על דבריו חדא דסטומתא הינו דוקא שנעשה מעשה בדפריש"י ז"ל שרושמים על החבית. ור"ח ז"ל פ' פאמיוא כמו שרגליין הסוחרים תוקע כפו בכף חברו וזהו גמר המקח וקורין לו בל' אשכנו יא אף. ואותו מעשה שעושים הוי במקום סודר אבל דיבור בעלמא לא, אפי' אי נהוג מנהג גרוע הוא ולא אוזינן בתריה" עכ"ל.

וכן מצאנו שנחלקו בזה גדולי הפוסקים. דעת האחרונים דלקמן שלא מועיל

המרדכי והרא"ש הנ"ל שלא נחלקו בגדרי תקנת הסיטומתא כמו שביארנו לעיל אלא נחלקו בטעם החסרון של הקנין בדבר שלב"ל אם החסרון הוא בגמירות דעת של הצדדים שירדו חז"ל לסוף דעתם של בנ"א שקשה לבוא לידי הסכמה ורצון שלם על דבר רחוק שעדיין לא בא לעולם, או שהחסרון הוא ביסוד הקנין שכדי שיחול קנין צריך שיהיה לו על מה לחול, ואם אין הדבר בעולם אין קנין נתפס בו. דעת המרדכי שהחסרון הוא בגמ"ד והלכך אם התקבל המנהג בין הסוחרים למכור ולקנות גם דבר שלב"ל קונה כיון שיש מנהג לקנות ולגמור דעת גם על דבר שלב"ל, ודעת הרא"ש שהחסרון הוא מפני שאין לקנין על מה לחול והלכך אף אם נהגו לקנות דבר שלא בא לעולם אינו קונה מאחר שאין לקנין על מה לחול ע"ש. היינו שהמרדכי והרא"ש לא נחלקו בגדרי הסיטומתא שלדעת שניהם לא ניתן לסיטומתא הכוח לדחות ולשנות דיני הקניינים רק נחלקו בגדרי החסרון בדבר שלא בא לעולם, ולפי זה דבר שאין בו ממש שבודאי החסרון הוא מפני שאין לקנין על מה להיות נתפס ולא רק מצד הגמירות דעת לכולי עלמא לא יועיל לקנותו ע"י סיטומתא. ואחר שהתבאר שסיטומתא לא תועיל לקנות דבר שאין בו ממש חזרנו לדון

הרי שאם נבוא ליישב את נדר מכירת המצוות מדין קניין סיטומתא מתברר שהדבר אינו פשוט כלל ותלוי במחלוקת הראשונים בכמה עניינים¹.

על מנת ליישב את מנהג מכירת המצוות מדין סיטומתא כתבו האחרונים שצ"ל שקונה המצווה קונה בגוף ספר התורה קנין למצווה, וכדלקמן.

בשולחן ארץ צבי (ח"א סימן לט) כתב ליישב את הדבר וז"ל ואם כי לכאורה ל"ח זה קנין גמור ע"פ דין כי הוא דבר שאין בו ממש ועי' חו"מ סי' רי"ב ס"א דאין יכול להקנות דירת בית משום דהוי דבר שאי"ב ממש רק בית לדירה, ועי' אוה"ח עה"ת פ' תולדות בפסוק השבעה לי דלכן הוצרך שבועה על מכירת הבכורה ליעקב משום דהוי דבר שאי"ב ממש ואין מועיל בו קנין, אמנם במג"א סי' ש"ו סקט"ו בשם יש"ש דהכרות המצות הי' ראוי לאסור משום מו"מ אם לא שנאמר דל"ש מו"מ רק בחפץ הנקנה ולא במצות וכי' שהוא דוחק עיי"ש משמע דהוא קנין דאל"כ לק"מ, ונראה דקנינו הוא מצד סיטומתא כיון דהמנהג הוא שכל שנותן יותר קונה ונלענ"ד דאף למש"ב הקצה"ח והנתיבות סי' ר"א

צינוני המשפט

נ. ועיין עוד בשולחן מהרש"ם [חלק ה סימן פד] שכתב אודות מי שנדר לעליה לתורה ורוצה לשנותו וז"ל מ"ש בשם ער"ש לדון מכח סטומתא אינו נ"ל כלל ולדבריו בנדר לצדקה אמאי לשי' כמ"פ אין כופין ועי' קצה"ח סכ"ו ולכ"ע אין יורדין לנכסיו כמ"ש התו"ט פ"ד משבועות מ"ח והא כיון שהמנהג לקיים הנדר ושאלה לא שכח כמ"ש תוס' ב"ק ס"ז ד"ה מעיקרא (א"כ איכא חיוב ממון מכח סטומתא א"ו דליתא אף שאינו דומה למ"ש בת' הרא"ש דסיטומתא לקיים דיבור לבד אינו כלום דהכא חייב עכ"פ לקיים משום נדר מ"מ כיון שמקיים רק מצד איסור נדר אינו קנין כמ"ש כה"ג תוס' כתובות נ"ד סוע"ב ד"ה ולעוברת וכו' אין דעתו לכתובה אלא כמו שחייבוהו חכמים... וה"נ בזה אין בו אלא משום נדר עכ"ל.

סיטומתא בדיבור כ"כ בדברי גאונים [כלל פז סעי' ג], ומהרש"ם במשפט שלום [חו"מ סי' רא משמר"ש אות ג], מהריק"ש [ערך להם סי' רא], מהר"ש ענגיל [ח"ח סי' קלג], וכן העלה בשולחן מהרש"ג [ח"ב סי' קי, ועיי"ש סי' קיח] שכתב דכן נהגו הבתי דינים בכל המדינות כמו בגבול מאראמאריש ובערעג והיה שם ת"ח גדולים ובקיאים בחו"מ כמו הגאון בעל ערך שי בסיגעט והגאון בעל בית יצחק במונקאטש וכולם פסקו שהנו"נ בדברים לא קנה.

אמנם עיין ברדב"ז [ח"א סימן רעח] שכתב להדיא דמהני סיטומתא בדיבור וכ"כ בכסף הקדשים סימן רא ועיין שם בכנה"ג הגב"י קא.

וא"כ עדין לא יצא הדבר מידי מחלוקת האם שייך כאן קנין כיון דתליא בפלוגתא אם יועיל סיטומתא בדיבור.

בשם מרדכי דבשלכל"ע ל"מ סיטומתא הנה דל"ש סיטומתא רק בדבר שנתפס בו קנין גמור, וב"ב בפת"ש שם סק"ב בשם יש"ש ב"ק, מ"מ בנ"ד מועיל דהא שייך בו קנין שיקנה ס"ת לעלי' כמו בית לדירה דמהני, וגם כיון דהמנהג דכל העושה כן אמדינן לדעתו דכוונתם להקנות ס"ת לעלי' בעין בית לדירה דמסתמא כוונתם שיהי' באופן המועיל, שוב נאמר לי שב"ב בשו"ת דברי חיים תחו"מ סי' כ"ו דהוי כדקל לפירותיו וברוך שכוונתי לדעתו הרמה^{נב} עכ"ל.

ביאור דבריו שיש כאן קנין סיטומתא בדבר שיש בו ממש ובא לעולם מכיון שקונה בגוף ספר התורה וכמו ששייך שיקנה בית לדירה כך שייך שיקנה ס"ת לעלייתו^{נב}.

בפרקים הבאים יובאו דברי פוסקים רבים שמדבריהם אכן נראה שהסכימו ליסוד הדברים שיש במכירת המצוות משום קנין.

♦ מדין נדר והתחייבות לצדקה

יש מהפוסקים שסברו שאכן במכירת המצוות אין כל תוקף קניני אלא מכיוון שכספי המכירה מיועדים לצדקה יש בהתחייבות הקונה משום "נדרי צדקה",

❧ ציוני המשפט ❧

הבית לצורך שימושו ואחר שכלה זמנו פקע הקנין ממילא, וכן מדויק בלשון הארץ צבי, ופשוט הוא. והנה הארץ צבי כתב דבריו על עליה לתורה, אלא שיש לדון כיצד יגדיר הקנין בשאר כיבודים ומצוות שמוכרים הקהל כמכירת זכות פתיחת ההיכל, או מה שהיה נהוג פעם וכן מקובל כיום בכמה קהילות של בני עדות המזרח למכור את הזכות להתברך במי שברך ע"י גבאי ביהכ"נ, והנה בפתיחת ההיכל עדיין היה מקום לומר שקנה קנין בארון הקודש לענין פתיחתו וכגוף לפירות כנ"ל, אך מכירת הזכות שיברכוהו הקהל במי שברך צריך ביאור על מה יחול קניינו עכ"ל.

נא. עיין בדברי חיים שלא כתב את דבריו בענין מכירת המצוות אלא ביאר בזה הא דמהני קנין סיטומתא בדבר שלא בא לעולם באופן שמקנה דקל לפירותיו וז"ל "גם יוכל להיות דטעם המנהג דהוי כמקנה אילן לפירותיו" עכ"ל.

נב. עיין בקובץ הישר והטוב שם שכתב הגר"נ נופכבים על דברי הארץ צבי וז"ל "ולסברא זו צריך להוסיף ולהדגיש שלא זכה הקונה בס"ת או בהיכל אלא קנין זמני לצורך עלייתו או פתיחתו החד פעמית ואחר שעלה לתורה או פתח ההיכל נפקע קניינו מגוף הס"ת וההיכל, היינו שקניינו הוא כעין קנין שכירות שזוכה השוכר קנין לזמן בגוף

ומכיון ואין כאן אלא נדר לצדקה הרי הוא חל אף בדיבור בלבד²² ואף בדבר שאין בו ממש ואף בדבר שלא בא לעולם, וכדלקמן.

כ"ב המבי"ט [חלק ג סימן ס] שדן אם ניתן לפרוע את דמי מכירת המצוות לביהכ"נ אחר²³ וז"ל "על ראובן ושמעון שקנו מצות ס"ת של כל נדרי והמסיים והמתחיל בשמיני חג עצרת בכמה פרחים והחזיקו במצות הנו' שעשו אותם ואח"כ לסבה מה יצאו מבית הכנסת לבית הכנסת אחר... דפשימא שכול' חייבים לפרוע המצות שקנו וכל מה שחייבים לקופה ולצדקה עד עת שיקבעו עצמם בבית הכנס' האחר או יעשו ב"ה אחר ובפרט בענין המצות שקנו הם חייבים כיון שכב' עשו המצוה שקנו וכ"ש כשנדר מעות לעשות מצוה ועשא' אפי' בכמה פרחים חייב לפורעם בבית הכנסת שעשה המצוה כמו כוס של ברכה ששזה מ' זהובים... בי כל מה שנותני' על אלו המצות הוא לעניים ונכנס לקופה כי לא היה מספיק בשום קהל מה שנותנים בכל שבוע או בכל חדש לקופה כ"א בנדבות שמתנדבים כשעולים לס"ת ובמה שנותנים על עשיית מצות כאלו כי הכל לעניים וחייבים לתת כמ"ש סלע לצדקה אעפ"י שאינם אומרים בשעת הקניה של המצוה שמה שיתנו על עשייתה כבר הוא ידוע בכל הקהילות שהוא לעניים או לתלמוד תורה כמו שיסדרו הנבאים ולכן חייבים ראובן ושמעון לפרוע באותו בית הכנסת מה שנדרו על עשיית אותן מצות וכל מה שחייבים מקופה ונדבות וכן בן הנלוים אליהם לצאת מאותו בית הכנסת ולא לחנם נדרו מה שנדרו על המצוה אלא לעשותה וכבר עשאוה" עכ"ל.

❧ ציוני המשפט ❧

חייב ליתנה לעניים מיד ואם איחר חייב בכל תאחר כו' וכן כתב ביורה דעה סימן רנ"ה אמירת אדם לגבוה וכו' ופירוש מי שנדר לצדקה אינו יכול לחזור בו ע"כ. ותניא נמי בפ"ך זו צדקה וכת' יצא מפי צדקה אלמא בדיבור מחוייב הוא לאלתר דהא קיימי עניים" עכ"ל.

נד. ועיין מה שכתבנו בזה לקמן בפרק ה' סעיף יד.

נג. וז"ל המבי"ט [חלק ג סימן ס] "תנן בפרק קמא דקידושין אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט ופי' אם אמר שור זה עולה אפי' בסוף העולם קנה כמו אם היה מושך ההדיוט הבהמה ותניא בפ"ך זו צדקה ואמר רבא וצדקה מחייב עלה לאלתר ועל זה כתב הרמב"ם ז"ל פ"ח מהלכות מתנות עניים הצדקה הרי היא בכלל הנדרים לפי' האומר הרי עלי סלע לצדקה או הרי סלע זו לצדקה

ובן מצאנו בדבריו של היש"ש שדן בעניין מכירת העליות בשבת אם יש בזה משום איסור מקח וממכר בשבת^{נז}, וכתב [ים של שלמה מסכת ביצה פרק ה סימן ח] שיש אופנים שאין זה כמקח וממכר וז"ל "אבל המחזור בעיני, כמו שנהגו חסידי האיסטריך, מה שאדם מוצא בפיו, אפילו לא גמר קנינו, והשני שהוסיף בדמים נשארה המצוה בידו, אפ"ה נותן לצדקה, מה שכבר הוציא, והיה בדעתו ליתן, וא"כ הוי בקציצת דמים לצורך מצוה, ולא דמי למקח וממכר כלל, ובכה"ג שרי אפי' קניית מקומות ובתים מהצדקה, וכל ירא שמים יזהר בזה" עכ"ל.

ונראה מדבריו שאף שמסתבר שיש במכירת המצוות קנין גמור ויש לחוש בה משום מקח וממכר מ"מ באופן שכל אחד מתחייב לתת מה שהוציא מפיו הרי שיש בכך משום נדר.

וב"כ בשו"ת צמח צדק [הקדמון, סימן עב] לדמות דין צדקה להקדש, וכתב בעניין מכירת המצוות וז"ל "הרי מבואר בהדיא גבי הקדש דצריכין לקיים דבריהם כדי שלא יהא נפחת להקדש ואית לן למילף דין צדקה מדין הקדש כיון שזה אמר ליתן מאה שוב אינו יכול לחזור בו וממשכנין אותו על מאה... וליתא בחזרה אלא הראשון לכך צריך הוא לקיים דבריו ולשלם מאה^{נח}" עכ"ל.

ובן נקטו עוד מהאחרונים שיש בקניית המצוות משום נדר^{נז}, ואכמ"ל.

♦ הקושי בהגדרת מכירת המצוות משום נדר

אמנם יש שכתבו שלא ניתן להגדיר את מכירת המצוות משום נדר מכמה טעמים כדלקמן.

בשו"ת פנים מאירות [חלק ב סימן כה] תמה על עיקר דברי הצמח צדק שהובאו לעיל וכתב על דבריו "ועוד יש לפקפק על גוף הגדרו מנ"ל ללמוד צדק

❧ ציוני המשפט ❧

נה. ועיין לקמן בפרק א' שהארכנו בכל דיני מכירת עליות בשבת ויו"ט.

נז. עיין לקמן בפרק ה' שהבאנו דבריו בעבור מצוה זו והוי בכלל 'פְּפִיךָ - זו צדקה'; שו"ת משנה הלכות [טו, סימנים קד-קה].

מהקדש. אבל גבי צדקה מנ"ל דילפינן צדקה מהקדש דבח"מ סי' רי"ב"ה הביא בש"ע בשם תשובת הרא"ש דאע"ג דכתיב כל נדיב לב עולות חולין מקדשים לא ילפינן והאידנא כל הקדש יש לו דין חולין שאין הקדש עתה לבדק הבית אלא לצדקה... ומהרש"ל בים של שלמה בפ"ק דב"ק דין יוד ובסוף פ' החובל הביא בשם כמה גאונים במעות צדקה כל דין חולין יש לו וכן פסק הש"ע בח"מ סי' צ"ה הרי יש לנו עמודי עולם דלא ילפינן צדקה מהקדש ופשיטא לדעת הרב המגיד שהחיא דעירבין מדרבנן הוא דתיקנו והבו דלא לוסף עלה דדווקא בהקדש ולא במעות צדקה וכל שאינו חייב מחמת נדר אין לחייבו מחמת דיברו ובפרט להוציא ממון יוכל המוחזק לומר קים לי כהך פוסקים דלא ילפינן צדקה מהקדש" עכ"ל.

וב"ב לרחות בבית מאיר [או"ח סימן קנר] וז"ל "ובומננו שקונים ע"י רמיוזה ואינם מוציאים בשפתים עיין בחו"מ סי' רי"ב סעיף ח' וא"כ אפשר דיוכל לומר קים לי ואין מוציאים ממון, ולומר דהשמש המכריו נעשה שלוחו הא לא מצינן שליחות בחו"מ סימן קפב כ"א ע"י אמירה ולא מצינן ברמיוזה" עכ"ל.

♦ מדין שכירות פועלים

דרך נוספת ומחודשת להגדיר את תוקפה של רכישת המצוות כתב לחדש הגר"נ נוסכיים שליט"א [קובץ הישר והטוב חי"ד עמ' פ'] שהוא מדין שכירות פועלים, וז"ל שם נלענ"ד להגדיר מכירת זכויות המצוות השונים כדין שכירות פועלים דהיינו שיש לראות את הציבור והלוקח שרכש את הכיבוד כבעה"ב שישכר פועלים לעשות עבורו מלאכה, שהקונה שרכש את כיבודו נידון כבעה"ב שישכר את הציבור לשרתו בכיבוד מסוים, והציבור שמכבדים אותו בכיבוד שרכש נידונים כפועלים העושים עבורו מלאכה על ידי שלוחם הגבאי והבעל קורא וכדו', והתשלום על הכיבוד נידון כתשלום לפועלים שעשו מלאכתם,

❧ ציוני המשפט ❧

חולין מקדשים לא ילפינן והאידנא כל הקדש יש לו דין חולין שאין הקדש עתה לבדק הבית ואינו אלא לצדקה הילכך כל שלא הוציא בשפתיו אינו כלום. (ויש להחמיר כסברא הראשונה ועיין ב"ד סוף סימן רנ"ח) ע"כ.

נח. וז"ל השו"ע [חושן משפט הלכות מקח וממכר סימן ריב סעיף ח] "קנה קרקע אדעתא שיעשנו הקדש ולא הוציא מפיו כלום י"א דכיון שגמר בלבו לתת לצדקה חייב ליתן ויש מי שאומר דאף על גב דכתיב כל נדיב לב עולות (דברי הימים - ב כט, לא)

וממעם זה יובן מדוע חלה מכירת המצוות בציבור ללא שום מעשה קנין בשם שבכל שכירות פועלים מתחייב בעה"ב בתשלום בדיבור בלבד" עכ"ל^ט.

♦ דברי הקהל אינם צריכים קנין

דרך נוספת בגדר קנין מכירת המצוות כתבו כמה ממחברי זמנינו, שהוא עפ"י הכלל המבואר בכמה מקומות^פ שכל דברי וצרכי הקהל אינם צריכים קנין, ולכך כשהגבאי מוכר את המצוות בשליחות הקהל, יש כאן מכירה שחלה אף ללא קנין.

♦ סיכום הדברים

בדברי הפוסקים נמצאו שלשה הסברים בהגדרת תוקף הקניין במכירת המצוות
א] קנין גמור מדין קנין סיטומתא. ב] התחייבות מדין נדר לצדקה. ג] קנין מדין שכירות פועלים. ד] מדין דברי הקהל שאינן צריכים קנין.

נידונים ושאלות רבים תלויים בהגדרת זכותו הקניינית של רכוש המצוות, וכפי שיתבאר בעזרה"ת בפרקים הבאים.

❧ ציוני המשפט ❧

פ. עיין בשו"ע חושן משפט סימן קס"ג סעיף ו' שכתב הרמ"א "וכל דברי הקהל אינן צריכים קנין", ועיי"ש בגר"א ס"ק ק"ג שמדין בני העיר מבואר במסכת בבא בתרא שיש בידם להתנות אף בלא קנין.

נ. ועיי"ש שדן באופן שא"כ מעשה של פעולה מצד הציבור וכגון בהוצאת והכנסת ספר תורה שאין כאן מי שעושה מלאכה מסוימת עבורו אם ניתן עדיין להגדיר את הקנין מדין שכירות פועלים בשב ועל תעשה ועיי"ש שהאריך בזה.

פרק א'

דיני מכירת המצוות בשבת ויום טוב

פתיחה

חכמינו ז"ל גזרו על איסור מקח וממכר בשבת גזירה שמא יכתוב^א, ויש שלמדו כן ממה שדרשו חז"ל [שבת דף קיג ע"א-ב] מהפסוק [ישעיה נח], "וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכוּבד, וכבדתו מעשות דרכיך, ממצוא חפצֶיךָ ודבר דבר" "שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול" הרי שמכאן נלמד שאסור לדבר דברי חול בשבת^ב.

גדולי הפוסקים התחבטו ודנו בשאלה האם יש לאסור את מכירת המצוות בשבת משום איסור מקח וממכר^ג. בפרק זה יתבארו שיטות הפוסקים, והטעמים שכתבו רבים מהם להתיר את הדבר ללא כל חשש.

צינוני המשפט

רבי אֶלְעָזָר: פוסקים צדקה לעניים בשבת. ואמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי יוחנן: מפקחין פיקוח נפש ופיקוח רבים בשבת, והולכין לבתי כנסיות לפקח על עסקי רבים בשבת... אמר קרא ממצוא חפצֶיךָ ודבר דבר, חפצֶיךָ - אסורים, חפצי שמים - מותרין^א ע"כ. [וכן כתבו רבים מהראשונים לדינא וכן נפסק להלכה וכדלקמן].

ונתקשו הראשונים מפני מה הותרו נדרי צדקה בשבת ומדוע שונים הן מדין ההקדשות ששינוי בביצה [לו ע"ב] "אין מקדישים ביום טוב, קל וחומר לעֲשֵׂבֶת", הרי שאסרו הדבר משום מקח וממכר כפי המבואר שם בגמרא [לו עמוד א] "לא מקדישין ולא מעריכין ולא מחרמין - גזרה משום

א. כ"כ הרמב"ם [פכ"ג משבת הי"ב] וז"ל "וכן אסור לקנות ולמכור ולשכור ולהשכיר גזירה שמא יכתוב" עכ"ל.

ב. כ"כ רש"י [ביצה דף לו ע"א] שמפסוק זה למדנו גם כן איסור מקח וממכר בשבת וז"ל "ומקח וממכר אסור מן המקרא דכתיב ממצוא חפצֶיךָ ודבר דבר [ישעיהו נח], אי נמי: מקח וממכר אתי לידי כתיבה שטרי מכירה" עכ"ל. [כדעת הרמב"ם].

ג. ראשיתו של דיון זה החל כבר בימות הראשונים שדנו אודות המנהג לנדור לצדקה בשבת, שכפי הנאמר בגמרא מותר לנדור בשבת [שבת דף קנ עמוד א] "חשבוניות של מצוה - מותר לחשבן בשבת. ואמר

❦ ציוני המשפט ❦

וב"כ הרמ"א בשולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שו סעיף ו עיי"ש.

ועיין שם במשנ"ב [ס"ק כז] שכתב "ולפסוק צדקה - לעניים או לבהכ"נ. ולנדב איזה חפץ על בהכ"נ ג"כ נוהגין העולם להקל, ואף על גב דאמרינן אין מעריכין [היינו לומר ערך פלוני עלי] ואין מקדישין בשבת וכדאיתא לקמן בסימן של"ט היינו דוקא הקדש מזבח או לבדק הבית אבל הקדשות דידן מותר דאין שם הקדש עליהן אלא חולין הן, ומ"מ לכתחלה נכון לזהר כשמקדיש איזה חפץ ידוע בשבת כגון ס"ת או עטרה לס"ת שיקדישנו בפיו מע"ש אפילו בינו לבין עצמו ואז אפילו מביאו בשבת לבהכ"נ אינו אלא מפרסם ההקדש שהקדיש מע"ש. ולפסוק מעות לצדקה ולא חפץ ידוע מותר אפילו לכתחלה בשבת לכו"ע דהטעם דאסור להקדיש הוא משום דהוי כמקח וממכר שמוציא החפץ מרשותו לרשות אחר וזה אין שייך במעות [וה"ה כשאינו מיחד החפץ בשבת רק שאומר סתם אני מנדר ס"ת אף שיש לו בביתו מותר לכו"ע דהא עדיין לא יצאה מרשותו שלא ייחד דוקא לזו] עכ"ל. וכע"ז כתב בסימן שלט ס"ק כג.

ובפשטות היה אפשר ליישב ע"פ דברי הראשונים הנ"ל את מנהג מכירת המצוות שמכיון "שעדיין אינם מייחדים שום דבר שיוצא מרשותם, אינו דומה למקח וממכר". אמנם המהרש"ל כתב דעדיין אין טעם זה מספיק וז"ל [מסכת ביצה פרק ה סימן ח] "ומ"מ אין טעם זה מספיק, אלא לקצוץ דמים לנדרים ולנדבות, וכאשר כתב הגהות מרדכי (שבת סימן תנ"ט) דאפי' לקצוץ דמים מותר לדבר

מקח וממכר". הרי שאף לדבר מצווה אסור חז"ל ומטעם שהקדש דומה למכירה, וא"כ מדוע השתנה דין נדר לעניים.

ומציאנו בראשונים שלשה דרכים ליישב הדברים, ונעתיק לשון הבית יוסף [אורח חיים סימן שו] שהביא דברי הראשונים "ועל פסיקת צדקה לעניים בשבת תמה הר"ן בפרק שואל (סד. ד"ה פוסקין) דהא תנן (ביצה ל:) אין מקדישין, ומצאתי בשם רבינו חננאל שלא אסור אלא להקדיש כלי ידוע משום דמחזי כמקח וממכר אבל לא אסור לחייב עצמו בדיבורו לגבוה ועדיין אין נוח לי דהא אין מעריכין (ביצה שם) לאו כלי ידוע הוא ואפילו הכי אסור עכ"ל. ונראה לי דמעריך דמי שפיר למקח וממכר דהוי כקונה איש זה מאחר שנודר ליתן ערכו להקדש. והכלבו כתב בסימן נ"ח (יח ע"ד) בשם גאון אחד דדוקא הקדש מזבח או דבדק הבית אסור שיוצא מרשותו לרשות גבוה ודומה למקח וממכר אבל עכשיו שנודרין להקדשות ספר תורה או עטרה או שמן למאור וכיוצא בהם מותר לפי שעדיין אין מיחדין שם דבר שיוצא מרשותן ואינו דומה למקח וממכר עד כאן וזה כדברי רבינו חננאל שכתבתי בסמוך עכ"ל.

וכתב שם בדרכי משה [ס"ק ג] "וכתב אור זרוע (ח"ב סי' נ) במקום שנוהגין שנותנים לקורא מי שבייך ונודר דבר מה לצדקה או לחזן ראבי"ה אסור דה"ל כאלו מקדיש בשבת אבל לי נראה דשרי דהואיל ואינו אומר בפירוש מה שנודר רק אומר תברכני לא מיקרי נודר אף על גב דמהרהר מה שירצה ליתן. והמנהג להקל בכל ענין דהא מותר לפסוק צדקה עכ"ל.

◆ דעת הפוסקים

[א] יש שאסרו את מכירת המצוות בשבת ויום טוב משום איסור מקח וממכר,¹ אמנם דעת רוב הפוסקים להקלה,² וכן הוא המנהג ברוב תפוצות ישראל.³

❧ ציוני המשפט ❧

על סכום נמוך האם נכון עשה שעמד על משמרתו או שהיה ראוי משום כבודה של תורה לקנות אחת מן העליות. והשיב שם "יכול להמשיך במנהגו וא"צ לחוש לבזיון התורה כי באמת אין בזה בזיון כי מי אמר להם למכור עליות ועוד שאין בנ"א רוצים להתחייב על להבא" ע"כ. ועוד נשאל שם אם במקום שנהגו להקל יש על היחיד להחמיר שלא לקנות, והשיב "במקום שנהגו יש להקל".

ה. כפי שיתבאר לקמן.

ו. כן נהגו ברוב תפוצות ישראל למכור בשבתות וביו"ט את מצוות ספר התורה, ובוודאי שאין למחות בנזהרים כן וכפי שכבר כתב המשנה ברורה [שם] "ובענין הכרזת מצות בבהכ"נ יש אוסרין ויש מתירין דלא שייך מקח וממכר אלא בחפץ הנקנה ובמקום שנהגו היתר אין למחות בידן". וכן כתב הערוה"ש [שם] "ומנהג ישראל תורה ואין לפקפק בה". וכ"כ בשיירי כנסת הגדולה [הגהות בית יוסף אורח חיים סימן שח] "מנהג פשוט עכשיו להכריז השמש המצות ולומר כמה נותן בעד מצוה זו, ומי שמעלה אותה בדמים נשאר לו המצוה, והאחר אינו נותן כלום, והנח להם לישראל". וכ"כ החיד"א בספרו לדוד אמת [סימן ב אות א], כתב "נהגו למכור המצות בשבתות וימים טובים" עכ"ל, וכ"כ בספר אמת ליעקב [שם אות א] "וכבר נתפשט המנהג להקל".

מצוה, אבל הכרזת השמש בפסוק דמים, מי שיתן יותר, יהיה המצוה שלו, כגון הוצאת הס"ת מן ההיכל, או עליית ס"ת, או גליצה, והדומה לו, שהוא כעין מקח וממכר ממש, וידוע שמו"מ אסור, אפילו לדבר מצוה" עכ"ל.

ועל מנת ליישב הדבר כתבו הפוסקים מספר דרכים להתיר הדבר וכדלקמן.

ד. בספר תוספת מעשה רב [סע' לד] כתב שהגאון מוילנא הקפיד מאוד על מה שמוכר השמש המצוות בשבת, והביא שם מעשה מהגר"ח מוולאזין וז"ל "בעת היות הגר"ח בוילנא הקפיד מאד על הגבאים בבהמ"ד של הגר"א על מה שמוכר השמש המצות בשבת ויו"ט דזה הוי כמקח וממכר ואמר הגם לכבוש את המלכה עמי בבית לעשות נגד הלכתא של אדמו"ר" עכ"ל.

ואכן בחלק מקהילות האשכנזים וה"פרושים" בארץ ישראל נהגו בעקבות דעת הגר"א שלא למכור עליות אלא לעלות את המתפללים לפי סדר קבוע.

ובקובץ אליבא דהלכתא [חלק גו] הובא תשובת הגר"ח קניבסקי שליט"א שדן במספר שאלות ע"פ שיטת הגר"א וז"ל "שאלה. "אחד שחושש לשיטת הגר"א ואינו קונה עליות בשבת משום מו"מ ונקלע לביהכ"נ שמוכרים עליות ואף א' מהציבור לא השתתף במכירה והיה נדמה לו כחילול ה' שמזלזלים בכבוד התורה והיה מדובר

♦ טעם המתירים

ב] בדברי הפוסקים מצאנו מספר הסברים ליישב טעמו של מנהג זה וכדלקמן.

א] דבר מצווה. יש שכתבו בטעם ההיתר שהוא מיוסד ע"פ דברי הגמרא במסכת כתובות [דף ה ע"א] שדרשו שם חז"ל "ממצוא חפצך, חפצך אסורים, חפצי שמים מותרים". וכשם שלמדו מזה להתיר לפסוק צדקה לעניים בשבת, וכן לחשוב חשבונות של מצוה, כן הותרה מכירת המצוות ובתנאי שכספי המכירה מיועדים לצדקה או להחזקת בית הכנסת.¹

ב] כבוד התורה. יש שהתירו הדבר משום שהותרה שבות לצורך כבוד התורה.²

❧ ציוני המשפט ❧

למאור מצוי יותר בריוח וכן נהגו בכל קהילות הקודש בצרפת ואשכנז לעשות כיוצא בזה בשמחת התורה וא"ל וא"ל לשם שמים נתכוונו א"ל שא"ל עושים בזה שמסיימים התורה וא"ל ביום שמתחילים התורה ויש בזה מה שאין בזה ונהרא נהרא ופשטיה... וגדולה מזו השיב רב האי גאון ז"ל כמו שכתב רבינו יצחק אבן גאון משמו וז"ל אבל רגילים ביום זה הואיל ובו מסיימין התורה לעשות כמה קלוסים והידור' לס"ת כו' עד נתקנה ביום שמחת תורה ונשאל מרב האי גאון ז"ל וזה לשונו נהגו במקומינו ביום אחרון של חג מקלסים לס"ת ומביאים מגומראות לב"ה והשיב הא ודאי לגמור הוא דאסור כולי עד ועוד בתשוב' אחרת אומר אסור להביא מגומראות ביום תשיעי ספק שמיני כו' ודאי יום זה רגילים (ב) אצלינו לרקד בו אפילו כמה זקנים בשעה שאומר קלוסים לתורה אלא שזו משום שבות הוא ונהגו בו היתר משום כבוד התורה עכ"ל רב האי גאון כאשר הביא רבינו יצחק אבן גיאאות הרי לך שמנהג העשוי לכבוד התורה דוחה אפילו איסור שבות דהיינו ריקוד ב"מ

ז. כ"כ מהרי"ל [הלכות סוכה אות י] וז"ל "נשאלתי למהר"י סג"ל אמאי קונין מצוות בשמחת תורה והלא יום טוב הוא והשיב מצוה מותר לקנות ביום טוב וכי תימא מאי שנא מספר תורה ותפילין דאין קונין ביום טוב שאני התם דעדיין הם לפניו כל שעה לקנותם והמצוות האידנא הן שעתן [דהיינו זו מצוה עוברת] עכ"ל.

ובן נקטו עוד רבים מהאחרונים עיין באליה רבה [סי' שו, אות יט] כף החיים, [אות מב] החיד"א, [לדור אמת, סי' ב, אות א, ובמחזיק ברכה, סי' שו, אות ז] שו"ת רב פעלים, [ח"ב, או"ח, סי' כד] משנה ברורה, [סי' שו, ס"ק לג] שו"ת מהרש"ג, [ח"ב, סי' עז אות ב] אמנם עדיין צריך ביאור שבדבריהם לא ביארו מ"ש מהא דאין מקדישין שהלא כבר כתב המהרש"ל שמכירת המצוות דומה יותר לדין הקדש, וצ"ע.

ח. כ"כ בשו"ת מהרי"ק [סימן ט] וז"ל "וכ"ש במנהג הזה שהוא כבוד התורה ועליוה דפשיטא שהיא מתעלה כשקופצים לקרות קריאת פתיחתה בדמים אין לך חביב התורה גדול מזה גם מתוך כך שמן

[ג] צרכי רבים. יש שכתבו שמכירת המצוות נחשבת כצרכי הרבים שהותרו בשבת.^ט

[ד] אין במכירת המצוות משום מקח וממכר. יש שכתבו שמכיוון שאין במכירת המצוות חפץ ממשי הנמכר אין בכך משום איסור מקח וממכר.^י

❦ ציוני המשפט ❦

במחזיק ברכה (סימן שו את ז) כתב בזה הלשון: הגאון רבי יהודה עייאש מטהו יפרח לתת סמך למנהג שנודרים כסף לפני הספר תורה לקהל ולקופות צדקה ולחזן עכ"ל.

וכע"ז כתב בשו"ת מהרש"ג [ח"ב סימן עז] וז"ל "ועוד נראה דאפילו יהיה בו מו"מ כיון דהוא לצורך אותו יום בעצמו דהיינו צורך שבת מבואר בס"י שכ דלקנות יין לצורך שבת מותר, וכן מעשים שבכל יום שמי שצריך יין בשבת שולח לו לחברו אחר יין ונדי דאסור להזכיר סכום דמים היינו בשל יחיד שגם דבור אסור אבל רבים דמבואר בס"י ש"ז דצרכי רבים מותר א"כ אף להזכיר סכום הדמים מותר כנלענ"ד" עכ"ל.

י. כ"כ בים של שלמה [ביצה פרק ה סימן ח] ליישב בדוחק "אם לא שיאמר דאין שייך מקח וממכר בדבר מצוה, כי אם בחפץ הנקנה, ובצירוף הטעם שכתוב הר"ן, (דא"כ מ"ש מהא) [דהא] דאין מעריכין הוא, כאלו פדה את נפשו, וקנה את עצמו מן ההקדש... וכ"ל זה אינו אלא ליישב המנהג בדוחק עכ"ל.^ט [ועיין עוד לקמן מש"כ עוד בזה].

ועיין במשנה ברורה [סימן שו ס"ק לג] שהביא טעם זה בדעת המתירין וז"ל "ובענין הכרזת מצות בבהכ"נ יש אוסרין ויש

כדאיתא בהדיא ב"ט פרק משילין (דף ל"ז) וכ"ש מנהג זה שאין בו שום צד איסור [ומדבריו נראה דאין בזה איסור כלל] כי אם חביב התורה וכבוד שיש לאשרו ולקיימו במקום אשר פשט שם וכ"ל המשנה ידו על התחתונה" עכ"ל.

ט. כ"כ במהרי"ל [שם] וז"ל "נשאלתי למהר"י סג"ל אמאי קונין מצוות בשמחת תורה והלא יום טוב הוא... ועוד צרכי רבים הם שקונים המצוות ומתירים ביום טוב" עכ"ל.

וכ"כ בשו"ת יחיה דעת [חלק ב סימן מא] בשם כמה מהפוסקים וז"ל "והגאון רבי יהודה עייאש ספר מטה יהודה (סוף סימן שו) שמכיון שהלכה רווחת היא שמותר לפקח על עסקי רבים [שבת ק"ג ע"א, ורמב"ם פרק כד מהלכות שבת הלכה ה, וטור ושלחן ערוך או"ח סימן שו סעיף ו]. ומבואר מדברי הרב המגיד שם שאף פקוח והתעסקות שאסורים לצורך יחיד, מכל מקום לצרכי רבים מותרים. ומכירת המצוות בבית הכנסת בשבת נחשבת צרכי רבים, כי בימות החול אין הרבים מצויים בבית הכנסת, וגם בשבת ויום טוב הקהל שמח וטוב לב, ולפי שמחתם גודל נדיבותם. ולכן אין למחות בנזהגים כן. והנהגה להם לישראל שיש להם על מה שיסמוכו. ע"כ. (וכיוצא בזה כתב בתשובת הר"ן שהובאה בשו"ת הריב"ש סימן שצ. ע"ש. ודו"ק). ומרן החיד"א

ה] דרך נוספת לכך שלא יחשב הדבר כמקח וממכר הציע המהרש"ל לעשות כאותם שנהגו שכל אחד נודב לצדקה את הסכום שקצץ במכירה אף אם בסוף לא זכה במצווה, וע"י כן אין דומה למקח וממכר ומשא ומתן אלא לקציצת צדקה בלבד".

צינוני המשפט

הוציא, והיה בדעתו ליתן, וא"כ הוי כקציצת דמים לצורך מצוה, ולא דמי למקח וממכר כלל, ובכח"ג שרי אפי' קניית מקומות ובתים מהצדקה, וכ"ל ירא שמים יזהר בזה" עכ"ל.

וב"כ ביתר ביאור בערוך השולחן [סימן שו סעיף טז] וז"ל "ולכן יש מן החסידים הקדמונים שהיו נוהגים לשלם לבהכ"נ כל מה שרצו ליתן בעד העלייה אף שהשני הוסיף ונשאר אצל השני משום דחשבו שזהו כנודר לצדקה מיהו לדינא אינו כן שהרי על תנאי נדר [עמג"א שם] ומנהג ישראל תורה ואין לפקפק בה" עכ"ל.

אך עיין בשולחן ערוך הרב [אורח חיים סימן שו] שנראה דעתו דיש להיזהר ולשלם כל מה שהוציא בפיו וז"ל "מה שנוהגין להכריז מצות בבית הכנסת מי שיתן יותר הוא יזכה בהן היה ראוי לאסור משום מקח וממכר שהוא שבות גמור ולא הותר לדבר מצוה אלא שאפשר ליישב המנהג בדוחק ולומר שאין שייך מקח וממכר בדבר מצוה כי אם בחפץ הנקנה אבל אסור לקנות מקומות בבית הכנסת או בתים של צדקה והנכון כמו שנוהגין מקצת אנשי מעשה שכל מה שהוציא בפיו ליתן נותן לצדקה אפילו קנה חבירו המצוה שאז אינו דומה כלל למקח וממכר אלא לפסיקת צדקה ובדרך זה מותר אפילו לקנות מקומות ובתים מהצדקה וכ"ל ירא שמים יזהר בזה" עכ"ל.

מתירין דלא שייך מקח וממכר אלא בחפץ הנקנה" עכ"ל.

וב"כ בערוך השולחן [סימן שו סעיף טז] וז"ל "ובמקום שמוכרין המצוות ויש מגמגמים בזה שהרי זהו ממש כמקח וממכר שזה נותן כך וזה מוסיף עליו ומ"מ אין זה כמקח וממכר דאטו יש בזה שיווי דמים אלא שזה כמו שאומר אם אזכה בעלייה זו אני נותן כך וכך לצדקה וזה אומר אני מוסיף על הצדקה אם אזכה בעלייה זו" עכ"ל.

וב"כ בשו"ת מהרש"ג [ח"ב סימן עז] וז"ל "ובפרט דמכירת עליות לאו מכירה גמורה היא, עפ"י המבואר בחו"מ סי' רי"א דמכירה בדבר שאין בו ממש לאו מכירה היא ומעיקר הדין אינו נקנה כלל ללוקח, דמכירה לא הוי אלא במוכר חפץ שיש בו ממש ויכולים למשוך בו כמו אתרוג אבל זה אינו אלא טוה"נ דקיי"ל בחו"מ סי' ש"ן ובסימן פ"ז דטוה"נ אינה ממון, וכ"ל עיקר מכירה אינו אלא תקנה וסטימתא שנהגו בו העולם כדי שיהי' הכנסה להקהל וכיון שכן אין הוא בכלל איסור מו"מ בשבת" עכ"ל.

יא. כ"כ ביש"ש [שם] "אבל המחזור בעיני, כמו שנהגו חסידי האיסטריך, מה שאדם מוצא בפיו, אפילו לא גמר קנינו, והשני שהוסיף בדמים נשארה המצוה בידו, אפ"ה נותן לצדקה, מה שכבר

♦ לא להזכיר מטבע היוצאת

[ג] יש מקומות שנוהגים שלא להזכיר בשעת המכירה שם המטבע היוצא באותו מקום ויפה הם עושים².

♦ תיעוד שמות הקונים וגובה סכומי המכירות

[ד] ברוב תפוצות ישראל נהגו לתעד את סכומי המכירות ושמות הקונים ע"י שימוש בכרטיס שיש בה את שמות מתפללי בית הכנסת ומצורף לכך פתקים שרשום עליהם סכומים שונים והגבאי מצמיד לשמו של הקונה את הסכום המדויק שנדב.

ויש שכתבו שטוב להחמיר ולא להשתמש בשבת בפתקים שכתבו בהם סכומים מחשש שטרי הדיוטות, אלא לציין את הסכומים על ידי סימן אחר כל שהוא³, ומ"מ אף הנוהגים להקל בדבר יש להם על מה שיסמכו.

❧ ציוני המשפט ❧

נעשתה לפי "שמן למאור". היינו, המשא והמתן התנהל לפי מדות שמן, והזוכה שילם לפי ערכה הידוע של כמות השמן שנדר. שתילי זיתים, ח"א, או"ח, סי' קלה, ס"ק יח; ר' יצחק רצאבי, שלחן ערוך המקוצר, או"ח, ח"ב עמ' רז, סע' טו, הע' לב.

יג. כן כתב המשנה ברורה [סימן שכג ס"ק כ] בשם האחרונים וז"ל "וה"ה דאסור לכתוב בפתקאות מע"ש סכום מעות ולמחר בשבת כשלוקח היין מניח המוכר את הפתקא במקום ששם האיש כתוב אצלו מכבר דאסור לקרות בפתקאות הללו וכנ"ל ולכן נהגו ליתן גרעין או שאר דבר על שם האיש לסימן וגבאי צדקה אפשר דמותרין בפתקאות ליתן על שם האיש לזכרון משום דהוי חפצי שמים וכמ"ש בסימן ש"ז ומ"מ טוב להחמיר היכא דאפשר בגרעין וכיוצא בזה וכן נהגו הקדמונים "עכ"ל. הרי שנלמד מדבריו שאם ניתן לעשות

ועיין בשו"ת משנה הלכות [חלק ה סימן שד] שכתב "ובאמת כן היו מקומות וגם עד עכשיו עוד נוהגים בכמה מקומות למכור בהמ"ז וכן היו נוהגים בשיבתינו כשלמדתי בעיר אונגוואר וכה"ג לכ"ע לא הוי דרך מו"מ ולכן כל יר"ש יזהר בזה", ועיין בפסקי תשובות סימן שו שכן הוא מנהג ביהכ"נ ספרדיים אף בזמנינו אנו.

יב. שיש בזו משום ההיכר שאין בזה משום מקח וממכר. כ"כ בספר צדקה ומשפט [להגרי"א בלויא פד הערה יא]. ובאורחות רבינו [ח"א עמ' קל"ט] מביא מהנהגת הגרי"י קנייבסקי שאף כשהיה צורך לדבר מאיזה פסיקת צדקה בו ביום לא היה מזכיר בסכום את סוג המטבע אלא אומר כך וכך מוקצה.

כמו"כ בתימן היו מקומות שנהגו שלא להזכיר סכומי כסף בקניית "מצוות", בשל בעיית מקח וממכר בשבת וביום טוב. במקום זאת, קניית המצוות

♦ תיעוד המכירות ע"י גוי

ה] יש מקומות שנהגו להושיב גוי בשבת בבית הכנסת על מנת שיתעד וירשום את שמות הקונים יחד עם הסכומים שנדרו, ואף שיש שכתבו ללמד עליהם זכות מ"מ בוודאי שאין מן הראוי לעשות כן כלל".

צינוני המשפט

ועיין באריכות בשו"ת יביע אומר [חלק ג - אורח חיים סימן כג] שנשאל בזה וז"ל "נשאלתי בענין מה שנהגו בכמה בהכ"נ פה מצרים, לומר לגוי מע"ש, לבא בשבת אל החדר הסמוך לבהכ"נ, לכתוב את הנדרים והנדבות של העולים לס"ת, וכן נדבות הזוכים במצות פתיחת ההיכל והקמת ס"ת. אם יש למנהג זה פנים בהלכה, או אין לעושים כן על מה שיסמוכו. ואם רשאים לנהוג כן בשאר בהכ"נ שטרם נהגו היתר בזה.

והאריך שם באריכות גדולה וסיים ע"כ נלע"ד דשפיר דמי להעלים עין מהנוהגים להקל בזה. וכ"ש אם עושים כן ע"י אמירה לעכו"ם שיאמר לעכו"ם אחר שרבו המתירים בזה. וכמש"כ במק"א. אחרי כתיבי מצאתי להרה"ג מהר"א חזן בס' נוה שלום (דיני שבת אות טו), שמצא בכת"י מהר"ם פארדו, שהאריך הרחיק ע"מ שנהגו באלכסנדריא בימים נוראים וי"ט, להביא גוי מחוץ לבהכ"נ לכתוב שם הקונה המצות והעליות לס"ת וסכום נדריהם. ופשפש ולא מצא סמך למנהג הזה. וכעת נוהגים לעשות סמנים ופתקאות ובמוצאי החג כותבים אותם. ע"כ... ולכן על משמתי אעמודה

בצורה שלא יהיה רשום סכום כסף ודאי שעדיף לנהוג כך, וכגון שיעשה הגבאי לעצמו סימן ע"י סיכות משרדיות כל סכום בסיכה בצבע שונה.

ועיין בספר שמירת שבת כהלכתה [סימן כט סעיף נח] שכתב "ענין מכירת המצוות בבית הכנסת למרבה במחיר תלוי במנהג המקום ואלה שנוהגים היתר אין למחות בידם, אבל טוב להחמיר אם אפשר ולא להשתמש בפתקים שעליהם רשום סכום הכסף אשר הקונה את המצוות מתחייב לשלם, אך גם המשתמשים בפתקים כאלה יש להם על מי לסמוך מכיון שעושים זאת לדבר מצוה" עכ"ל.

יד. בכמה מספרי התשובות מצאנו שדנו בענין זה וחיפשו ללמד זכות על אותם הקהילות שנהגו כן משום שהוא הפסד גדול לצדקה וצרכי רבים ובצירוף עם שיטת הסוברים כי כתב עכו"ם דרבנן, [שיטת האו"ז, ולמעשה הכריע הביאור הלכה בסימן שו דלא כשיטתו] מ"מ למעשה הסכימו שאין להקל בכך כי יש בזה משום כיעור לחפש קולות כאלו אשר לא שמעום אבותינו ויכול להביא לזלזול בדיני אמירה לנכרי החמורות. עיין בזה בשו"ת קרן לדוד [חאו"ח סי' צ"ג] שהאריך בענין זה.

פרק ב'

דיני רכישת מצוות מכספי מעשר

♦ באופן שדמי המכירה מיועדים לצדקה

א] מותר לקנות עליה או שאר מצוות* מכספי מעשר כספים, ובלבד שכספי המכירה מיועדים לצדקה². אך כל זה בתנאי שהייתה בדעתו בשעת הקניה לשלם מכספי מעשר³.

צינוני המשפט

א. עיין בש"ד⁴ [מסכת מגילה פרק נר מצוה] שכתב כן על כל המצוות וז"ל "ולפום ריהטא יהיה מוכח מזה, מי שקונה מצוה בבית הכנסת, כגון הוצאה והכנסה או סגן, או גליליה, וכן שאר המצוות, מאחר שהמעות באים לקופה של צדקה, יכול לקנות ממצעות מעשר של"ו עכ"ל, וכן הובא בהליכות שלמה [תפילה יב סעיף טז].

ב. באופן שכספי המכירה מיועדים עבור קופת צדקה לעניים הסכימו כל הפוסקים שמותר הוא הדבר לכתחילה שהרי לשם כך נועדו כספי המעשר, וכדכתב באהבת חסד [ח"ב פרק יט ב] וז"ל ולקנות עליות ממצעות מעשר אם המעות מתחלק לעניים גם כן אין להחמיר לבטל ע"מא" עכ"ל, ואף שיש לו בהם טובת הנאה מ"מ הרי זה ככל טובת הנאה שיש לו בכל נתינת צדקה ומותר הוא הדבר.

ג. כ"כ המ"ז [שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיף א] וז"ל "ולענין לקנות מצות

שאינ צורך לבטל המנהג בתוקף. אלא שיש להזהר לעשות כן בצינעא עד כמה שאפשר, וכמו שנהגו שהעכו"ם יושב בחדר לבדו ושומע דרך חלון מפי הש"צ שאומר מי שבירך את שם הנודר והסך, והגוי מעלה על הכתב. אבל בפרהסיא אינו נכון להקל בזה כלל. וכמ"ש ג"כ בשו"ת הרב"ז (סי' ה). ע"ש... וכל זה דוקא לאותם בהכ"נ שנהגו מנהג זה משנים רבות, אבל הרוצים לעשות כעת חדשה בארץ, לנהוג כן בשאר בהכ"נ לכתחילה, יש למחות בידם, ועל כגון זה אמרו עושה חדשות בעל מלחמות. ואורוויי מורין להו להחמיר, דבאתרא דלא נהוג לא נהוג. ואפי' בבהכ"נ הנוהגים להקל מה טוב ומה נעים להוכיח את הגבאים בלשון רכה ואמירה נעימה שיחדלו ממנהג זה. ויעשו סימנים בפתקאות וכיו"ב כנהוג בהרבה מקומות. וכמ"ש בתשו' קרן לדוד ובס' נוה שלום הנ"ל. ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב" עכ"ל.

♦ באופן שדמי המכירה מיועדים להחזקת בית הכנסת

[ב] באופן שכספי מכירת המצוות אינם מיועדים לצדקה אלא למטרות אחרות [הוצאות ביהכ"נ, בדק הבית, חשמל וכד''], י"א שאין לרכוש את המצוות

❧ ציוני המשפט ❧

למדים כי כספי מכירת עליות וכיבודים אחרים יועדו בקהילות שונות לצורכי צדקה. היו מקומות שבהם יועדו כספי מכירת המצוות לצרכים שונים של הקהילה. לעתים נזכרים צורכי הקהילה באופן כללי, ולעתים נזכרים צרכים מוגדרים של הקהילה, כגון: לתלמוד תורה, למרביצי תורה ולמלמדי תינוקות, לצורך חברה קדישא שבעיר, לטובת חבורת משניות או לטובת "חברות" אחרות של הקהילה שעסקו בגמילות חסדים, בתלמוד תורה, בתפילה ועוד.

כאמור, שימוש מרכזי נוסף של כספי מכירת המצוות היה לצורך אחזקה שוטפת של בית הכנסת. בקהילות רבות שימשו הכספים מנדרים וממכירת מצוות כמקור העיקרי להכנסה של בית הכנסת, אם כי היו מקרים שבהם היו לבית הכנסת מקורות כספיים נוספים.

בחלק מן המקורות מצוין כי כספים שהתקבלו ממכירת מצוות, או ממכירתן של מצוות מסוימות, יועדו לרכיבים מוגדרים הקשורים לאחזקת בית הכנסת, כגון: לצורכי תאורה, לרכישת עצים לבית המדרש (להסקה), לרכישת ספרי לימוד לבית המדרש או לרכישת ספר תורה לקהילה חדשה שעדיין לא היה ברשותה ספר "עכ"ל. [עיי"ש בהערות להפניות למקורות] "עכ"ל.

בבית הכנסת במעוץ מעשר נ"ל דאם בשעת קניית המצוות היה דעתו על זה שרי דהא המעוץ לצדקה אזיל ואף שהוא נהנה במה שמכבד לקרות אחרים לס"ת אין זה איסור שהרי בכל מעשר יש טובת הנאה לבעלים מה שאין כן אם בשעת קניית המצוות לא נתכוין ליתן ממעשר ואח"כ רוצה לפרוע ממעשר ה"ל כפורע חובו ממעשר כנ"ל בזה" עכ"ל.

ד. במאמרו המקיף של הרב פרופ' רון ש' קליינמן "מכירת עליות וכיבודים" (מכירת מצוות) בבית הכנסת: המנהג, התפתחותו וטעמיו" (כנישתא 4 תש"ע), עמ' רעט-שלט. ייחד פרק שלם אודות השימוש שעשו בכספי מכירת המצוות בקהילות השונות להלן נצטט מדבריו.

מן המקורות הרבים המתעדים מכירת מצוות בקהילות ישראל השונות לאורך הדורות עולה כי לכספי המכירה היו שלושה יעדים עיקריים: (1) צדקה (2) צרכים שונים של הקהילה (3) אחזקת בית הכנסת. בשני המקורות הקדומים שבידינו המתעדים מכירת מצוות באשכנז נאמר במפורש שייעוד הכספים היה לצדקה. בספר חסידים נאמר כי הכספים ממכירת הגלילה נועדו "כדי שיתפרנסו עניים". ר"י אור זרוע מציין אף הוא כי כספי המכירה "באין לכיס של צדקה". גם ממקורות מאוחרים יותר אנו

מכספי מעשר^ה, ויש מתירים^ו, וי"א שאם כשקיבל על עצמו מצוות מעשר כספים דעתו הייתה להשתמש בהם לכל דבר מצווה הכל מודים שמותר לקנות בהם

צינוני המשפט

א"כ היה אסור לקנות מצות ממעות מעשר, דמעות מעשר לעניים הוא, ואי קונין מהם מצות הוי מפקיעו מיד עניים כן נראה לי פשוט^ז עכ"ל. [ונכ"כ בתשובה שם סימן ח].

וכ"כ עוד בברכ"י [אות ג], אמרי יושר [ח"ב סימן קלח], שבט סופר [סימן פד] כת"ס [יו"ד ס"י קיב] ועוד.

וכ"כ בקובץ מבית לוי [חלק יא עמ' כח] שכל דברי הט"ז שמתיר לקנות עליה לצדקה אינם אמורים אלא באופן שהמעות הם לצדקה לעניים.

ו. הט"ז והש"ך [יו"ד שם] הביאו בשם המהרש"ל והדרישה שיטת תשו' מהר"ר מנחם "שמותר ליתן מן המעשר להיות בעל ברית או להכניס חתן לחופה או לקנות ספרים ללמוד בהם ולהשאילם לאחרים ללמוד בהם אם לא היה יכולת בידו ולא היה עושה המצוה" עכ"ל.

וכ"כ הגרשז"א [קובץ קול תורה חלק לט שאלה כח] "בענין נתינת מעות מעשר עבור קניית מצוות בביהכ"נ גם הט"ז מתיר בתנאים מסוימים וכמדומני שכתבתי להתנות מראש בשעת ההפרשה שכך יש בדעתו לנהוג^ח, ושם בתשובה [יז] כתב "כבר נהגו להקל אף אם לא התנה מראש".

ועיין באהבת חסד [פרק טז בהגהה שם] שמדבריו נראה שכספי מכירת העלויות משמשים היו להוצאות בית הכנסת עי"ש שכתב וז"ל וזהו תוכחת מגלה לאותן האנשים שדרכן בעת שמוכרין עלויות בבית המדרש לצרכי הוצאות בית

ה. כ"כ הרמ"א [שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רמט סעיף א] "ואין לעשות ממעשר של דבר מצוה, כגון נרות לבית הכנסת או שאר דבר מצוה, רק יתננו לעניים." (מהרי"ל הל' ראש השנה). וכן הוא דעת עוד רבים מהפוסקים וכדלהלן. וכן הורה לדינא הגר"ח קניבסקי שליט"א הובא בספר הליכות חיים הל' צדקה עמ' קל"ג - קל"ד.

ועיין בנחלת שבעה [תשובות סימן ד] שכתב וז"ל "טענו לפני מקצת בני יישוב אחד שרצונם למחות ביד הגבאים ליתן ממעות צדקה לעניים, רק יגבו מעות לצורך עניים. ומה שיש בקופה של צדקה ממעות שקונים המצות רוצים לעשות כלי קודש כגון פרוכתות ומכסאות ומעילים לספרי תורה.

והשבתי להם היפך מזה, דאדרבה מעות מצות דוקא לעניים, לפי מה שכתב מורי בט"ז ביורה דעה (סימן רמ"ט ס"ק א') שמותר לקנות מצות ממעות מעשר אם היה דעתו לפרוע מהם בשעת קניית המצות, הביאותיו בחבורי נחלת שבעה (סימן ח' סעיף ז' ס"ק ב'). כלל של דבר היכא שהמעות לעניים אויל מותר לקנות ממעות מעשר כגון מצות, וכן להיות בעל ברית לעני או להכניס חתן עני לחופה דסוף כל סוף המעות לעניים אויל, מה שאין כן לקנות נרות לבית הכנסת דאין רשאים מפני שאין המעות אויל לעניים. ואם כן זכינו לדין שהמעות שקונים מהם מצות דוקא לעניים הוא, דאי אמרת דיש לקנות בהם כל"י קודש

מצוות^ז, וי"א שיש לומר שכל הנותן הוא על דעת המנהג והמנהג הוא להשתמש

❧ ציוני המשפט ❧

המדרש לעצים ונרות וכהאי גוונא הם יוצאין ועושין מניין לעצמן בכדי שלא יצטרכו להוציא מעות על זה ובלבם שלום יחשבו לנפשם שיש להם בית המדרש ועצים ונרות בחנם. וכמה טעות טועין אלו האנשים שלא ידעו שעקר המצוה תלויה בהוצאת מעות עליה כי הקונים העליות לבר העליות הלא בהמעות קונים נרות ועצים לבית המדרש וכמה שכתב גדול עבור זה כי זהו בכלל החזקת התורה גם המזרז לענין עשיית המניין לא יפה הוא עושה כלל, שבוזה מומעט הכנסת בית המדרש ואם יחסר אחר כך עצים או נרות לבית המדרש הקולר תלוי בצוארו חם ושלום על כן השומר נפשו ירחק מזה עכ"ל.

[ועיין בספר אורח צדקה [עמ' קסט הערה צז] שכתב "ושאלתי את הגרי"ש אלישיב שליט"א [וצ"ל] לגבי הוצאת תאורה הסקה בחורף או מיוזג אויר בקיץ האם אפשר לשלם מכספי מעשר דהאבהת חסד בח"ב פט"ז בהגה כתב ששכר התורמים לנרות ועצים לבית הכנסת גדול ואמר שאם מיקל לתת לשאר צרכי מצוה רשאי עכ"ד, והוסיף עליו שם "ונראה שרק בזמנם שהעניים היו ישנים בבית הכנסת או היו גרים שם ממילא כאשר משלם לזה הוא ממש צורך עניים אך היום שאין המנהג כן מיקל הגרי"ש"א רק למי שנוהג לתת מכספי מעשר גם למצות"].

ז. כ"כ בשו"ת חתם סופר [חלק ב יורה דעה סימן רלא] שבכגון זה לא נחלקו בו הפוסקים וז"ל "דבמהרי"ל הל' ר"ה ובתשובה סי' נ"ו כ' להדיא הטעם משום

ועיין בשו"ת קנה בשם [חלק א סימן קיג] שהאריך בעניין זה וסיכם הדעות וז"ל "ולענין נידון דידן נלענ"ד, שאם בתחילת התנהגותו בהפרשת מעשר כספים, התנה שיוכל ליתן המעשר לכל מצוה שתבא לידו, אפשר לסמוך בזה על סברת החת"ס שביאר

בכספי מעשר^ה, וכל זה בתנאי שנתכון בשעת הקניה לשלם ממעות מעשר^ט.

❧ ציוני המשפט ❧

עצמו לנהוג במעשר כספים, ודאי כוונתו שיהא לו דין מעשר עני גמור, ולכן פסק הרמ"א כהמהרי"ל דאין לעשות ממעות מעשר שום דבר מצוה רק יתננו לעניים, וכתב שם שכן פסק בשו"ת באר שבע (סימן מ"א) ואפשר דגם דין נדר לדבר מצוה נגע בו להיות דין מעשר עני גמור יעו"ש, וכן הוא דעת השל"ה (מסכת מגילה ענין צדקה ומעשר) דמעות מעשר לא שייך אלא לעניים, וכן כתב בשו"ת פרי יצחק (שם) דמכיון שכדברי מהרי"ל מפורש גם בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג א"כ פשיטא דהכי קי"ל ואין להקל בזה עפ"י דברי מהר"ר מנחם שהביא הדרישה עכ"ד, וכן הוא דעת הערוגת הבשם (שם), ולא כתב להקל בזה אלא לצורך הענין שנשאל עליו, אבל לענין מצוה אחרת אין להקל בזה נגד דברי הרמ"א יעו"ש, וכן הוא גם דעת הלבושי מרדכי (יו"ד סימן קע"ז) יעו"ש עכ"ל.

ח. בספר באורח צדקה [עמ' שסט] הביא תשובת הגר"נ קרלין שליט"א וז"ל "הנידון האם רשאי להשתמש בכספי מעשר לשאר מצוות, אמנם כתבו הפוסקים שצריך להתנות כאשר מקבל ע"ע מצות מעשר שיכול להשתמש עמהם לדברי מצוה מ"מ מאחר אף והיום המנהג להקל בדבר לכן שפיר אף מי שלא התנה בדיעבד יכול להקל לתת מכספי מעשר לדברי מצוה דכל הנותן על דעת המנהג נותן והמנהג להקל בזה אלא שודאי עדיף לכתחילה להתנות מראש" עכ"ל.

ט. ע"פ דברי הט"ז שהובאו לעיל.

כן כוונת תשובת מהר"ם שהביאו הט"ז והש"ך שמתיר ליתן המעשר לכל מצוה שתבא לידו, דמיירי בשהתנה ע"ז בתחילת התנהגותו בהפרשת מעשר כספים שיוכל ליתן המעשר לכל מצוה שתבא לידו, ולפי"ז ליכא בזה שום מחלוקת בין הרמ"א וסיעתו ותשובת מהר"ם וכמו שנתבאר למעלה בס"ד, ומ"מ נראה דהיינו דוקא בשאין יכולת בידו ולא היה עושה המצוה בלא"ה וכמש"כ להדיא בתשובת מהר"ם, דאעפ"י שהחת"ס לא הזכיר תנאי זה מ"מ הרי החת"ס לא נחית שם אלא להשוות דברי הרמ"א בשם מהרי"ל עם תשובת מהר"ם, והרי בדברי המהר"ם מפורש להדיא כן שאינו מתיר בזה אלא באופן שאין יכולת בידו ולא היה עושה המצוה בלא"ה.

אמנם אם לא התנה כן בתחילת התנהגותו בהפרשת מעשר כספים, דלדעת החת"ס מודה בזה המהר"ם דלא שייכי המעות אלא לעניים, נלענ"ד שאין לסמוך בזה על סברת שאר הפוסקים דס"ל דהמהרי"ל והמהר"ם פליגי אהדדי, ולהמהר"ם מותר ליתן ממעות מעשר לכל מצוה שתבא לידו, דמ"מ אין להקל בזה נגד דברי הרמ"א בשם המהרי"ל שאוסרים לעשות ממעות מעשר שום דבר מצוה רק יתננו לעניים, וכן מבואר להדיא בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג כמבואר למעלה, וכן הוא דעת השכות יעקב (ח"ב סימן פ"ה) דאעפ"י שהעלה שם דמעשר כספים אינו חיוב גמור אלא מנהגא בעלמא, אפ"ה כתב דבמקום שנתפשט המנהג או מי שרוצה להחמיר על

♦ אם ניתן לשלם את כל דמי המצווה מכספי מעשר

[ג] י"א שבמקום שנמכרים המצוות במכירה פומבית לכל המרבה במחיר, אינו רשאי לשלם מכספי מעשר אלא אך ורק את הסכום שהוסיף על ההצעה שקדמה לו, ואת יתרת הסכום צריך לתת מכספו הפרטי, וי"א שיכול לתת אף את כל הסכום מכספי מעשר¹, ובמקום שידוע שכל המתפללים קונים על דעת לשלם מכספי מעשר הכל מודים שיכול לתת את כל הסכום מכספי מעשר².

צינוני המשפט

דבריו דכיון דטובת הנאה שלו איך אנו אחראין לאחרים כיון דאין לו הנאה כלל מהקדש רק טובת הנאה, וכי תימא דיפסידו עניים בזה דהא המעשר שלו צריך ליתן לעניים בלא"ה, א"כ המעות שרצה האחר ליתן בעד המצוה הא ג"כ להקדש צדקה ויפסיד ההצדקה ממון של האחר, ועוד דלמא גם חבירו שרצה לקנות המצוה היתה דעתו לקנות ממעות מעשר, וכ"ל הפוסקים האחרונים לא הביאו דין זה של השל"ה, והמנהג בדברי הט"ז והש"ך דקונין מצוות ממעות מעשר ואזלינן בתר המנהג, ודברי הקדוש של"ה אינן אלא משנת חסידים ולא דינא, ובפרט דכ"ל קנין מצוות אינו קנין גמור³ עכ"ל. וכן בא"ה רבה [סימן קנו ס"ק ב] אחר שהביא דברי השלה כתב "ויש לדחות".

יב. רבים מהאחרונים כתבו ליישב דברי השל"ה שאינם אמורים אלא באופן שאותו שקדם לו לא היה בדעתו לשלם את דמי המצווה מכספי מעשר, ואם כן כשיבוא הוא לשלם את כל דמי המצווה מהמעשר מפסיד בכך את העניים, שהרי יכלו לקבל מעות נוספים לקופה של צדקה, אך באופן שגם מי שקדם לו בהצעה היה משלם את

י. כ"כ השל"ה [מסכת מגילה פרק גר מצוה] "ולפום ריהטא יהיה מוכח מזה, מי שקונה מצוה בבית הכנסת, כגון הוצאה והכנסה או סגן, או גלילה, וכן שאר המצוות, מאחר שהמעות באים לקופה של צדקה, יכול לקנות ממעות מעשר שלו. אמנם יש לחלק, דדברי מהר"ם מ"ץ לא נאמרו, רק בשקונה מצוה שלא היה לה שום קונה, אבל מה שמוכרין בבית הכנסת, זה נותן כך וזה מוסיף עליו ונשאר בידו, אין מן הראוי שיקח ממעשר שלו כפי מה שירצה חבירו ליתן, דהא לא הועיל לקופה של צדקה רק כמה שמוסיף על חבירו" עכ"ל.

והביא דבריו בגליון רעק"א [בשו"ע יו"ד שם] וכ"כ בשו"ת בית דינו של שלמה [יו"ד סי' א'], ובכתב סופר [יו"ד סי' קיב] ועוד, ופירשו דבריו שאם ההקדש היה מקבל ממעות חולין את הכסף שחבירו רצה ליתן א"כ הרי הוא כמפסיד את ההקדש שהיה מקבל בנוסף לכספי המעשר שלו את הכסף של חבירו שאינו ממעשר ודו"ק.

יא. עיין בשו"ת ר' ידידיה טאיייה וי"ל כתב לדחות דברי השל"ה וז"ל וקשה על

פרק ג'

איסור ריבית ברכישת מצווה למלווה

♦ אסור ללווה לכבד את המלווה במצווה

א] אסור ללווה לרכוש מצוה ולכבד בה את מי שהלווה לו שיש בכך משום תשלום ריבית^א, איסור זה קיים אף אם אין בכוונתו של הרכוש לכבדו בעבור שהלווה לו^ב.

צינוי המשפט

לא הלווהו". [ואין זה בגדר ריבית דברים בעלמא כיון שנותן לו מתנה ששווה כסף, ועיין לקמן].

ומקור הדין מתבאר בדברי הים של שלמה [מסכת בבא קמא פרק ט סימן יא] וז"ל "שא"ל מי שחייב לחבירו בהלוואה, אם יכול לכבדו במצוה, כגון לקרותו ל"ס"ת, או ליתן לו מצות גלילה שקנה, וכה"ג. תשובה, יראה בעונותינו העולם אינם נזהרים בגדר הריבית, ודמיו להיתר בעיניהם, ולא עוד, אפילו המלוה מקפיד על זה, אי לא עבד ליה לזה מילי דחניפות כה"ג. וטועים בדברי הפסוק (משלי כ"ב, ז') עבד לזה למלוה, וכמה שאמר ישעיה הנביא (כ"ד, ב') כמלוה כלוה וגומר, וסוברים להיותו נכנע תחתיו. ואינם יודעים שאפילו יהודיע לו שלום אסור. ומ"מ תורה היא, ואחוה דעתו. כי פשיטא, אם אינו ידוע לכל, שמקודם היה קוראו ל"ס"ת, או היה מקודם מכבדו במצות. כגון שהוא מחותנו, או הוא למדן מופלג, או

דמי המצווה מכספי מעשר א"כ למעשה לא הפסיד את העניים כלל.

כ"כ בשערי דעה [סימן רמט ס"ק ב], ובאורח צדקה [פרק יא הערה צב] בשם הגר"נ קרליץ שליט"א שבאופן כזה אין כל הפסד לעניים כיון שממילא לא היו נוספים מעות לצדקה, וכ"כ בספר מעדני יו"ט [יו"ד סימן כד] וז"ל "אבל נלענ"ד דבמנין אברכים שכל המתפללים היו משלמים עבור העלי' ממעשר כספים כו"ע יודו שיכול לשלם כל תשלום העלי' ממעשר כספים דמה לי אם העלי' נקנה ממעשר כספים של הראשון או של השני" עכ"ל.

א. איסור זה מוגדר בפוסקים "אבק ריבית" שאסור מדרבנן, וענינו הוא שאסרו חז"ל כל נתנת מתנה למלווה כל זמן ההלוואה [עד לשעת הפירעון], וכמבואר בשו"ע [יו"ד סימן קס סעיף ז] "צריך המלוה לזהר מליהנות מהלוה שלא מדעתו, כל זמן שמעותיו בידו, אפילו בדבר שהיה עושה לו אף אם

♦ היה קונה לו אף לולא שהלווה לו

[ב] איסור זה שייך אף אם מסתמא היה מכבדו לולא שהלווה לו¹ אא"כ היה רגיל כבר לכבדו בעבר².

צינוני המשפט

בשביל הלוואה אלא אם כן ידוע לכל שבאלו הכי עושה כן ואם הלווה מתכוין בשביל הלוואה אסור³ עכ"ל.

ג. כ"כ ביש"ש [שם], ובש"ך [שם] להדיא. ומקור דין זה נלמד מדין בית שאינו עומד להשכיר ולמלווה יש בית אחר לדור בו שאע"פ שהם אוהבים זה לזה מעולם בענין שהיה משאלו בית אם היה צריך לו לפני ההלוואה, מ"מ נפסק להלכה שהדבר אסור משום שהוא דבר של פרהסיא ונראה לכל ואין הכל יודעים שהיו אוהבים כן זה לזה מקודם ונראה להם כרביית, [עי"ש בשו"ע יו"ד סימן קס ס"ז "צריך המלווה לזהר מליהנות מהלווה שלא מדעתו, כל זמן שמעותיו בידו, אפילו בדבר שהיה עושה לו אף אם לא הלווהו. אבל אם נהנה ממנו מדעתו, מותר בדבר שהיה עושה לו אף אם לא הלווהו. וב"ב ש"א יהא דבר של פרהסיא, כגון לדור בחצרו ול"השתמש בעבדיו" עכ"ל].

ועפ"ז נלמד "דה"ה לכבדו במצוה בבית הכנסת כגון לקרותו לספר תורה או ליתן לו מצות גלי"ה וכל כיוצא באלו אף על פי שהיה מכבדו באלו בלא ההלוואה אסור מפני שהוא דבר של פרהסיא. אלא אם כן ידוע לכל שאינו עושה כן בשביל שהלווהו כגון שהיה רגיל לכבדו קודם לכן וכן בבית אם דר בו לפני ההלוואה בחנם מדעת בעל הבית מותר גם אחר ההלוואה" [לשון השולחן ערוך הרב שם].

ד. כ"כ ביש"ש שם וז"ל "אם אינו ידוע לכל, שמקודם היה קורא לס"ת, או

שאר שייכות, אסור. אף על פי שהוא יודע בעצמו, שבאלו הלוואה נמי עביר ליה. אפילו הכי מאחר שאוושא מילתא כבר, ודומה לבית ועבד, דאסור. אם לא שידוע לכל שלא מחמת הלוואה עביר. כגון שהיה רגיל להשאיל לו מתחילה, כדפרישית לעיל סימן ט', ואין לחלק בקריאה לס"ת, דאין כאן שום טובה. מאחר שבאלו הכי יכול לענות אמן, וגדול העונה אמן יותר מן המברך (ברכות נ"ג ע"ב) כמו שחילקנו בפרק החובל סימן (כ"ו) [ס']. ה"מ לעניין שכר ברכה. דלא גבי ממנו מיד, אם מנעו מקריאת התורה, דליכא כאן תשלומין. מאחר שיכול לענות אמן, אבל קריאת ס"ת לא גרע מריבית דברים, ושאר חניפות. דהא סוף סוף כבדו בזה, שהוא הדרת מלך. וקריאת ס"ת קונין האידנא בדמים. וכל אחד מקדים עצמו לכך. מה שאין כן באמן. על כן נראה שירא שמים וידקדק בדברים אלו מאוד, אם רצונו להיות זוכה ליום התחייה" עכ"ל. והביא מקצת דבריו בש"ך [יו"ד קס ס"ק א] וכן הובא בחיד"א [לדוד אמת סימן ב אות ד] ובקיצור שו"ע.

ב. כ"כ בחכמת אדם [שער משפטי צדק כלל קלא] וז"ל "הוא הדין כל דבר של פרהסיא אסור כגון לקנות עבורו בבית הכנסת לקרותו בתורה ושאר כיבודים אפילו אם הלווה אינו מתכוין כלל לכבדו בשביל המלווה דהרואים יחשדו שעושה כן

◆ ריבית מוקדמת ומאוחרת

[ג] כל שהייתה כוונת הלווה כתגמול עבור ההלוואה יש בכך משום איסור ריבית אף אם נעשה הדבר לפני שהלווה לו או לאחר שכבר פרע את ההלוואה, וכדין ריבית מוקדמת ומאוחרת⁷.

◆ אין לגבאי לקרוא למלווה במצווה שנרכשה ע"י הלווה

[ד] גבאי הודיע בלווה שרכש את המצווה בכדי לכבד בה את מי שהלווה לו, עליו ליידע את הקונה שיש בדבר איסור, ואף אסור לו לקרוא למלווה כדי שלא יהיה ח"ו בכלל מסייע ביד עוברי עבירה⁸.

צינוני המשפט

להקדים ובדין עכ"פ לא פי' לו להדיא שבשביל שילוהו י"ל דליכא איסור וגם תלוי בכמה לקח העל"י אם זה עולה הרבה הוה בכלל מתנה מרובה אבל אם לא עלה הרבה הוה כמתנה מועטת...מיהו אם כבדו מקודם יש לעיין כי אכתי יש ביד הלווה שלא להלוותו כלל ולכן הגם דלכתחילה ודאי אין לעשות כן מ"מ אם כבר קנה על"י וכבד את שמעון מ"מ לאחר יום טוב מותר לו לשמעון להלוותו אם הוא באמת בעל גמ"ח והי' מלווה בלי העל"י וכדאי שהמלווה יאמר להלווה שפעם אחרת לא יקנה לו על"י כי יש בזה חשש אבק ריבית מוקדמת כנלפענ"ד עכ"ל⁹. אלא שלמעשה כבר כתב בשולחן ערוך הרב [יורה דעה הלכות ריבית סעיף ז] שיש להחמיר כאותם הדעות שאסרו אף במתנה מועטת.

ו. כן נראה ע"פ דברי הרמב"ם מלווה ולוה פרק ד וז"ל "וכל מי שהיה סרסור בין שניהם או שסייע אחד מהן או הורוהו עובר משום לפני עור לא תתן מכשול" עכ"ל.

היה מקודם מכבדו במצות כגון שהוא מחותנו, או הוא למדן מופלג, או שאר שייכות, אסור... אם לא שידוע לכל שלא מחמת הלוואה עבד. כגון שהיה רגיל להשאיל לו מתחילה, כדפרישית לעיל סימן ט" עכ"ל, וכ"כ עוד מהפוסקים.

ה. דין ריבית מוקדמת ומאוחרת מתבאר בשו"ע יו"ד [סימן קס סעיף ו], ושם מתבאר שנחלקו הפוסקים אם יש איסור אף במתנה מועטת כל שאינו מפרש שכונתו עבור ההלוואה, שדעת הרמ"א להתיר משום שרגילין הרבה בני אדם לשלוח איש לרעהו מתנות ואין ניכר בזה שהוא ריבית, נאך כשחושב בדעתו לאגר נטר דהיינו עבור המתנת המעות אף לדעה זו יש אוסרים ע"ש בש"ך, ס"ק י, ובנו"כ שנחלקו בזה¹⁰ ולפי"ז יש לעיין באופנים שהתשלום עבור העליה הוא בגדר מתנה מועטת [דהיינו מצווה שנרכשה בסכום מועט] וא"כ לדברי הרמ"א נראה שיש להקל, [ומצאתי שכבר כתב כן בשו"ת משנה הלכות (חלק טז סימן כט) וז"ל "ומשמע לכאורה דכשלא פי' לו וגם לא הוה מתנה מרובה מותר

♦ אם מותר לעלות לתורה כשקנה לו הלווה עליה

ה] מלווה שכובד לעלות לתורה ויודע שהלווה שלו קנה עבורו את העלייה, דעת רוב הפוסקים שמותר לו לעלות לתורה, וי"א שלכתחילה ראוי שיקבל על עצמו להשיב את דמי המצווה ללווה, וי"א שאין צורך בכך, וי"א שאסור לו לעלות לתורה.

צינוני המשפט

וכן כתב בספר וישמע משה שם בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל.

ועיין בקובץ הישר והטוב [חלק יט עמ' שד] שהאריך שם לדון בענין זה וכתב שיש למלווה לשלם רק כשיעור מה שהיה מוכן לקנות לעצמו, אך יצא שם לחדש שלאותם הדעות שסברו שתוקף רכישת המצוות הוא מדין נדר, אינו צריך להשיב את דמי הנדר ללווה אלא מספיק שנותן את דמי הנדר לצדקה, משא"כ לדעות שסברו שהוא קנין גמור של הקונה א"כ עליו לשלם דווקא לקונה דהיינו ללווה, ודבריו צ"ע.

מ. כ"כ בשו"ת שבה"ל [שם] וז"ל "אבל בלא"ה יראה לענ"ד דהא פליגי ראשונים בסי' ק"ס אם אבק רבית צריך להחזיר אפילו לצאת לידי שמים דדעת הרשב"א דא"צ, ובשו"ע מחמיר לכתחלה, ובענין עליה לתורה אם כבר עליה לבימה יראה לענ"ד מכמה טעמים דנדון כא"ל כבר קבל האבק רבית גם כשנדון על כבוד זה כאבק רבית, ואם צריך להחזיר בנ"ד לצאת י"ש מסופק אני כיון דמידי דמצוה היא ואת"ל דשייך גם בנדון זה גדר חזרה לצאת י"ש, כבר הרהרת בלבך וכן עשית להחזיר לו טובה כיו"ב, באופן שאין כאן ספק עבירה כלל גם למש"כ המהרש"ל שם" עכ"ל.

י. בספר ברכת שלמה [עמוד לז] כתב בשם הגר"ח קניבסקי שליט"א שאם קנה לווה

ז. כ"כ בשו"ת שבט הלוי [חלק ט סימן קע א] וז"ל בענין מי שחייב לך כסף וקנה לך עליה לתורה, וכשעלית כבר על הבימה עלו על לך דברי מהרש"ל ביש"ש דב"ק פ"ט סי' י"א דהחמיר טובא כשירדע דמחמת הלואה קא עבד, והנה מע"כ יפה כתב וביירר שני טעמים להקל שלא לרדת חדא גדול כבוד הבריות שהלואה הי' מאד מתבייש בזה והארכת להביא מקורות ענין כבוד הבריות ושנית כיון שקבלת עליך להשיב לו כגמולו. ועפ"י מש"כ ב"י סי' ק"ס בשם הגמ"י פ"ה מהל' מלוה וע"פ דברי הב"ח שם, וכ"כ מה שכתבת הוא אמת נכון לדינא, ע"כ אני צריך להאריך" עכ"ל.

וכן הביא בספר ברכת שלמה [שם] ובספר וישמע משה [עמ' רנח] בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל, וכ"כ הגר"י זילברשטיין שליט"א, [חשוקי חמד בבא מציעא דף סד ע"ב - ענין ב].

ח. יש שכתבו כן ע"פ דברי הטוטו"ד [מ"ג ח"ב סימן לה] שכתב לענין לווה המכבד את המלווה בסנדקאות שאם כיבדו יתשלם המלווה ללווה כמה שרגילים בני אדם לשלם עבור כיבוד זה, ועפ"י יש רבים שלמדו שה"ה לענין עליה לתורה שצריך המלווה לחשוב בדעתו שעולה כעת לתורה על דעת לשלם אח"כ ללווה את דמי המצווה [עיין בבית יהודה שם ובחלקת בנימין סימן קס ס"ז].

♦ גבאי שלוזה אם מותר לו לקרוא למלוזה

[ו] גבאי בבית הכנסת שלוזה מאחד המתפללים מותר לו לקרוא לו לעלות לתורה כל שאינו משנה את סדר הקרואים הקבוע שנהוג בבית הכנסת^א, וכן הדין לעניין ברכת מי שבדרך וכד' שכל שרגיל לעשות לכולם הותר לו לעשות כן אף למלוזה שלו^ב.

♦ דין מנהל קופת גמ"ח הלוואות

[ז] מנהל קופת גמ"ח הלוואות ציבורי או קהילתי^א, נראה שאין דינו כמלוזה לכל איסורי ריבית ואין כל חשש לכבדו בעליה לתורה^ב.

צינוני המשפט

יב. ילקוט יוסף קצוש"ע יורה דעה סימן קנט - דיני רבית דברים סעיף ג.

יג. דהינו שהכסף הנמצא בקופת הגמ"ח אינו כסף פרטי שלו אלא הם כספי הציבור שתרמו או הפקידו לטובת הגמ"ח [וכפי התנהלותם של מרבית הגמחיים בזמנינו].

יד. הגדרתם של מנהלי הגמחיים הציבוריים אינה מבוררת דיה בספרי הפוסקים [שדבר פשוט הוא שבגמ"ח פרטי דהינו שכספי הגמ"ח הם רכוש פרטי ודאי שדינו כמלוזה גמור לכל דבר ואין הנידון אלא באותם השייכים לקהילות, או שהקימו אנשים פרטיים אך הכספים הם כספי פיקדונות שהפקידו הציבור בידו], ולאחרונה נתפרסם מאמר מהגר"מ שפרן שליט"א [קובץ הישר והטוב כך כב עמ' יא - מא] שבו דן בנקודה זו והכרעתו שם שהגמחיים השייכים לקהילות בוודאי שאין להחשיב את מנהלי הגמ"ח כלוויים ומלוויים, אלא כשליחי הציבור וכאפטרופסיים לנהל את כספי הגמ"ח, וא"כ ודאי שאין איסורי ריבית בדבר, אלא שלענין הגמחיים הפרטיים שמורכבים מפיקדונות הציבור נסתפק שם

למלוזה עליה לתורה אף שכבר קראוהו לעלות אסור לו לעלות לתורה.

יא. כ"כ בספר ברית יהודה [עיקרי דינים, פ"י הערה קד] וטעמו שמכיוון שהגיע תורו ע"פ הסדר הקבוע ורגיל בכך ועושה איתו כדרך שאר המתפללים ואינו ניכר שעושה כן מחמת ההלואה, וכן אינו עושה משלו מותר הוא הדבר. וכן נראה בדברי המהרש"ל שהתיר באופן זה וכנ"ל. אמנם באופן שנותן לו שלא ע"פ הסדר וכד' הדבר אסור.

יז. לודן באופן שנותן לו שלא ע"פ הסדר אך הדבר נעשה לפני שהלווה לו או אחר שכבר פרע לו את ההלואה, שבאופן זה כבר כתבנו לעיל שאין בזה אלא משום ריבית מוקדמת ומאוחרת, וכשנעשה בחנם י"ל שאין איסור, מחמת שאין זה אלא כריבית דברים שלדעת רוב הפוסקים אינה אסורה אלא בשעת ההלואה, וכדמשמע מהשו"ע שם ס"י "כל זמן שמעותיו בידו" [אמנם מדברי השו"ע הרב ס"ט בסופן נראה שיש לאסור אף במוקדמת ומאוחרת ריבית דברים].

פרק ד'

מכירת עליית הכהן לישראל

פתיחה

אחד הנידונים שהתעוררו בשל מנהג מכירת המצוות היה מנהגם של אי אלו קהילות למכור את עליית הכהן לכל המרבה במחיר אף אם אינו כהן, חלק מן הקהילות נהגו כן לעיתים מיוחדים ובהסכמת ומחילת הכהנים וחלק מן הקהילות נהגו כן בקביעות, ופעמים אף בניגוד להסכמתם, בפרק זה נביא את דעת הפוסקים בנדון זה^א.

◆ כהן קורא בתורה ראשון

א] חכמינו ז"ל תקנו שהכהן עולה ראשון ואח"כ לוי ואח"כ ישראל^ב, וכן תקנו שאין הכהן רשאי למחול על כבודו ולוותר על העלייה הראשונה^ג, ואף אם היה המגייץ מצומצם ובבית פרטי אין להקל^ד.

צינוני המשפט

הדבר מהפסוק "תנא דבי רבי ישמעאל: וקדשתו - לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון, ולברך ראשון, וליתפלל מנה יפה ראשון" עכ"ל.

ג. כן הוא בגמרא שם "אם בא לחלוק כבוד לרבו או למי שגדול ממנו - הרשות בידו; ואמר מר ע"ה: לא שנו אלא בסעודה, אבל בבהכ"נ לא, דאתו לאינצו" עכ"ל.

ובן נפסק בשו"ע [אורח חיים הלכות קריאת ספר תורה סימן קלה סעיף ג] "כהן קורא בתורה ראשון, ואחריו לוי, ואחריו ישראל" עכ"ל. ועיין בלבוש וז"ל [סימן קלה סעיפים ג-ד] "מה שהוצרכו לומר מפני דרכי שלום, כיון

אם דינם כלולים או כשומרים [אא"כ הגדירו הדברים בשטר ההפקדה] ולכך השיב שם על דבר שנשאל האם מותר ללוים להעניק מתנות וטובות הנאה לבעלי הגמ"ח כהכרת הטוב או שיש בזה חשש ריבית "כיון שהסקנו לעיל שיש צדדים לדונם כלולים יש להחמיר בדבר" עכ"ל.

א. בפרק זה נעזרנו רבות במאמרו של הרב צבי רייזמן שליט"א בספרו רץ כצבי.

ב. מקור התקנה הוא במשנה מסכת גיטין [נט ע"א] "אלו דברים אמרו מפני דרכי שלום: כהן קורא ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל, מפני דרכי שלום" ע"כ. ושם בגמרא הביאו כמה מקורות להסמך

❧ ציוני המשפט ❧

בין שבת ויו"ט לשני וחמישי ושאר זמנים שקוראין בהן [פמ"ג] "עכ"ל.

ד. כ"כ בשער הציון [סימן קלה ס"ק יב] "הנה בגמרא נזכר בבית הכנסת, ומשמע לכאורה דדוקא שם משום דשכיחי רבים ואתי לאנצויי כדאיתא שם, אבל כשמתפלל בעשרה בביתו דלא שכיחי רבים כלל, לא תקנו רבנן ויכול למחול, דומיא דב' וה' דבזמן הגמרא. ואף דכתבו התוספות דבזמננו גם ב' וה' כשבת ויום טוב דמא, היינו גם כן משום דהאידנא שכיחי רבים בבית הכנסת גם בב' וה', מה שאין כן כשמתפללין בבית, אמנם מדסתם בשולחן ערוך ולא חלק בזה, משמע דכהיום המנהג בכל מקום בשוה, וצריך עיון" ובס"ק יג הוסיף "ואפילו לא היה שם רק מנין מצומצם גם כן אין להקל, דלא פלוג רבנן [חיי אדם] "עכ"ל.

אמנם יש מגדולי ישראל שנהגו להקל בבתי כנסיות קטנים שבביתם וכד', וכדכתב במור וקציעה [סימן קלה] וז"ל "ואני זכור שראיתי לא"מ הגאון ז"ל דהוי קרי בכהני בבית הכנסת שלו שהי"ל בביתו בב' וה' ובשבת במנחה בלבד. וצ"ל דהוה ס"ל כדעת הכלבו. וכתירוץ הב' דהתוספות הנ"ל, דלא בעי כייפי אלא בשבתות וי"ט, ומנחה דשבת דינה כב' וה' דשכיחא שכרות ולא שכיחי רבים. וק"ל. אי נמי האידנא בכהני חזקה דידן ליכא קפידא כולי האי" עכ"ל.

ועיין בשו"ת מנחת אלעזר [מנוקאטש, ח"ד סי' ג"ט] שהרה"ק מהרי"א מזידיטשוב היה דרכו לקרות בבית מדרשו לאדם חשוב ת"ח ישראל במקום כהן גם כשהיו כהנים שם

דאסמכוה אקרא, היינו לומר שאפילו אם הכהן רוצה למחול על כבודו ולחלק הכבוד לרבו או למי שגדול ממנו, אינו רשאי לעשות כן, וכל שכן שאם אין הכהן רוצה למחול ובא אחד שהוא גדול אפילו מכל חכמי דורו, שאסור לגדול זה לעלות לפני הכהן דלא ליתי לנצויי, דלפעמים שגם שאר גדולים שאינם גדולים כמוהו ירצו לעשות כן, אף על פי שמדינא דגמרא והפוסקים היה אפשר לחלק, אבל המנהג הוא כמו שכתבתי: וכן נוהגין בכל המקומות שאפילו כהן עם הארץ קורין אותו ראשון אפילו לפני חכם גדול שבישראל, לא שנא בשבתות וימים טובים ולא שנא בשני וחמישי. ואין אומרים דוקא בשבת ויו"ט דשכיחא רבים ויש בו כבוד גדול למי שקורין ראשון, לכך חוששין דלא ליתי לנצויי, אבל בשני וחמישי דלא שכיחי רבים ליכא למיחש. לא אמרינן הכי, דבזמננו זה אין העם מרודין כל כך במלאכתן ושכיחי רבים בבית הכנסת בשני ובחמישי כמו בשבתות וימים טובים בימיהם ויש לחוש דליתי לנצויי" עכ"ל.

ועי"ש במשנ"ב [ס"ק ט] וז"ל "דכתיב וקדשתו וקבלו חז"ל שר"ל לכל דבר שבקדושה לפתוח ראשון ולברך ראשון וליטול מנה יפה ראשון ומ"מ אם רצה הכהן לחלוק כבוד לרבו או למי שגדול ממנו הרשות בידו אבל לענין לקרות בתורה בביהכ"נ תקנו חז"ל מפני דרכי שלום שאין הכהן והלוי יכולין למחול אלא דוקא כהן קורא ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל כדי שלא יבוא הדבר לידי מחלוקת שכ"א יאמר אני גדול ואקרא ראשון. ואין חילוק

◆ מכירת עליית הכהן בזמנים מיוחדים

[ב] הסכימו גדולי הפוסקים להתיר למכור את עליית הכהן בזמנים מיוחדים בשנה⁷.

צינוי המשפט

הנז' כדי שלא יתבטל כבוד התורה ומנהג אבותיהם אשר בידם וכן עשו והכריחוהו ע"י שלטון העיר.

לע"ד נראה שאפי' היה אותו כהן חכם כשמעון בן עזאי וחביריו מ"מ הפריז על מדותיו ובכילא רבא כייל דאין לנו לשנות המנהגות שנהגו אבותינו הקדמונים חסידים ואנשי מעשה ועל כיוצא בזה אמרו ז"ל הנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם וכ"ש במנהג הזה שהוא כבוד התורה ועלויה דפשיטא שהיא מתעלה כשקופצים לקרות קריאת פתיחתה בדמים אין לך חביב התורה גדול מזה גם מתוך כך שמן למאור מצוי יותר בריוח וכן נהגו בכל קהילות הקודש בצרפת ואשכנז לעשות כיוצא בזה בשמחת התורה ואלו ואלו לשם שמים נתכוונו אלא שאלו עושים בזה שמסיימים התורה ואלו ביום שמתחילים התורה ויש בזה מה שאין בזה ונהרא נהרא ופשטיה עכ"ל.

וכתב בשו"ת חת"ם [או"ח סימן כה] "דכשמכבדים לישראל בעלית הכהן נכון לכבד הכהן בהוצאה והכנסה, לקיים מ"ע דוקדשתו עכ"פ במקצת, וגם שע"ז יבין הכהן מדעתו שרוצים לכבד ישראל ראשון ויצא חוצה" עכ"ל.

רבים מגדולי הפוסקים והאחרונים הביאו דברי המהרי"ק לדינא ונשאו ונתנו בדבריו כפי שיובא לקמן.

והגיד טעמו שהחייב לקרוא לכהן ראשון הוא רק בביהמ"ד של הקהל דכל אחד יש לו חלק בה גם לכהן, והוא קודם לכל דבר שבקדושה, משא"כ בביהמ"ד שלו (של יחיד) מי ביקש מהכהנים לבוא להתפלל שם וליקח העליה שהוא צריך לכבד בה ת"ח חשובים ואדעתא דהכי לא הכניסם לביהמ"ד שלו, עכת"ד. וע"ע להליץ בזה בשו"ת משנ"ה ח"ד סי' רכ"ה. ובס' עיוני הלכות סי' כ' שהנהגים כן יש להם לזיזר מאד שלא יאמר הגבאי 'אין כאן כהן' דמוציא לעז בזה על הכהן הנמצא שם. ובשו"ת ארץ צבי ח"ב סי' י' ושו"ת קנין תורה ח"ז סי' ט"ו מפקפקים בהיתר דביהכ"נ פרטי, עיין שם.

ה. מנהג זה הוזכר לראשונה בדברי המהרי"ק [סימן ט] שכתב וז"ל "אשר הנהיגו הלועזים בכל מקומות מושבותיהם שבשבת בראשית אחד מן הקהל מתנדב מעות לצורך מאור בית הכנסת כדי שיקרא ראשון בהתחלת התורה וגם נהגו שאם יש שם כהן שהוא קונה אותה מצוה או מוחל על כבודו ויוצא מב"ה ועתה אירע שלא רצה הכהן לקנות המצוה בשום צד וגם לא לצאת ולא עוד אלא שלא רצה ללכת לבית הכנסת אחרת אשר שם לא הוי נוהגים המנהג הזה והיו הקהל מאותו ב"ה מתרצים שיהיה הוא קורא ראשון כדינו ולזה הסכימו בני קהלכם להכריחו שלא יכנס בב"ה שלהם ששם היו נוהגים אותו המנהג הזה

◆ אם הכהן חייב לצאת מבית הכנסת

[ג] י"א שאף באותם הזמנים אין לנהוג כן אא"כ יצא הכהן מבית הכנסת אבל בלא"ה אין למכור את עליית הכהן, וי"א שאף אם הכהן לא רוצה לצאת ניתן למכור ולכבד בה אחר בע"כ.¹

◆ אם ניתן לכפות את הכהן לצאת מבית הכנסת

[ד] י"א שבאותם הזמנים שתקנו למכור את עליית הכהן אם הכהן אינו רוצה לצאת ניתן לכפות אותו לצאת,² וי"א שלא ניתן לכופו לצאת מבית הכנסת.³

❧ ציוני המשפט ❧

אין לכפות ע"י פלילים, י"ל בעובדא דמהרי"ק היה יכול לילך לבהכ"נ אחר ולעלות ראשון וא"כ מצוה לכופו לדבר מצוה לעלות שמה ראשון, אבל בלא"ה א"צ לכופו אפילו בפניו קורים אחר וכמ"ש פר"ח שם, והיינו כיון שהסכים הוא או כהנים אחרים שהיו אז בקהלה והתחילו להנהיג המנהג שוב אין לו יכולת להרבות מחלוקת כמ"ש מהרי"ק שם עכ"ל.⁴

וכן כתב הפרי חדש [אורח חיים סימן קלה סעיף ג]. ובלחם רב שם, וכ"כ במשנה ברורה [שם, ס"ק יט] "קהל שהיו נוהגים מקדם שבשבת בראשית היה אחד מהקהל מתנדב מעות לצורך ביהכ"נ כדי שיקרא ראשון בהתחלת התורה והכהן אינו רוצה למחול אין חוששין לדבריו ויעשו הקהל כמנהגם מאחר שמנהג קדום הוא שנתקן לכבוד התורה [מהרי"ק שורש ט' ע"ש שמאריך בשבח המנהג הזה] ועיין בכנה"ג ופר"ח שהסכימו שאפילו אינו רוצה לצאת מביהכ"נ אעפ"כ אין חוששין לזה וקורין לישראל המתנדב עכ"ל.⁵

ה. כן כתב המג"א [הובא לעיל] לדקדק מדברי המהרי"ק.

ט. עיין בשו"ת תשובה מאהבה [ח"א סימן צא] כתב כי גירסא מוטעית נזדמנה

ו. כ"כ המג"א לדקדק מדברי המהרי"ק וז"ל "מותר לכפותו ע"י השלטון לצאת מבה"כ כדי שלא יתבטל המנהג וכבוד התורה [ב"י מהרי"ק] ואפי' לא יצא יקר' הישראל [כ"ה] ומיהו מלשון מהרי"ק לא משמע כן דא"כ אין לכפותו ע"י השלטון" עכ"ל, הינו שמזה שכתב המהרי"ק שניתן לכפותו שיצא אף ע"י השלטון, משמע שיש לכהן לצאת ובלא"ה לא ניתן לקרוא לישראל שאל"כ מה צורך יש בכפייה זו.

וכ"כ בשו"ת כנסת יחזקאל, [ס' ז]; שו"ת נהרי אפרסמון, [מהדורה תנינא, ס' ב]; שו"ת משנה הלכות, [ח"ג, ס' יג, טו]; שו"ת אגרות משה, [אורח, ח"ב, ס' לד].

ז. כ"כ בשו"ת חתם סופר [חלק א (אורח חיים) סימן כה] ודחה ראיית המג"א וז"ל "הנה בודאי אם יכולים לפייסו בדברים או בשום ריצוי שיסכים גם הכהן עם התקנה כראוי ונכון לו, אזי תהי' תקנתם תקנה קבועה ואם שוב אחר זה יסרב הוא או כהן אחר על תקנה קבועה ומנהג ותיקין יכולים להוציאו על כרחו או לקרות לפניו ישראל אפילו כשהוא בבהכ"נ וכמו שכתב מהרי"ק שורש ט' הביאו ב"י ס' קל"ה, ומה שכתב מג"א [שם סק"ז] אי ס"ד יכול לקרות אחר בפניו

♦ אין לנהוג כן אלא בזמנים מיוחדים ובמקומות שנהגו כך מכבר
ה) הסכימו כל גדולי הפוסקים שאין כל היתר למכור את עליית הכהן אלא דווקא
בזמנים מיוחדים ובמקומות שהייתה כן תקנה קבועה משכבר הימים, או

צינוני המשפט

כבר נשאר עד הקריאה ממש צ"ע אם גם
למהרי"ק כופין עכ"ל.

י. להלן נלקט דברי רבים מגדולי הפוסקים
שהאריכו וכתבו שאין ללמוד מזה להקל
ולנהוג כן בקביעות.

ז"ל שו"ת שיבת ציון [סימן ו] "וזה דבר
השאלה שכתב מעלתו בזה הלשון, אם
יש מקום לתקן במקומות שמוכרים המצות
להכריח את הכהנים לצאת מבית הכנסת
בשעת קריאת הראשון לעלות לתורה כדי
שיכולים לקרות לתורה לישראל במקום כהן
כדי שיתרבה מעות קנין המצות ולא יגיע
ע"י זה הפסד להכנסת הקהל, ולמדן אחד
רוצה להתעקש להביא ראיה ממהרי"ק הובא
במג"א סי' קל"ה ס"ק וי"ו ובסימן קל"ו
עכ"ל כבוד מעלתו: הנה יפה כתב מעלתו
שאין ראיה מדברי מהרי"ק כלל ואדרבא
המג"א בסימן קל"ו הביא בשם הלבוש דאף
מי שקנה המצות מחויב לקרוא לכל חד וחד
לפי כבודו ואין לך כבוד יותר ממה שצותה
לנו התורה וקדשתו. ואני אומר דאפי' אם
היה להם מנהג זה מימים קדמונים אין לילך
אחר מנהג גרוע כזה שהוא נגד דין תורה
....ומה שפסק המהרי"ק בשורש ט' אם
המנהג לקנות במעות מי שיקרא ראשון
בשבת בראשית להתחילת התורה מותר
לכוף להכהן לצאת ע"י שלטון כדי שיקרא
הישראל אשר קנה במעות לקרוא
בהתחלת התורה ולא יבטלו המנהג טעמו
של המהרי"ק בזה הוא כיון שהמנהג הזה

למג"א בדברי המהרי"ק וז"ל מעולם לא
הקיל מהרי"ק להוציא הכהן מבית הכנסת
אלא לכפותו על ידי שלטון שלא יכנס לבית
הכנסת שיש להם המנהג הזה רק ללכת לבית
הכנסת אחרת שאינן נוהגין כן עיין שם
והגאון בעל מג"א ז"ל העתיק דברי
המהרי"ק שלא כהוגן ולשון הבית יוסף
אטעיתיה עכ"ל.

וכ"כ בשו"ת שבט הלוי [ח"ח סימן כה] וז"ל
"בנדון המהרי"ק שורש ט' שהביא
הב"י או"ח סי' קל"ה ומג"א שם דאפשר
לכפות את הכהן אפילו ע"י גוים לצאת אם
יש תקנה קבועה שהקונה בדמים מרובים
למען כבוד התורה יקרא תחלה אפילו
ישראל הנה דברי מרן הח"ס או"ח סי' כ"ד
כ"ה דברי אלקים חיים דזה דוקא כגון האי
דמהרי"ק כגון פעם א' בשנה שבת בראשית,
ונעשית התקנה מעיקרא גם ע"ד הכהנים,
או שלא היו אז כהנים והיא תקנה קבועה.
ובאמת בלשון המהרי"ק שבב"י מבואר רק
שכופים את הכהן שלא יכנס, אבל במג"א
כ' שכופין לצאת, ובהגהות הגאון רב"פ
הרגיש בזה וכ' שהכוונה שלא יכנס ויהי'
בחוץ, או שהכהן גילה דעתו שלא יצא
ומנעו מליכנס. ולדידי אפשר דשניהם
אמת דבתחלה מונעים שלא יכנס, ואם
עדין אין מחזיקים בקרה"ת ואינו רוצה
לצאת כופין לצאת, והטעם דאז עדין לא
הל' חייב וקדשתו, ותקנת חז"ל דגיטין פ"ה
אעפ"י שבדרך גרמא מבטלים, אבל אם

❦ ציוני המשפט ❦

שבתחלה התנהגו ברשות הכהנים והיה מנהג ותיקון א"כ שוב כל הכהנים הבאים אח"כ אל הקהלה אפילו ממקומות אחרים ע"ד המנהג באים בכל ענינים כאלו וכאלו מחלו בהדיא גם הם ואם אח"כ א' מערער יכפוהו ע"י השופט לצאת, אבל לחדש מנהג בלי רשות הכהנים מאן ספין ומאן חשוב, ובשגם לתקן כן בתמידות ולא בזמן ידוע וקריאה ידועה א"כ בטילת וקדשתו עכ"ל.

וז"ל הערוך השולחן [אורח חיים סימן קלה סעיפים כד-כה] "כתב אחד ממפרשי הש"ע [מג"א

סק"ז] אם המנהג לקנות במעות מי שיקרא ראשון בהתחלת התורה בבראשית ואם קנה אותו ישראל מוחל הכהן על כבודו ויוצא מבהכ"נ ופעם אחת לא רצה הכהן לצאת מבהכ"נ ומותר לכפותו ע"י שלטון לצאת מבהכ"נ כדי שלא יתבטל המנהג וכבוד התורה עכ"ל ואח"כ כתב דיש מי שכתב דאפילו לא יצא יקרא ישראל ומיהו מלשון מהרי"ק לא משמע כן עכ"ל. והנה דבר זה נתן מכשול רב לפני עמי הארץ כאשר ראיתי בימי חורפי שע"ז מוזלזלים בכבוד הכהנים ואומרים שצריכים הכנסה לבהכ"נ ומבזים הכהנים שלא לקרא אותם ראשון אוי לאזנים שכך שומעות ועינים שכך ראות ותולאים את עצמם בהדין שנתבאר. ובאמת לא מצאו ידיהם ורגליהם דמקור דין זה הוא ממהרי"ק [שורש ט] שהיה מנהג קבוע בכל המקומות שבשבת בראשית אחד מן הצבור מתנדב מעות לצורך מאור בהכ"נ לכל השנה כדי שיקרא ראשון בהתחלת התורה והיה המנהג שאם יש כהן הראוי לכך היה הוא קונה אותה ובאם לאו היה יוצא מבהכ"נ והיה זה מנהג קבוע

הוא סייג להגדיל כבוד התורה ולחבבה שקונים ומבזזים מעות בשביל הכבוד שיהיה נקרא בהתחלת התורה ומראה גודל התשוקה לתורתנו הקדושה בודאי אין כבוד הכהן עדיף מכבוד התורה עצמה וזה הוא מנהג ותיקין ושייך בו לומר מנהג עוקר הלכה כאשר שיש להמנהג הזה סייג וסמך להגדיל כבוד התורה וגם לא שייך בזה עקירת הלכה כל כך כיון שהוא רק פעם אחת בשנה ואינו בתמידות, אבל תקנה שיהיה תמיד שהקונה המצות רשאי להכריח את הכהנים לצאת זה הוא נגד דין תורה והוא מנהג בורים ואין לך מנהג גרוע מזה. ומעתה אני אומר אפילו אם היה מנהג זה מימים ימימה אין להשגיח על מנהג זה מכ"ש וק"ו בן בנו של ק"ו שאין כח ביד טובי העיר לחדש ולקבוע מנהג הדיוטות נגד דין תורה. ואף שגם זה הוא צורך מצוה להחזיק קופת הקהל והכנסת הבית הכנסת מ"מ אין לזה ההכרח לעשות תקנה זו והם מחויבים לגבות נדבות מבני הקהלה לפי הממון איש כמתנת ידו אבל לא להשען הכנסת הקהל על שורש תיקון שהוא נגד הד"ת עכ"ל.

וב"כ החתם סופר [חלק א (אורח חיים) סימן כד] "אבל באמת תמהתי איך אפשר שיעלה זה ע"ד קהל או למדן לתקן בו בקהלה ומה ענין מהרי"ק לכאן, התם מיירי שהי' כן מנהג קבוע ביום ידוע ואותו מנהג נתקן בתחילה ברשות הכהנים שהיו באותן הימים והם מחלו על זה ובמחילה זו ליכא משום אינצויי כיון שהוא בזמן ידוע וגם קונה במעות להרבות כבוד התורה, וכיון

❧ **ציוני המשפט** ❧

וכ"כ בשו"ת תשובה מאהבה [ח"א סי' צ"א], שו"ת כת"ס [חאו"ח סי' ל"ו], שו"ת שנות חיים [למהר"ש קלוגר בקונטרס פרט ועוללות עמ' פ"ו], שו"ת מהר"ם שיק [חאו"ח סי' ס'], שו"ת מהרש"ם [ח"א סי' רי"ד], תורת חיים [סי' קלה סק"ז], שו"ת אג"מ [ח"ב סי' ל"ד וח"ג סי' כ'], שו"ת מנח"י [ח"ב סי' מ"א], שו"ת שבה"ל [ח"ח סי' כ"ה], תשובות והנהגות [ח"א סי' קנ"א], שו"ת יבי"א [ח"ד סי' כ"ג], שו"ת משנה הלכות [ח"ג סי' י"ג].

הרי שעולה מכל דברי אחרונים הנ"ל שדברי המהרי"ק עסקו במקרה מיוחד שנתקמו בו מספר התנאים דלהלן. **א** שתיקנו את המנהג בהסכמת וברשות הכהנים והם הסכימו ומחלו על כבודם. **ב** הדבר נעשה באופן אקראי פעם בשנה לכבוד מכירת העליה של חתן בראשית וודאי שלא באופן קבוע. **ג** המכירה נועדה לכבוד התורה ולכבוד עושי המצוות ובכגון זה עשה דכבוד התורה דוחה עשה דוקדשתו. **ד** המכירה היתה בשביל דבר גדול כלומר היתה הכנסה הגונה לקופת הקהל כגון החזקת השמן למאור לכל השנה והכהן ידע מראש שימכרו את העליה והיה יכול ללכת לבית כנסת אחר ולקבל שם עליה ואם כן הרי זה בבחינת זה נהנה [קופת הקהל מהתרומות] וזה לא חסר [הכהן שיכול לקבל עליה במקום אחר ובכגון זה כופין על מידת סדום ורשאים לכפותו לא להיכנס לבית הכנסת].

אך כעת מצאתי בדברי שו"ת שוא"ל ומשיב [מהדורה שתיתאה סימן כט] שנראה שהבין מדברי מהרי"ק שכל שנמכרים המצוות אינו חייב לכבד הכהן וז"ל ומה שנסתפק אם מצי ישראל לבטל מצות עשה דוקדשתו במה שמכבד הכהן בהוצאה

מימים ימימה והיה בזה כבוד התורה והיינו שבעד עלייה לפתיחת התורה היו מתנדבים סכום רב עד שהספיק למאור בהכ"נ על כל השנה ופעם אחת אירע שהיה כהן עיקש ולא רצה לא לקנות ולא לצאת ובקשו אותו לבהכ"נ אחר ששם יעלה ראשון ולא יפסיד בכאן הצדקה הגדולה הזאת ולא יוריד כבוד התורה שיש בזה וגם זה לא רצה ופסק המהרי"ק שיפה עשו שהכריחו אותו ע"י השלטון לצאת מהבהכ"נ והאריך בזה דכיון שבשם היה זה מנהג קבוע ברצון הכהנים ובמנהג הזה יש כבוד התורה והכנסה מרובה להספיק מאור לכל השנה וגם רצו לקראו ראשון בבהכ"נ אחר בוודאי כהן כזה אינו מהכהנים הישרים ולא כל כמיניה לבטל מנהג קבוע והאריך בזה ע"ש וא"כ אין למידין מדבר זה שהיה מנהג קבוע פעם אחת בשנה לכבוד התורה ולשמן המאור והכהן היה עקש ולכן יזהרו ויזהרו בכבוד הכהונה ואין למידין ממעשה זו [וכן מ"ש המג"א סקט"ו במקום שנהגו שחכם העיר קורא הי"ג מדות אפילו הוא כהן יכול לקרות שלישי עכ"ל מעולם לא שמענו מנהג זה] עכ"ל.

וכ"כ במשנ"ב שם "והיינו דוקא בנידון כזה שהיה מנהג קדום ומוסכם לכל שנעשה גם ברשות הכהנים שהיה מנהגם מעולם לצאת בעת שקוראין להישראל משום עילוי וכבוד התורה שמתנדבין דמים יקרים בעד קריאת פתיחתה משא"כ בעיר שרצו לעשות מנהג קבוע למכור המצוות שלא ברשות הכהנים ועל הכהנים שיצאו בשעה שקורין בתורה שאין הרשות בידם [תשובת חתם סופר סימן כ"ד וכ"כ

בתשובת שיבת ציון]

במקרים מיוחדים^{יב}. וכתבו עוד שאין לנהוג כן אף אם הכוהנים מוחלים ומתריצים לצאת החוצה.

♦ עברו ומכרו את עליית הכהן

[ו] עברו ומכרו שלא כדין יכול הכהן לקנות לעצמו את העלייה ופטור מלשלם^{יג}.

♦ נכנס הכהן לאחר המכירה

[ז] לא היה שם כהן ומכרו את כל העליות לישראל וכשעמד לעלות לתורה נכנס הכהן, התבטלה המכירה ויש לתת לכהן את עלייתו^{יד}, ונראה שאין קונה עלית

❧ ציוני המשפט ❧

לקרותו וקהל לא עבוד כמצוה וכמשפט לקרות ישראל במקום כהן וס"ל דתקפה כהן ואין מוציאין מידו אהובי בני היקר נ"י בזה האריכות למותר דאם אין הכהן מוחל לא יכלו לקרוא לישראל במקום כהן... וא"כ לפי"ז שפיר עביד הכהן בכל מה דמצי לכפות שלא יקראו להישראל במקום כהן ואף שקנה ואינו רוצה לשלם עביד איניש דינא לנפשיה בכה"ג שהוא שלו. אמנם זהו במקום שאין כהן אחר רק אחד אבל ביש כהנים הרבה ויכלו לקנות כהנים הרבה או מישראל יקנה עבור כהן אחר בזה פשיטא דצריך לשלם" עכ"ל.

יג. ובספר וישמע משה [ח"ד] הביא שאלות רבות בדיני מכירת העליות ובנידון זה הביא בשם הגאון רבי שמאי גרוס ש"יט"א שהמכירה קיימת ולא חייבים לכבד את הכהן וז"ל "שיש דעות בפוסקים שבמקום שמוכרים את העליות אין זכות קדימה לכהן כלל, ואמנם אין נוהגים כדעות אלו ונותנים לכהן את העליה הראשונה גם במקום שמוכרים את העליות, ומכל מקום בכהאי גוונא שהכהן לא היה בבית הכנסת בשעת מכירת העליות יש לצרף דעות אלו ולומר

והכנסה ממילא מבין הכהן ויוצא לחוץ הנה יפה כתב דאינו רק אסמכתא בעלמא ולא אכפת לן בזה ואני מוסיף דכ"ל דזה קנה המצות ומכבד למי שהוא נכבד בעיניו לית ב"י משום קורא ראשון כמ"ש המהרי"ק סי' מ' דאף לצאת אינו צריך כמ"ש הב"י רק שטוב לצאת כמבואר סי' קכ"ה ס"ב" עכ"ל.

וכן כתב בש"ח הטהור [סעיף ח] "כשמוכרים עליות בדמים יקרים והכהן אינו רוצה לצאת אין משיחים בו שאין על הקהל להפסיד ממון מחמת וקדשתו שאינו אלא אסמכתא. ועוד כתב שם בסעיף יב דהא דאסור לכהן למחול זה רק אם יעלה אחר ישראל אבל אם אינו עולה כלל מותר לו למחול" עכ"ל.

יא. עיין בספר חיי משה הלכות קריאת התורה סימן קלה, שליקט את כל האופנים ואכמ"ל.

יב. כ"כ בשו"ת פני מבין [סימן לד] וז"ל "באתי על שאלתך בכהן א' שקנה עלית כהן ואינו רוצה לשלם וטענתו כי עביד דינא לנפשי' יען שהוא כהן ואינו מוחל ומחויבים

הכהן יכול לדחות את מי שקנה לעלית ישראל אלא הפסיד עלייתו^ד, ולעניין התשלום י"א שפטור שהוא כמקח וכנדר במעות^ט, וי"א שחייב לשלם מפני שעדיין היא שלו רק שמחויב הוא לכבד את הכהן^{טז}.

צינוי המשפט

המנהג דפוזנא שם השני תוקע והראשון נדחה^ה עכ"ל. וא"כ גם בנידון זה יהא תלוי במחלוקת הנ"ל אם יכול לדחות לקונה עלית ישראל, ועדיין צ"ע. [נעיין בספר מעדני יום טוב שם, שהאריך בענין זה]

וזו. כ"כ בשבה"ל שם ו"לענין דיני ממונות צריכים להחזיר לו אם כבר גבו דמי קנין דהו"ל כהקדש טעות שאינו הקדש^ה עכ"ל.

וכ"כ בילקוט יוסף [סימן קלה סעיף ט] וז"ל "אם לא היה כהן בבית הכנסת, ומכרו עליית ראשון, וקנה את העליה ישראל או לוי, ואחר שהוציאו הספר תורה נכנס כהן לבית הכנסת, אם יתרצה הכהן לצאת מבית הכנסת, כדי שיעלה מי שקנה עליית ראשון, עדיף יותר שיעשה כן, אבל אם הכהן מסרב ודורש לעלות לס"ת ראשון, יש להעלותו לספר תורה כפי הדין, לעליית כהן. ומי שקנה עליית ראשון, יעמוד אצל התיבה, ויעלה עליית שלישי. ואין צריך לומר שאינו חייב לשלם את הנדבה מה שקנה עליית ראשון^ה עכ"ל.

וזו. בקובץ קול התורה [חלק סד עמ' עז] מובא בשם הגר"נ קרליץ "כיון שנכנס הכהן לבית הכנסת חל על הקונה מצות וקידשתו לכבד את הכהן לעלות ראשון וממילא ישראל שקנה את העליה אינו יכול לתבוע את הכסף דאדרבה כמו שקונה עליה בכסף כך קנה מצות וקדשתו בכסף והגם שאם לא

שאיבד את זכותו והקונה מקבל את כל שלושת העליות שקנה^ה עכ"ל.

יד. כ"כ בשו"ת שבט הלוי [חלק ח סימן כה] "אשר שאלת בענין אם מכרו את העליות לתורה כשלא הי' כהן וקנה אחד ע"ד שלא יהי' כהן ונכנס בינתים כהן, והכהן לא רצה לוותר. הנה דבר פשוט דאין לישראל שום זכות, והוא מפורש בשו"ע סי' קל"ה ס"ו דאם נכנס כהן לביהכ"נ אחר שהתחיל הישראל לברך ברכת התורה אינו פוסק אבל ברכו לא הוי התחלה, והיינו מטעם ברכה לבטלה למי שכבר התחיל, ועוד דלא הוי פגם לכהן כיון שלא הי' בתחלת הברכה, אבל כה"ג פשיטא מאד דאין לישראל הקונה זכות, ויתנו לישראל זה עליה אחרת אם אפשר, ואם כבר קנה גם עליה אחרת אדם אחר בפרט בימות החול, הקונה הראשונה הפסיד עלייתו^ה עכ"ל.

ויש שרצו לדמות הדבר להא דמצינו שנחלקו הפוסקים בשאלה דומה באופן שהיו שני בעלי תוקע מוחזקים לתקוע אחד ביום ראשון דר"ה ואחד ביום שני דר"ה ואירע שיצא יום ראשון דר"ה בשבת, שכתב בגליון רעק"א סימן תקפא וז"ל "אם ב' תוקעים מוחזקים לתקוע, א' יום א' דר"ה, וא' יום ב' דר"ה ואירע שחל יום א' בשבת, הראשון תוקע והשני ידחה. וכ"כ בשו"ת אור נעלם סי' י"ג. ובשו"ת פמ"א ח"ב סי' קכ"ב דתלי במנהג בסי' תרמ"ב במג"א ולפי

 ציוני המשפט

יעלה בעצמו או יקרא למי שירצה, ואין לו טענה להפחית בשבילה מדמי הקניה.

והגר"י זילברשטיין אמר לי שהקונה אינו מפסיד כלום בזה שהוא קורא לכהן, דאדרבה הרי הוא זוכה בזה לקיים מצות עשה של "וקידשתו", ואין זה גורע כלום מחלקו אלא אדרבה מייקר את המצוה שקנה ומוסיף עליה, ולכן אין לו לפחות כלום ממה שנתחייב לשלם לבית הכנסת. והנה הקריאה בתורה היא מדרבנן, והקריאה לכהן היא מצוה דאורייתא, ובודאי ראוי לקרוא לכהן בעין יפה ותהי משכורתו שלימה מן השמים" עכ"ל.

היה קונה היה חיוב על כל הציבור לכבד את הכהן מכל מקום עכשיו המצוה עליו לכבד וכן אינו יכול לתבוע לעלות לשלישי היות שכבר קיבל מצוה עבור כספו" עכ"ל. וכן הביא בספר וישמע משה [שם] בשם "הגאונים רבי יצחק זילברשטיין ורבי שלמה זלמן או"מ ש"י"א הורו שהקונה חייב לשלם לבית הכנסת את מלוא המחיר, ולקרוא לכהן לעלות ראשון לתורה. וביאר הגרש"ז או"מ שהקונה ידע שגם אם כרגע אין כהן בבית הכנסת, הרי יכול להיכנס בכל רגע [ובפרט בשטיבלאך שבכל עת נכנסים ויוצאים שם אנשים], ואדעתא דהכי קנה את העליה שאם יזדמן לשם כהן יקראו לו לתורה ואם לאו

פרק ה'

משפטי המצוות - דיני ממונות ברכישת המצוות

פתיחה

סביב מכירת המצוות בבית הכנסת התעוררו במשך הדורות שאלות רבות ומגוונות הנוגעות לדיני ממונות שמחלק חושן המשפט שבשו"ע, חלק גדול מן השאלות נידונו כבר בספרי השו"ת וההלכה, וחלק אחר עוסק בשאלות המתחדשות אשר נידונו בין כתלי בתי הדין וההוראה. בבסיסם של רבים מן הנידונים עומדת שאלת גדר הקנין במכירת המצוות [אשר כבר נתבארה בהרחבה בפתיחה לחיבור זה] האם יש בהם משום קנין ובעלות גמורה או שאין כאן אלא משום התחייבות ונדר בלבד, בפרק זה יובאו ויתבארו הנידונים ההלכתיים דיבור דבור על אופניו^א.

דיני הערמה במכירת המצוות

♦ לעלות את המחיר כשאינ בדעתו לקנות

א. איסור חמור הוא לעלות את מחיר המצווה כל שאין בדעתו לקנות, אלא רק לגרום למחיר המצווה לעלות, ואף אם ע"י כך יתרכו הכנסות ביהכ"נ, מצוה הבאה בעבירה היא^ב, ויש שכתבו להתיר באופנים מסוימים^ג.

ציוני המשפט

שכתב וז"ל "יביע אומר אשר במחנך קדוש המנהג למכור מצות הס"ת פתיחת שערים והולכת ס"ת וגלילה והפטרה אינהו ואביזרייהו בכל חדש ומכריזין ואשר ידבנו לבו קונה המצוה בסך כך וכך ויש שמוסיף עליו וגם הוא יוסיף וכיוצא, והמנהג שאם יש חתן שהוא נושא אשה בתוך החדש או

א. כאן המקום לציין את מאמרו של הגאון הגדול הרב נפתלי נוסבוים שליט"א בקובץ הישר והטוב חלק י"ד עמ' ע"ו-פ"ז, שדן באריכות ברכים מהדינים המובאים בפרק זה, ושיבצנו רבים מדבריו בפרק זה.
ב. כ"כ להזהיר ולעורר רבים מהאחרונים, עיין בספר יוסף אומץ להחיד"א [סימן נו]

❦ ציוני המושפט ❦

הלידה וגם אם ילדה זכר בשבוע הבן בשמחת לבו שש לעשות מצוה. וזהו בשאט בנפש מעלה בדמים ואינו רוצה הוא לקנות לעצמו רק כדי שיוסיף הלה. וזאת שנית כזב ידבר שאין לו חפץ במצוה. ועוד בה שלישיה לשון תרמית כי הוא אמר לקנות המצוה בסך כך ופורע החצי, ובר מן דין עוד אחרת בנ"ד דאמרו פ"ק דבתרא ופקדתי על כל לוחציו אלו גבאי צדקה והגם דהתם קאי על הממשכנים על הצדקה מ"מ כל מין לחץ אסור דכתיב על כ"ל לוחציו וזה שרוצה לקנות המצוה זה המוסיף לוחץ אותו שמפני הכבוד מוכרח להוסיף ויתכן דדחיקא ליה שעתא ואם אפילו בצדקה אסור לגבאי שמינהו הצבור ללחוץ ק"ו בנ"ד שהדמים אלו לצרכי הקהל ואינו לצדקה דהגם שזה מצוה, גם כן לא ראי כצדקה לעניים. וזה המוסיף אינו גבאי אלא מדעתו הוא עושה. ועוד דזמנין דאיכא איבה כאשר שמענו מפי סופרי"ם שאירע בעיר מעכ"ת שגביר אחד מראשי הקהל אצטריכא ליה שעתא לקנות פתיחת ההיכל על אודות בנו שיכנס לחופה וזה האיש היה מוסיף והולך על העשיר. והרגיש כי לא חפץ במצוה, רק היה עושה להעלות בדמים ואחר שהיתר, המצוה בסך גדול פירש ונמנע מלהוסיף עוד ונשארה המצוה, לזה המוסיף והקפיד העשיר. וזה פרע חצי הסך לגזבר כפי תנאו. ועל זה נאמר כל המוסיף גורע. ומצינו לרז"ל שתקנו כמה תקנות משום איבה ומפני דרכי שלום ותנן בבכירת"א מתניתין ומתניתא כידוע. באופן כי לדעתי הקצרה אשר לא טוב עשה זה המוסיף מהטעמים הנאמרים באמת. ואם בעל נפש הוא ויראת חטאו קודמת יפירוש מזה ויקבל שכר על הפרישה. ואתה קדוש

אם אשתו מעוברת והיא בחדש התשיעי קונים פתיחת ההיכל וכן אם יום פטירת אביו או אמו באותו חדש קונים ההפטרה וכיוצא. ועתה מקרוב אדם חשוב וירא שמים נפשו אוותה להעלות בדמים המצות כדי שמי שצריך לאותה מצוה יוסיף ועשה תנאי עם גזבר הקהל שאם לפעמים יוסיף על המצוה וזה שהתחיל לקנות המצוה חדל מלהוסיף ותשאר' לו המצוה שיפרע החצי ממה שהתנדב וזימנין שהמתנדב ראשון מקפיד על זה שמוסיף עליו. ורצית להגיד לך אם זה שמוסיף להעלות המצוה וכונתו שירויח הקהל עושה כהוגן וזכות הוא לו או לא והלא זה דברי: תנן רבי אומר איזהו דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם ובנ"ד בשתים ולא עלתה לו כאשר נבאר בס"ד. הנה ענין זה עיקרו מרמה ותחבולה שנראה שהוא רוצה לקנות מצוה ואין כונתו לקנותה אלא כדי שיוסיף האחר וזהו בכלל מה שפסק בש"ע ח"מ סימן רכ"ח אסור לרמות בני אדם במקח וממכר או לגנוב דעתם. וזהו מרמה וגניבת דעת והגם כי שם נאמר כגון אם יש מום במקח צריך להודיעו ללוקח וכו' נראה דכל שיש בענין מרמה וגניבת דעת הוא בכלל ובנ"ד זהו מרמה וגניבת דעת ודאי וכתיב שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית ובשלשתן לקה. חדא שהוא עושה עולה לזה שרוצה לקנות המצוה מפני סיב"ה שיש לו חתן קרובו ורוצה לכבדו במצוה ביום חתונתו או אם בעל אשה מעוברת בחדש ט' ורוצה לקנות פתיחת ההיכל שאמרו שזו מצוה מסוגלת להקל צער

צינוני המשפט

מחיר, א"כ נמצא שאין כאן כלל מקח וממכר על המחיר, אלא הוא גורם לנגיד לשלם על העליה מחיר שאינו הוגן, ואין ראוי לנהוג כן.

וכן הורה הגאון רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א, והביא ראייה לדבריו מדברי מהרש"א בסוכה (דף כ"ט ע"ב), על הא דאיתא התם: ובשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים נמסרין למלכות כו' ועל שפוסקים צדקה ברבים ואינן נותנין... הרי שאין מן הראוי לפסוק צדקה ברבים שלא על מנת ליתן רק על מנת שיתן אחר יותר. ואף כאן אין דעתו של הגבאי ליתן כלום לבית המדרש, אלא רק לגרום לנגיד לשלם יותר" עכ"ל.

ג. כ"כ בספר וישמע משה [שם] בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל שבאופן שגבאי ביהכ"נ מעלה את מחיר המצווה מותר הוא הדבר וז"ל "ואני זכיתי לשאול לפני גאון ישראל הגרי"ש אלישיב זצוק"ל ואמר לי שמותר לגבאי לעשות כן לכתחילה לצורך בית המדרש. וכן הורה הגאון רבי מרדכי גרום שליט"א, ואמר דאין זה דומה למקרה שהבאנו בסימן הקודם שבו לפי דעתו הקונה פטור מלשלם את המחיר הגבוה, לפי שכאן המעשה של הגבאי הוא חלק מצורת המקח וממכר בבית המדרש, והרשות ביד הגבאי להציע מחיר גבוה כדי לגרום לכך שמחיר העליות יעלה, ואפי' אם בחלק מהמקרים יגרום הדבר שחלק מן העליות לא יימכרו כלל.

וגם הגאון רבי שמאי גרום שליט"א הורה להקל בדבר, וציין לדברי העטרת משה

נא תמנע מסלע המחלוקת ובקהלם אל תהא כבודי דלא לימא מר משמי מידי כי אני לעשות רצונך התויתי תיו וצור ישראל יהיה עזרו ומגיננו ובנהר"ת ימינו ועמד על כנו שהשמחה במעונו בהונו ואונו והיה זה שלום" עכ"ל.

וכבר כתב במהרש"א [נחירשי אגרות מסכת סוכה דף כט עמוד ב] על דברי הגמרא שם "בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים נמסרין למלכות... ופוסקי צדקה ברבים" כתב "היינו שבעלי בתים מנהיגי הקהילה פוסקין צדקה מרובה ואינן נותנין כולל שאומרים שלא היה דעתן לכך אלא בשביל אחרים שיתנו נדבות כראוי ודו"ק" עכ"ל.

ועיין בספר חוט שני [מהגר"נ קרליץ שליט"א, חובות שבלב עמ' שנט] שכתב בענין זה "ואם אחד רוצה לקנות עליה לתורה וחבירו מתעצם עמו בהמחיר משום שיודע שהוא יקנה באיזה סכום שיהיה, על כן רוצה שיהא סכום גדול, נראה דאם אין דעתו ליתן אלא שרוצה להעלות את המחיר אסור לעשות כן משום שקר וק"ו מהנך דמס' שבועות הנ"ל" עכ"ל.

וכן מצאתי בספר וישמע משה [חלק ב' סימן מט] שהביא שאלה כזו וז"ל "האם מותר לגבאי בית המדרש להציע מחיר גבוה כדי לגרום לקונה לשלם יותר. תשובה: הגאון רבי מנדל שפרן שליט"א הורה שהקונה בודאי חייב לשלם את המחיר שנתחייב, אבל הגבאי לאו שפיר עבד, שהרי אם הנגיד יפסיק להעלות את המחיר לא ישלם הגבאי את הסכום שהציע מכיסו, אלא יתן את העליה לאשר ישר בעיניו בלא

♦ נודע לקונה שנמכרה המצווה בהערמה

ב] נודע לקונה שנעשתה הערמה בשעת מכירת המצווה, י"א שאעפ"כ חייב הקונה לשלם את המחיר שנקבע^ד, וי"א שיכול הקונה לחזור בו ולבטל את קנייתו^ה.

❧ ציוני המשפט ❧

חייב לשלם אם היה נשאר בחזקתו ובמחירו ואין לחלק בזה בעליות וכדומה שזה דרך המכרזים ואדעתא דהכי נוהגים בכל מרכז וע"כ חייב הקונה לשלם אף שלא נהג השני כשורה^ה עכ"ל.

וכן הביא בספר וישמע משה [שם סימן מח] על שאלה זו "הסכימו הגאונים הגדולים רבי נסים קרליין ורבי חיים קניבסקי שליט"א שאע"פ שהחבר לאו שפיר עבד ואין מן הראוי לנהוג כן, מכל מקום הקונה חייב לשלם את מלוא המחיר שנתחייב עליו כפי אשר יצא מפיו, ולקיים מאמר הכתוב "מוצא שפתיך תשמור ועשית". וכן הורו הגאונים רבי מנדל שפרן ורבי נפתלי נוסבוים שליט"א, והוסיפו דעיקר הטענה אינה נכונה, שהרי אם הקונה היה מפסיק להעלות את המחיר והיה בוחר ללכת למנין אחר ולקנות שם את העליה במחיר רגיל, היה החבר נאלץ לשלם את המחיר היקר שהציע בעל כרחו, ונמצא שאין זו באמת הצעה לא אמתית, והמציע ידע שישנה אפשרות שהוא יצטרך לבסוף לשלם את המחיר שהציע, וא"כ הקונה חייב לשלם את מלוא המחיר. וכן הורו הגאונים רבי שמואל אליעזר שטרן, רבי משה שאול קרליין, רבי יעקב מאיר שטרן, ורבי שמאי גרוס שליט"א.

ולענין חיובו של החבר להשתתף במחיר העליה חלוקת הדעות: הגר"ח

(יו"ד סימן קפט) שהתיר בכה"ג משום כופין על הצדקה^ה עכ"ל.

ועיין במאמר המצורף בסוף הקונטרס שהארכנו בדינים הללו וכן בשאר דיני אמת ושקר בצדקה.

ד. כ"כ הגר"י זילברשטיין [קובץ צהר חי"ג עמי תל"ג] וז"ל "מעשה שהיה בבית הכנסת אחד שהגיע לשם תייר מחו"ל והיה לו יום זכרון ורצה לקנות מפטיר אחד מחברי הוועד של הבית הכנסת הבין שיש עמה הזדמנות לגרום לקופת ביהכנ"ס להרויח והציע שבכל פעם שהתייר יאמר סכום מסויים הוא יוסיף עליו וכן יעלה הסכום ויעשיר את הקופה הדלה וכן היה אך משהגיעו לסכום גבוה במיוחד הרגיש התייר בכך ולא הוסיף עוד השאלה היא האם חבר הוועד צריך עתה לשלם את כל הסכום. תשובה. חבר הוועד פטור מלשלם כיון שאין פיו ולבו שווין ומעולם לא נתכוון לקנות את העלייה אך התייר חייב לשלם את המחיר האחרון שאמר לפני כן" עכ"ל.

וכן כתב הגר"ח מ ואזנר שליט"א [הובא בקובץ שערי הוראה חלק יז עמ' קפט] וז"ל "הנה כיון שאם זה שקנה את העליה לא היה מוסיף להעלות את המחיר יותר ממה ששילם היה צריך זה שכנגדו שהוסיף בערמה לשלם את חלקו ככל קונה ע"כ קשה בכהאי גוונא לפטור את הקונה מהמחיר המלא שא"כ אין לדבר סוף שהרי במציאות היה הערמומי

◆ נשארה המצווה ביד המערים

ג] הרגיש הקונה בשעת המכירה שאותו אחד שמתחרה עמו על מחיר המצווה אינו מעוניין לקנות אלא רק לגרום לו לעלות את המחיר, ופסק לעלות את מחיר המצווה ובשל כך נשארה ביד המערים, י"א שחייב המערים לשלם לבית הכנסת את מחיר המצווה שפסק, וי"א שפטור מלשלם כיון שלא הייתה בכונתו לקנות.¹

⦿ ציוני המשפט ⦿

וסיים שם הגר"י זילברשטיין על דברי הגר"ח קנייבסקי שהובאו לעיל, "ועדיין יש לפקפק דאולי הנודר מעות לביהכנ"ס מאחר ואין זה משא ומתן רגיל כי אם לבית ה' לכן הגם שרימו אותו בכ"ז אומר גם ברוך יהיה מאחר ונדרתי לביכנ"ס לא אחזור בי ונלענ"ד שהתייר עצמו הוא זה שצריך לבדוק את סתרי ליבו ולבחון מצפונו רעיונותיו ולהחליט אם באופן כזה שנהגו בו בערמה חשב בלבו שלא ישלם וכו'" עכ"ל.

ו. כן נקטו רבים מהרבנים שהובאו לעיל, ומחמת כן פסקו בנידון הקודם כשנודע לקונה לאחר קניית המצווה שנעשתה הערמה בשעת המכירה שאעפ"כ חייב לשלם את כל מה שפסק, מכיון שאין לראות באותו המעשה כהערמה שהלא יתכן היה שהמערים יתחייב במלוא המחיר וכמו בדין הנוכחי ולכך גם במידה ונשארה ביד הקונה חייב לשלם.

וכ"כ בשו"ת מעין אומר [ח"ו עמ' קמב] בשם הגר"ע יוסף זצ"ל.

ז. כ"כ הגר"י זילברשטיין [שם] וז"ל "חבר הוועד פטור מלשלם כיון שאין פיו ולבו שווין ומעולם לא נתכוון לקנות את העלייה". וכן הורה לי מו"ח ובתנאי שהגבאי או הקונה אמר שכל מטרת קנייתו

קניבסקי אמר שהוא גרמא בעלמא ופטור מלשלם, ואילו הגר"נ קרליץ אמר שהוא צריך להתחלק עמו בתוספת המחיר שגרם לו להוסיף על מחיר העליה הרגיל" עכ"ל.

ה. כן הביא שם בשם הגר"ח קנייבסקי נוצע סתירת דבריו וז"ל "הצעת את דבריי לפני גיסי מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א ואמר שצדעתו התייר פטור מלשלם גם את המחיר לפני האחרון וגם אם הוא קיבל את העלייה ועלה לתורה משום שהוא נדב את המחיר הגבוה מתוך טעות והונאה וגניבת דעת ואילו היה יודע את האמת שאין כאן תחרות כי אם אחיות עיניים לא היה תורם כך וממילא גם אם התייר היה קונה את העלייה לא היה צריך לשלם כ"א את התשלום המקובל אבל לא את הסכום המוגזם" עכ"ל.

וכן כתב בספר וישמע משה [שם] בשם הגאון רבי מרדכי גרום שליט"א וז"ל "אמנם הגאון רבי מרדכי גרום שליט"א הורה שאם אכן ידוע שלא היתה כאן עמידה על המקח אמתית, אלא כל ההתמקחות היתה רק למראית עין כדי לגרום לקונה לשלם יותר, אין הקונה חייב לשלם יותר מן המחיר הרגיל שהיה משלם בלאו הכי" עכ"ל.

מכירה וירושה במצוות

◆ מכירת המצוות לאחר ביותר ממה שקנה

ד] הסכימו הפוסקים שכל מצוה שנקנתה בכסף ניתן למכורה לאחר¹, אך נחלקו הפוסקים באופן שמכרה ביותר ממה שנקנתה, י"א שהרווח לעצמו², וי"א שהרווח לבית הכנסת³.

צינוי המשפט

זה דומיא דההיא דכ"ג שממנין אות⁴ בחנם אבל אם קנה אחד מן הקהל זכות זה קנאו לכל זכות שבו ככל קנין דעלמ' ומ"מ ברור הוא שלא ימכור אפי' בזה אלף אלף שהגון כמוהו דאדעת' דהכי הקנו לו זכות זה עכ"ל. [והביאו דבריו רבים מהנ"כ שם בשו"ע].

וכן כתב השלטי גיבורים [ב"ק לב ע"ב מדפי הרי"ף] וז"ל "אדם יכול למכור המצוות שלו ויעלו לאיש הקונה דהא יש להם ערך י' זהובים לאחר" והביא דבריו במג"א [שם] ותמה בסתירת דבריו וז"ל "בש"ג בע"א דף שכ"ב מפקפק ג"כ על קניית המצוות ובמס' ב"ק כתב דאדם יוכל למכור מצוות שלו לאחר" עכ"ל.

עיי"ש בלבושי שרד שביאר דברי המג"א וז"ל "בא לסתור היתר של הים של שלמה דאין שייך מקח וממכר בדבר מצוה אלא בחפץ הנקנה, ועל זה אמר דהרי גם המצוות יכול למכור לאחר" עכ"ל.

מ. כ"כ בשיירי כנסת הגדולה [הגהות טור אורח חיים סימן קמז] בענין יורשים שקנה אביהם מצווה ומת [עיי' בזה לקמן] ופסק שם שיכולים למכור את המצווה לאחר ואף להרויח בה וז"ל וז"ל "ואין חיוב לקהל ליטפל בזה אלף יורשי ראובן יטפלו בזה,

הוא בכדי לגרום למחיר לעלות, אבל בלא"ה חייב לשלם.

ח. המרדכי [מסכת בבא קמא פרק החובל, קח] הביא דברי תשובות מהר"מ מרוטנבורג בדיון מכירת המצוות וז"ל "ועוד השיב ר"מ על ראובן ושמעון שהיה להם ירושה שאין שום אדם רשאי לבנות דבר בב"ה זולתם ועתה בא ראובן למכור חלק ירושתו לאחד מעשירי העיר דנראה לאו כל כמיניה שהרי לא השליטו הקהל על אותה מצוה אלא לאותו האיש ולזרעו אבל לא למכור לאחרים. ודמיה לההיא דת"כ פרשת צו גבי כ"ג תחתיו מבניו שבנו קודם לכל אדם יכול אף על פי שאינו ממלא מקום אבותיו ת"ל ואשר ימלא ידו בזמן שממלא מקום אבותיו אין ואם לאו יבא אחר וישמש תחתיו כ"ש שאינו רשאי למוכרו לאחר בלא רשות הקהל וכן כל מיני שררה כהונה ולויה וכיוצא בהן אין לו רשות למכור" עכ"ל.

וכן נפסק להלכה בשולחן ערוך [אורח חיים הלכות בית הכנסת סימן קנ"ג סעיף יב] "מי שיש לו תנאי עם הקהל שלא יוכל לבנות בהכ"נ כי אם הוא וזרעו, אינו יכול למכור זכותו לאחר" עכ"ל.

אך כבר כתב שם הט"ז [שם] "נ"ל מזה דיוהו דוקא בזמן שהקהל כבדו לאחד בדבר

❧ ציוני המשפט ❧

זמני כעין קנין שכירות ונמצא שגוף הס"ת עדיין שייך לקהל כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חברו ולוקח את הריווח לעצמו שכבר דן בשאלה מעין זו בקצוה"ח [ח"מ סי' שסג סק"ח] על דברי הרמ"א שם שבמקום שיש רשות לשוכר להשכיר לאחרים כגון שאינו מרבה דיורין והשכירו במחיר יקר יותר ממה שהוא משלם הריווח לעצמו ותמה קצוה"ח כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חברו וכמו ששינוי בב"מ בשוכר פרה והשאלה לאחרים ונאנסה ביד השואל דתשלומים הולכים לבעלים ולא לשוכר אף ששוכר פטור באונסין משום ד'כיצד הלה עושה סחורה בפרתו של חברו' וגוף הפרה שייך לבעלים, ותירץ ד'כיצד הלה עושה סחורה' לא נאמר אלא במקום שהתשלומים משולמים עבור גוף הפרה כגון בנאנסה הפרה ביד השואל מן השוכר שכיון שגוף הפרה שייך לבעלים נמצא שכל דמים שיקבל השוכר עבור גוף הפרה עושה בזה סחורה בפרתו של חברו, אולם תשלומי שכירות שאינם משולמים עבור גוף הבית אלא עבור קנין שכירות הבית כיון שקנין שכירות הבית שייך לשוכר ואין לבעלים שום זכות בו נמצא שאינו עושה סחורה בממון חברו אלא בממונו ע"ש, והלכך גם במכירת עליות וכיבודים מאחר שתשלומי העליה משולמים עבור קנין השכירות שקנה הקונה בס"ת ולא עבור גוף הס"ת וכיון שקנין השכירות וזכות העליה בס"ת שייך לקונה שרכש את העליה הרווח שלו ואין כאן עושה סחורה בממון חברו" עכ"ל.

ונ"מ שאם המצוה תמכר ביותר ממה שקנאה מורישם המותר ליורשיו" עכ"ל.

וב"כ בא"יה רבה סימן קמז [לדחות דברי העולת תמיד שהובא לקמן] וז"ל "ולענ"ד לא שייך ענין דאין משתכרין להכא, דהתם טעמא כדאייתא (בעשרה יוחסין) [בכתובות קו ע"ב] דבהקדש אין משתכרין משום דאין עניות במקום עשירות, ובצדקות דלמא מתרמי להו עניים וליכא למיתבה ליה, וכל הנך טעמים לא שייכי הכא, וכיון שקנה המצוה לעצמו ונותן דמי לצדקה הרי היה שלו, וכן מעשים בכל יום שאפילו בעל המצוה עצמו לפעמים מוכרה לאחר כשנצרך לכך ומרויח בה, וכ"מ במג"א סי' ש"ו פ"ק מ"ו" עכ"ל.

וב"כ בפרי מגדים [אורח חיים משבצות זהב סימן קמז] "ורשאי קונה המצות למכור ולהרויח" עכ"ל.

ועיין בקובץ הישר והטוב [שם] שהכריע הגר"נ נוסבויים דיכול למכור והרוח לעצמו, וכתב לתלות הדבר במחלוקת הפוסקים בגדר הקנין במכירת המצוות וז"ל "ולדעת המג"א והאר"י צבי שיש לקונה קנין בגוף הס"ת לעלייתו יכול למוכרו בשם שניתן למכור כל קנין דקל לפירות, ואף אם מוכרו ביותר ממה שהוא שילם עליו הרווח לעצמו, וכשם שאמרו בכל שוכר שהשכיר דירתו במקום שמותר לו להשכירו כגון שאינו מרבה בדיורין שהרווח לעצמו כמבואר ברמ"א סי' שסג... ואין לתמוה על כך שהרווח של הקונה או של יורשיו מאחר שהתבאר שלא קנה בס"ת או בהיכל רק קנין

❧ ציוני המושפט ❧

שעל ידי כספו של המשלח בא לו הזכיה צריך ליתן לו החצי, ויעו"ש שרש"י כתב טעם אחר בזה].

אך כתב שם הגר"י זילבשטיין וז"ל "אלא שנראה שאע"פ שמותר לקחת את הכסף מ"מ הדבר מבוזר, כמבואר ביומא דף לח ע"א תנו רבנן בית גרמו היו בקיאים במעשה לחם הפנים ולא רצו ללמד, שלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים, והיו יודעין לאפות כמותן ולא היו יודעין לרדות כמותן.... וחזרו בית גרמו למקומן, שלחו להם חכמים ולא באו, כפלו להם שכרן ובאו.... אמרו להם חכמים מה ראייתם שלא ללמד וכו', וכתב המהרש"א ר"ל דאין זה אלא כדי להרבות שכרם וכבודם. ומשמע שהרוצה להרבות שכרו מהמצוות שעושה מזכירין אותו לגנאי, וכ"ש בנידונו שגם אינו טורח עבור הממון" עכ"ל.

והגר"נ נוסבויס [שם] כתב כן ע"פ אותם הדעות שסברו שאין חיובו של הקונה אלא מדין נדר לצדקה בלבד וז"ל "לדעת מהרש"ל שלעולם אין הקונה רוכש זכות מה מהציבור והוא רק נדר על תנאי שיכבדוהו בכיבוד שחפץ בו פשוט שאין לו שום זכות ממונית שיוכל למכרה לאחרים או להורשה ליורשיו וכמו כן אינו יכול לדרוש מהציבור לכבד אחר בעליה שלו כיון שאין לציבור שום התחייבות כלפיו" עכ"ל. [נסיוס דבריו אלו צריכים עיון גדול, כיצד ניתן לומר שאינו יכול לדרוש לכבד בזה אחר והמנהג בוודאי אינו כן].

[ועי"ש שדן לפי מה שכתב לחדש דחיוב תשלום המצוה הוא מדין שכירות פועלים אם יכול לחייב את הקהל לתת לאחר את המצוה שקנה].

י. כ"כ בעולת תמיד [סימן קמד] כתב "מי שקנה מצוה לשנה ומת באמצע, חייבים היורשים להטפל במצוה ולשלם להקהל דמי המצוה שקנה מורשיהן או ימכרו המצוה, ומה שיחסר ישלימו להקהל, ואם ימכרו ביותר ממה שמגיע לפי ערך מן היורשים נראה לי דהריוח של הקהל כי אין משתכרין בצדקות. ובכנסת הגדולה [שיירי סי' קמו הגהות טור אות ג] לא כתב כן אלא הריוח ליורשים, ולא נהירא" עכ"ל.

ועיין בספר חשוקי חמד [מגילה דף כח עמוד א] וז"ל "ושאלתי את השאלה למו"ח מרן הגר"ש אלישיב שליט"א [וצ"ל] והשיב לי שמעיקר הדין אין סיבה שהקונה לא יוכל למכור את העליה ולהשתכר, כדברי הכנה"ג שמותר להשתכר, אולם יצטרך להפריש חלק מהריוח לבית הכנסת, שהרי אצלו בבית לא היה יכול למכור, והקונה קנה רק על סמך העליה שיעלה לתורה בבית הכנסת בתוך הקהל הקדוש, נמצא שהריוח נתאפשר גם ע"י בית הכנסת, לכן יפריש להם חלק מהריוח. וממילא תנוח כבר גם קפידת הקהל. [וכן מצינו מבואר בשו"ע (חו"מ סימן קפג ס"ו) בשליח שקנה למשלח דבר שיש לו קצבה, וקיבל מתנה עבור זה, שחולקים המשלח והשליח, וכתב הסמ"ע (ס"ק יח) שטעם הרי"ף והרא"ש שאפילו שהנותן רצה ליתנו להשליח, כיון

♦ ירושה במצוות

ה' י"א שאין דין ירושה במצוות^א, וי"א שאף במצוות שייך דין ירושה^ב, ולמעשה הכריעו הפוסקים שתלוי במנהג אותו המקום. [ועיין בהערה אם ניתן לחייב את היורשים לעמוד במכירה^ג].

❧ ציוני המשפט ❧

במצווה ומחויבים לשלם עבורה ואם אינם מעוניינים בה עליהם מוטל להתעסק במכירת העליה. וז"ל "נשאלתי עוד, על ראובן שקנה מצוה אחת מן הקהל מאותם שמוכרים אותה משנה לשנה, ועשה מצותו קרוב לשהה חדשים, וברעות אלה שמיא נפטר לבית עולמו, ויורשיו אינם רוצים לתת דמי המצוה אלא לפי הערך, או שימכרו המצוה לשהה חדשים ומה שיחסר ממה שקנאה מורישם ישלימו. ובעל החסרונות ממאן בדבר ואומר שהוא נכנס במקום המת מפני שהוא בעל החסרונות. והשבתי, דאם יש ביניהם מנהג הכל לפי המנהג, אבל אם אין ביניהם מנהג, שורת הדין שאם יורשי ראובן רוצים להחזיק במצוה ההיא עד הזמן שקנאה מורישם, בפרוע לקהל הסך שקנאה מורישם, לית דימחה בידיהו. ואם אינם חפצים במצוה, תמכר המצוה עד זמן הקצוב, וכ"ל מה שיחסר מן הסך שקנאה מורישם ישלימו יורשי ראובן לקהל. ואין חיוב לקהל ליטפל בזה אלא יורשי ראובן יטפלו בזה, ונ"מ שאם המצוה תמכר ביותר ממה שקנאה מורישם המותר ליורשיו" עכ"ל.

ועיין בתתן אמת ליעקב [מצות ס"ת אות ר'] שתמה על דבריו וכתב דאף אם הוא כבגדר מכירה יש לבטלה מדין אונס וז"ל "ומדברי קדשו של רבינו המאסר נראה שאם היורשים אינם רוצים לתת דמי המצוה אלא לפי הערך של ששה חדשים שעשה המצוה

יא. נידון ירושה במצוות הוא נידון רחב ביותר ונשתדל להביא את עיקרי הדברים, וכדלקמן.

בעל האור זרוע [חלק א - הלכות שליח ציבור סימן קטן] כתב "ואין שייך ירושה במצוות. אלא במי שירבה בצדקה הוא הזוכה" עכ"ל. והביאו דבריו רבים מגדולי הראשונים, עיין בספר חסידים, סי' תשנז; מרדכי, מגילה, סי' תתלד, בשם מורו ר' אליעזר מגרמיז"א; שו"ת מהר"י וייל, סי' קז; בית יוסף, או"ח, סוף סי' קנג, ועוד.

יב. כ"כ בעל הכנסת הגדולה באריכות בהרבה מקומות מספריו [עיין בשו"ת כנסת הגדולה סימן כז ובסימן נב] וכ"כ עוד מהפוסקים ואכמ"ל. ועיין בביאור הלכה [סימן קנג] שכתב איתא בב"י בשם המרדכי דאין שייך ירושה במצוות אלא כל מי שיתן יותר לצדקה הוא הזוכה עכ"ל ועיין בכנה"ג שכתב דאם היה המנהג בעיר שכל מי שהחזיקוהו קהל באיזה מצוה הרי הוא לו ולזרעו יעשו כמנהגם. עוד כתב דאם קנה מצוה לזמן קצוב ומת תוך הזמן יורשיו נכנסים במקומו לזמן הקצוב ועיין בברכי יוסף אות י"ב מה שהביא בשם תשובת כנה"ג דהבן קם תחת אביו במצוות ואין בידי אותה תשובה לעיין בה ועיין בספר חקרי לב בסימן נ"ג מה שהאריך בזה" עכ"ל.

יג. עיין בשיירי כנסת הגדולה [הגהות טור אורח חיים סימן קמז] שכתב דהיורשים זכו

❦ ציוני המשפט ❦

המצווה משלם ואין לק"ק להטפל עצמן במכירה וצריך להתישב בדבר" עכ"ל.

ועיין בקובץ הישר והטוב [שם] שכתב הגר"נ נוסבוים לתלות דין זה במחלוקת הפוסקים בגדר קנין המצוה, וז"ל "ועפ"י דברי הארץ צבי יובנו ג"כ דברי הרב בעל כנסת הגדולה הביאם הבאר היטב או"ח סי' קמד סק"ה במי שקנה מצווה לשנה ומת באמצע השנה שחייבים היורשים לשלם את הפרש הדמים שעדיין לא פרע האב או ימכרו את המצווה לאחרים ויתנו דמי המכר להקדש ומה שיחסר ישלימו לקהל ואם ימכרו ביותר הרווח ליורשים ע"ש ולכאורה לדעת מהרש"ל שלא קנה הזוכה קנין גמור במצווה ואין זה אלא נדר שנדר לטובת ביהכ"נ ע"מ לקבל המצווה פשוט שאין זכות זו עוברת ליורשים שהרי לא זכה האב בשום זכות וקנין ממוני ויתירה מזו הא קי"ל בחו"מ סי' רנב שהנודר ומת פטורים היורשים לשלם את נדרו וכיון שהיורשים פטורים לשלם את המצווה שקנה האב פשיטא שלא יזכו במצווה לאחר מיתתו, ומדברי כנה"ג עולה שהיורשים זכו במצווה וחייבים לשלם את הדמים שעדיין לא שילם האב, אולם לדברי המג"א והארץ צבי מובנים דבריו היטב שכיון שזכה האב קנין בגוף הספר תורה או ההיכל אף שהוא קנין לזמן כאמור פשוט שזכות זו עוברת בירושה ליורשיו ומותרים ג"כ למכור הזכות לאחרים וליטול הרווח לעצמם וכל שכן שהקונה עצמו רשאי למכור העליה או המצווה אלא אם כן הותנה במפורש על ידי הקהל שאין למכור הזכות לאחרים" עכ"ל.

מורישם אינן רשאים ועל כל פנים צריך שיפרעו משלם לק"ק ולכאורה קשה דכיון דהיה אונס בדבר והוא דבר שהיה למוכר להתנות ולא התנה המכר בטל, ועיין בש"ך חו"מ סימן של"ד ס"ק ב' שכתב תשובת המרדכי פרק האומנין בראובן שהשכיר בית לשמעון לשנה ומת שמעון אחר שנים או שלשה חדשים דיכול הבן לטעון ביתך איני רוצה ושכירות איני משלם לך אלא לפי חשבון שדר בו אבי וכתב דמשכיר דינו כפועל והוה ליה להתנות וכל שלא התנה ונאנס בטלה שכירות וכתב הש"ך ז"ל שם דאפילו נימא דשכירות ליומיה ממכר הוא בכל ענין אטו במכירה גופא כשיש אונס בדבר והוא בענין שהיה לו למוכר להתנות מי לא נתבטל המכר והכי נמי כיון דטעמא הוא דבעל הבית הוה ליה להתנות שדינו כפועל ולא התנה בטל השכירות וכתב שם דאפילו לדעת הרשב"א סימן אלף כ"ח והתוספות בפרק חזקת הבתים דף נ"א החולקים על תשובת המרדכי וכתבו דאין הבן יכול לטעון כן כיון דשכירות לזמניה ממכר הוי בין ידור ובין לא ידור היינו בענין שהשוכר כבר נתן לו כל השכירות דהואיל ונתן לו כל השכירות נתרצה השוכר שיהא שלו אפילו יארע לו אונס וכמו שכן כתבו התוספות כמו שכתב הרב ש"ך ז"ל שם דבריהם אם כן בנדון הר"ב כנסת הגדולה שעדיין לא נתנה פריעה של המצווה לכו"ץ עצמא בטלה מכירה והדין עם היורשים אם ירצו להסתלק ולפרוע לתת דמי המצווה לפי הערך ולהסתלק ומדברי הרב הנזכר בתשובה נראה דאינן רשאים וחייבים לשלם לק"ק על כל פנים שכר

קניית מצווה שהתבטלה

פתיחה

להלן יתבארו מספר נידונים העוסקים במכירת מצוות שמסיבה כל שהיא לא מומשה הקנייה, החוט המקשר בין כל הנידונים הוא שאלת גדר הקנין במכירת המצוות, לאותם הדעות שסברו שיש כאן קנין גמור לכל דבר וענין, א"כ ודאי שאינו יכול להיפטר מתשלום דמיה בשום אופן, אך לאותם הדעות שסברו שאין כאן אלא חיוב מדין נדרי צדקה וכד' ברבים מהמקרים שיבואו לקמן פטור הקונה מלשלם עבור המצווה שהרי לא נדר אלא על דעת לקיים בפועל את המצווה.

♦ עלה אחר במקומו

[ו] קנה מצווה ובא אחר וחטף את המצווה במקומו¹, י"א שפטור הקונה מלשלם², וי"א שחייב הקונה לשלם אע"פ שלבסוף לא קיים את המצווה³.

צינוני המשפט

מצוות קריאת התורה פטור אף אם לא יכל לענות אמן וז"ל "ואפילו תפס מפקינן מיניה משום דכולם חייבים בקריאת התורה וכן פירש ריב"א ואפילו עמד במקום כהן דהא דדרשינן (נדרים דף סב.) וקדשתו לכל דבר שבקדושה לפתוח ראשון ולברך ראשון אסמכתא היא". וכ"כ ברא"ש [מסכת חולין פרק ו סימן ח] "ולענין קריאת התורה אם עמד אחר שלא קראו החזן (ו) אף בארץ ישראל היה פטור דבקריאת התורה הכל חייבין וקריאת החזן אינו אלא כי היכי דלא ליתו לאינצויי. ואפילו אם עמד ישראל במקום הכהן אין לחייבו" עכ"ל.

אומנם ביום ש' שלמה [מסכת בבא קמא פרק ח סימן ס] כתב על דבריהם "ונראה, דוקא בימיהם, שלא היו קונים המצוות. אבל עכשיו, מי שקנה שלישי, או ששי, או שביעי, וקדם חברו, חייב ליתן לו י'

יד. במסכת חולין [דף פז ע"א] מביאה הגמרא ברייתא "ושפך וכסה - מי ששפך הוא יכסנו, מעשה באחד ששחט, וקדם חברו וכסה, וחייבו רבן גמליאל ליתן לו י' זהובים" ומכאן פסקו הראשונים שהחוטף מצוה לחברו עליו לשלם לו עשרה זהובים [ונפסק כן בשו"ע חושן משפט הלכות נזיקין סימן שפב וז"ל "וכן הורו שכל המונע הבעלים מלעשות מצות עשה שהם ראויים לעשותה, וקדם אחר ועשה, משלם לבעלים י' זהובים"].

אך כתבו הראשונים שם בסוגיא שכל זה דוקא באופן שלא היה באפשרותו של בעל המצווה לענות אמן על הברכה, אך באופן שחוטף המצוה ברח בקול והיה ביד בעל המצווה לענות אמן ולא ענה פטור מלשלם לו את דמי המצווה שהרי גדול הוא העונה אמן יותר מן המברך.

אומנם כתבו שם בתוספות [ד"ה וחייבין] שבמקרה שחטף אחד לחברו את

❦ ציוני המשפט ❦

זהובים. היכא שדחף אותו מלענות ברכה על המצוה, או שאמר אותו בנחת, או באיזה עניין שלא היה יכול לענות אמן, ובמקום שקונין סגן, דהיינו בעל סגן קורא למי שירצה, וקרא לראובן, ושמעון קדם וברך, אפ"ה חייב, אף (ששמעון) [שראובן] לא קנה המצוה. מ"מ מאחר שבעל סגן זכה במצוה, ונתנה לזה, וצויה לש"ץ לקרות אותו בפרהסיא, זוכה באותו מצוה. דכה"ג הלך אחרי המנהג. כמו שמסקינן בסוף איזהו נשך (ב"מ ע"ד ע"א) סיטומא שרושמין על החביות לסימן שקנה אותה. קניין הוא לעניין מי שפרע. ובאתרא דנהגו למקני ביה קני ממש, אלמא דאזלינן בתר מנהג, אפילו במידי דלית ביה זכייה וקניין ממש, וא"כ בנדון זה גם כן מנהג הוא לכ"ע, לזכות בו ממש. מה שאין כן בימיהם, שלא היה לשום אדם בו זכיה ממש, אם כן מה שקרא הש"ץ מסתמא לא עדיף, ואין בו זכייה ממש עכ"ל.

וזהובים. היכא שדחף אותו מלענות ברכה על המצוה, או שאמר אותו בנחת, או באיזה עניין שלא היה יכול לענות אמן, ובמקום שקונין סגן, דהיינו בעל סגן קורא למי שירצה, וקרא לראובן, ושמעון קדם וברך, אפ"ה חייב, אף (ששמעון) [שראובן] לא קנה המצוה. מ"מ מאחר שבעל סגן זכה במצוה, ונתנה לזה, וצויה לש"ץ לקרות אותו בפרהסיא, זוכה באותו מצוה. דכה"ג הלך אחרי המנהג. כמו שמסקינן בסוף איזהו נשך (ב"מ ע"ד ע"א) סיטומא שרושמין על החביות לסימן שקנה אותה. קניין הוא לעניין מי שפרע. ובאתרא דנהגו למקני ביה קני ממש, אלמא דאזלינן בתר מנהג, אפילו במידי דלית ביה זכייה וקניין ממש, וא"כ בנדון זה גם כן מנהג הוא לכ"ע, לזכות בו ממש. מה שאין כן בימיהם, שלא היה לשום אדם בו זכיה ממש, אם כן מה שקרא הש"ץ מסתמא לא עדיף, ואין בו זכייה ממש עכ"ל.

ולדעתו נראה שהחוטף חייב בעשרה זהובים [נדווקא באופן שלא יכל לענות

אמן אחרי החוטף]

אומנם בש"ך [חושן משפט סימן שפ"ק ד] כתב על דבריו **"ואין דבריו מוכרחים"**.

ועיין בשו"ת תשב"ץ [חלק ג סימן קנז] שכתב כדברי היש"ש והוסיף שאף במצווה שאין עליה ברכה כגון פתיחת ההיכל וגלילת ספר תורה מי שנטל חייב בעשרה זהובים וז"ל "וה"ה למי שאוחז ס"ת אף על פי שאין בה ברכה מבטלו ממצותו יש לקנסו עשרה זהובי' ובירושלמי מוכיח כן שאמרו ביומא ב' בא לו (ה"א) כל (אתה) [אתר] את אומר הלך אחר תורה וכאן את אומר

אך בזמנינו אנו לא נוהגים כלל לגבות קנס עשרה זהובים, וכל הנידון הוא האם חייב הקונה לשלם לבית הכנסת את דמי המצווה שקנה וכדלהלן.

מו. כ"כ בספר **משפטי התורה** [ח"ג סימן לט] וז"ל "שלא שייך במצוות הגדרים של קנין כלומר אי אפשר לומר שפלוגי קנה את המצוה והיא שייכת לו, וכל שכן שאי אפשר מבחינה קניינית להעביר את הבעלות או את הזכות על המצווה לאדם אחר אלא זה רק כיבוד בעלמא, ויוצא מדבריהם [של הרא"ש והתוס' שם] שגם אם מוכרים בביהכנ"ס עליות תמורת התחייבות ממונית המכירה מיועדת רק להשליט סדר בחלוקת העליות או להגדיל את הכנסות ביהכנ"ס אולם אין לגבאים ולא לקונה שום בעלות על העליות

♦ אירע אונס ולא נתכבד במצווה

[ז] נאנס הקונה" ולא יכול לעשות את המצווה רשאי הקונה לכבד או למכור לאחר" את המצווה שקנה"ט.

צינוני המשפט

ח'יפין ובא גנב וחטפו ממנו האם פטור הקונה מ'ש'ש'ש? אמנם מו"ח מרן הגר"ש אלישיב שליט"א [זצ"ל] פקפק על כך על פי דברי הר"ן בשבת [דף סד ע"א מדפי הר"ף ד"ה פוסקין] שתמה איך פוסקים צדקה בשבת והתנן אין מקדישין, ותירץ בשם ר"ח שלא אסרו לחייב אדם עצמו לגבוה בדיבורו ולפי זה מסתבר שמצוות אינן נמכרות ואין כאן כי אם התחייבות לשלם לביהכנ"ס תמורת המצווה ומכיון שלא קבל את הפתיחה יתכן שפטור" עכ"ל.

יז. כגון שחלה או שהוצרך לצאת בדחיפות מבית הכנסת או שהוצרך לסוע לעיר אחרת וכהנה דוגמאות רבות.

יח. עיין לעיל מה שכתבנו בדין מכירת המצווה לאחר.

יט. כ"כ בשו"ת מהר"י ברונא [סימן קעח] וז"ל "נשאלתי מי שקנה מעות גלילה והוצאה, ונעשה חולי, אי מצי לעשות שליח במקומו, והשבתי דלא מצי, כדאמרינן בפ' הגזול קמא בסופו (ב"ק קי א) אם היה זקן או חולה נותנו לכל כהן שירצה, ופריך ה"ד אי דלא מצי עביד עבודה היכי משוי שליח כו' הכא נמי לא שנא. וכ"כ במרדכי בסוף פ' ר"ג דכל דלא מצי עביד האידנא לא מצי משוי שליח וכן הוא באלפסי פ"ב דקדושין... א"כ ה"ה נמי האי חוליה נהי דלא מצי לילך לב"ה ולעשות גלילה, אבל אי מיייתנן ליה ס"ת לגביה מצי עביד גלילה, לכן נמי מצי

ולכן אין לחייב את החוטף לשלם עבור העליה לפיכך לא מיבעי שאם החוטף ברך בקול הוא פטור מלשלם לקונה את עשרת הזהובים" עכ"ל.

וכן כתב הגר"י זילברשטיין בשם חמיו הגר"ש אלישיב [שם] שפטור מלשלם מכיון שאין כאן אלא התחייבות מדין נדר לצדקה, עיין בהערה הבאה.

וכן כתב בספר וישמע משה [ח"ד שם] בנוגע לשאלה כזו וז"ל "תשובה: הורו כל הפוסקים שבודאי הקונה אינו צריך לשלם לבית הכנסת עבור העליה שלא קיבל בפועל, וכל ההתחייבות היתה רק על דעת שיקבל בסופו של דבר את העליה" עכ"ל.

מז. כן נראה ע"פ אותם הדעות שסברו שיש ברכישת המצוות משום קנין ובעלות גמורה [עיין בפתיחה באריכות] והדבר דומה לכל קונה שקנה חפץ ונתחייב בתשלום ובא אחר וגזלו ממנו שוודאי שאינו יכול להפטר מהתשלום בטענה שהחפץ נגזל ממנו, אמנם ודאי שהחוטף יצטרך לשלם לו את דמי המצווה.

ועיין בספר מאה שערים [מהגר"י זילברשטיין, סימן לח] שדן שם במי שקנה מצות פתיחת ההיכל ובא אחר וחטף את המצווה ופתח את ההיכל בעצמו, וכתב שם וז"ל "לכאורה מכיון שהצוקח קנה זוכה במצווה חייב לשלם, הגע עצמך הקונה חפץ בקנין

♦ אירע אונס וכיבדו בה אדם אחר

ח] אירע לקונה המצווה אונס [וכגון מי שקנה מפטיר יונה ונרדם בביתו]¹ ולא עלתה בידו לממש את זכותו וכיבדו בה אדם אחר, י"א שפטור

❧ ציוני המשפט ❧

כשהזכות היא פרטית שלו יכול ליתנה לכל מי שירצה. ויעוין בשו"ע (או"ח סימן קנג סי"ב) שכתב: מי שיש לו תנאי עם הקהל שלא יוכל לבונת בית הכנסת כי אם הוא, וזרעו אינו יכול למכור זכותו לאחר, וכתב המשנ"ב (שם ס"ק עו) דאפשר למכור זכותו לאחר אם קנהו בדמים, ולכאורה ה"ה בענינו ורק להגון, וצ"ע עכ"ל.

וכ"כ בהדיא בענין זה בשו"ת כנסת הגדולה [סימן ח] "שאלה יחיד מיחיד הק"ק שקנה מצוה אחת לשנה אחת ובתוך הזמן רוצה לעקור דירתו מן העיר ורוצה למכור או ליתן במתנ' המצוה לא' מיחיד הק"ק... אבל למי שהולך חוץ לעיר דברי מהר"י מברונא שרירין וקיימין דמצי משוי שליח במקומו כללן של הדברים דיכול בעל המצווה שעוקר דירתו מן העיר למכור או לתת מצוה שלו לאחר ואין בעל החסרונות מצי מעכב בידו" עכ"ל.

כ. בשאלה זו דנו רבים מפוסקי דורינו, עיין בקובץ הישר והטוב [שם] שדן הגר"נ נוסבוים בזה וז"ל "במי שקנה בסכום גבוה זכות עליית מפטיר יונה' במנחה של יום כיפור וכשעלה לביתו אחר מוסף לנוח שעה קצרה חטפתו שינה ואיחר לקריאת התורה ונמסר המפטיר לאחר ועתה מסרב הראשון לשלם חיובו מאחד שלא קיבל, וכן כתב לדון בספר דרך שיחה [מהגר"ח קנייבסקי חלק ב

עמ' רסא].

משוי שליח. מיהו אם חול'ה כ"כ דלא מצי עביר בשום צד פשיטא דלא משוי שליח.

ואם הולך חוץ לעיר נראה דמצי משוי שליח מגו דאי בעי לא אזיל וחזי ליה לגופיה שליח נמי משוי. ואפי' אם כבר יצא ולא עשה שליח ורחוק הוא מכאן מצי משוי שליח הואיל ושייך בתורת גלילה לשם. ואין נראה מהאי טעמא דהשתא מיהא ליתיה הכא. אלא מטעם דאמרינן ביבמות כמדומ' בפ' (החולץ) (יבמות קטז) הואיל ומצי אתי בקפיצה, ופרש"י עיין שם, וכמ"ד אין תחומי' למעלה מעשר' במס' ערובין (מג א) מצי אזיל ואתי השתא וחזי ליה, וקי"ל כרבה (פסחים מז א) כדאמר' הואיל ואי איקלעי ליה אורחים" עכ"ל.

הרי שמדבריו עולה שדווקא באופן שחלה עד שאינו יכול לקיים את המצווה בעצמו אינו יכול לתתה לאחרים, אבל בלא"ה אף אם נמצא במקום רחוק מכיון שיכול להגיע ע"י קפיצת הדרך וכד' הרי המצווה ברשותו לכל דבר וענין.

ועיין בספר חשוקי חמד [סוכה דף מא עמוד ב] שכתב על דבריו "ולולי דברי קדשו יש לחלק, דהתם אין לכהן זכות פרטית בקרבן, אלא הוא כאחד מאנשי משמר, ולכן דוקא כשיכול, וכשחלה ולא יכול, הפסיד. משא"כ הכא דקנה את הגלילה במעותיו, וגם את הזכויות והוי ממש זכות פרטית שלו, אולי

מלשלים^{כא}, וי"א שחייב לשלם^{כב} ואם נמכרה בסוף לאדם אחר נראה שפטור מלשלים^{כג}.

♦ קנה על דעת לכבד אחר ולא עלתה בידו

ז] קנה על דעת לכבד את אחד המתפללים ולבסוף לא עלתה בידו לכבדו^{כד}, וי"א שפטור מלשלים^{כה}, וי"א שחייב לשלם^{כו}.

צינוני המשפט

כג. ועיין מה שכתבנו בזה לקמן אם ניתן לחייב את המציע שקדם לו לחזור ולקנות את המצוה בסכום האחרון שהתרצה, ועיין עוד בדרך שיחה [שם] ובלקט הלכות [שם] שדנו במקרה של רוכש מפטיר יונה שנרדם וכבדו בסתמא את המציע שקדם לרוכש הסופי, אם יכול לטעון שלא היה זה על דעת לשלם.

כד. וכגון שיצא אותו שקנה בעבורו העליה מבית הכנסת, או כגון השאלה המובאת בספר וישמע משה [ח"ד שם] וז"ל "מעשה שהיה בעיר אחת שנקלע אליהם בשבת יהודי תלמיד חכם גדול ועובד ה', ובאותה העיר רגילים למכור את העליות מדי שבת לכל המרבה במחיר, ובאותה שבת כמה מבני העיר ראו זכות לעצמם לרכוש עליה בכסף מלא עבור האורח החשוב, ומכיון שהקונים לא תיאמו את כוונותיהם זה עם זה נתברר להם רק לאחר המכירה שחמשה מבין הקונים רכשו את העליות עבור אותו אורח, והוא יכול לעלות לתורה רק פעם אחת" עכ"ל.

כה. כן נראה לאותם הדעות שסברו שחיובו של רוכש המצוות הוא מדין נדר, ולכך י"ל שהוא כנדר בטעות מכיון שלא הייתה כונתו אלא על דעת לכבד אדם אחר שלבסוף

כא. כ"כ הגר"נ נוסבויים [שם] ע"פ הדעות שסברו שגדר הקנין במכירת המצוות אינו אלא מדין נדר והתחייבות וז"ל "לדעת מהרש"ל שאין חיובו אלא מדין נדר נראה שכיון שלא נדר אלא על דעת שיקבל כיבודו ולמעשה לא קיבלו מחמת אונם שנה ודאי על דעת כן לא נדר ופטור מלשלם הנדר" עכ"ל.

וכ"כ בלקט הלכות לימים נוראים [מהגר"א דינר עמוד צא] בשם הגר"נ קרליץ שפטור הקונה מכיון שנחשב כאנוס.

כב. כ"כ הגר"נ נוסבויים [שם] וז"ל "ואילו לדעת המג"א ואר"ן צבי שהקונה קנה קנין בגוף הס"ת והדמים שנתחייב לשלם הם דמי מכר פשוט שאינו יכול לפטור עצמו בטענת אונם מאחר שכבר חל הקנין ונעשה שלו ונתחייב לשלם תמורתו וכשם שכל קונה בית ונאנס אחר כך באונם שינה וכדומה ולא השתמש בבית פשוט שחייב לשלם דמי הבית" עכ"ל.

וכן סבר הגר"ח קנייבסקי [הובא בדרך שיחה שם בנידון מכירת מפטיר יונה שחטפתו שינה] וז"ל "בעל האלף [שנרדם] כיון שקנה זה שלו, ואף שלא היה קנין מכל מקום על ידי שהבטיח ליתן אסור לחזור בו והלה זכותו בזה, וצריך לשלם" עכ"ל.

❦ ציוני המושפט ❦

או לאו) ושוב לא כיבד לאדם אחר והגבאים קראו ללוי ועלה לתורה כיון שלא אמר להם את מי לקרא ועתה טוען ראובן שאינו רוצה לשלם עבור העליה שקנה ונפלה מחלוקת גדולה בין הרבנים אי חייב לשלם או לא וכ"ת כתב שכתב ע"ז תשובה ארוכה שפטור לשלם ומקורו מהמג"א א"ח סי' ש"ו ורוצה לדעת חו"ד להלכה בזה... עכ"פ לא ידעתי מקום ספק ומחלוקת למה לא ישלם הקונה העליה ועכ"פ אין להם שום מקור במג"א הנ"ל עכ"ל.

ועיין בשו"ת כסאות לבית דוד [שם] שרצה לפוטרו מטעם דומה למה שנפסק בשו"ע חו"מ סימן רז ס"ג, ובפתחי תשובה שם באריכות בדין מי שקנה מקח על דעת למכור לאחר ולבסוף לא עלתה בידו אם יכול לחזור בו ועי"ש שהאריך בזה ומסקנתו דודאי יכול לומר קים לי כדעות שיכול לחזור בו ולבטל המקח מחמת האומדנא, וא"כ ה"נ בנידון דידן יכול לחזור בו כיון שלא קנה אלא על דעת לכבד לאותו אדם וכיון שנתבטלה מטרת קניתו חוזר בו וביד הגבאי למכור את אותה העליה שוב.

וכן הביא בספר וישמע משה [שם] וז"ל "והגאונים רבי מרדכי גרוס ורבי יצחק זילברשטיין שליט"א הורו דחשיב קניה בטעות ואין הארבעה צריכים לשלם עבור העליה, ואמר הגר"י זילברשטיין דאף שאין בזה אומדנא דמוכח מכל מקום שארית ישראל לא יעשו עולה ואין לחשוך אותם שחוזרים בהם סתם בלא סיבה" עכ"ל.

אך שמעתי ממו"ח שליט"א לדחות דבריהם, שכל שלא גילה דעתו במפורש שקונה על דעת לכבד פלוני אינו

יצא יוא"כ חיובו בטל, ועיין בשו"ת כסאות לבית דוד [חלק א סימן מט] שהביא ראייה לדבר.

וכן כתב בספר וישמע משה [שם, בנידון השאלה שהובאה לעיל] וז"ל "עוד אמר לי הגר"מ גרוס די"ל ששורש שאלה זו תלוי בחקירה שעמדו בה הפוסקים ביחס לכל מכירת המצוות, האם יש לזה דין של מכירה גמורה וחלים ע"ז כל דיני מקח וממכר, או עיקר הדבר הוא כעין נדרי מצוה שהקונה מקבל על עצמו ליתן מתנה לביהמ"ד אם יתנו לו את המצוה... אבל אם עיקר הדבר הוא מדין נדרי מצוה נמצא הנדר שנדר הראשון בטל מאליו דלאו אדעתא דהכי נדר".

אמנם כתב בשם "הגרש"א שטרן שצידד לומר שגם אם נאמר שזה מדין נדרי מצוה אין המקח של הארבעה האחרים בטל, שהרי הם יכולים לעלות בעצמם לתורה או לכבד את כל מי שירצו מלבד אותו אורח" עכ"ל.

כו. כן נראה לאותם הדעות שסברו שגדר הקניין במכירת המצוות הוא כמקח גמור וא"כ הרי היא שלו לכל דבר ומה שלא הצליח לכבד את חבירו הרי הדבר דומה לקונה מתנה לחבירו ולבסוף לא עלתה בידו לתתה, שודאי אין לומר שיכול לבטל את המקח כל שלא גילה דעתו קודם לכן שקונה על דעת כן.

וכ"כ בשו"ת משנה הלכות [חלק ה סימן שד] "שדן בכע"ז וכתב ובדבר השאלה בראובן שקנה עליה בבית המדרש בסך גדול וצוה להגבאים לקרא את חבירו לעלות לתורה כי רצה לכבד את שמעון חבירו ושמעון יצא מביהמ"ד (ולא ביאר אם בכיון

♦ טעה הגבאי וקרא לאחר

[י] טעה הגבאי וקרא לאדם אחר במקום אותו שקנה^כ, נראה שהקנה פטור מתשלום כיון שאף אם גדר מכירת המצוות הוא כמקח סוף סוף לא סיפק בידו המוכר את המקח, וצ"ע^כ. ולענין הגבאי אם חייב לשלם עיין בהערה^כ.

צינוני המשפט

שקראוהו שיעלה לתורה אסור לסרב לעלותו כדאי במס ברכות ואע"פ דקיי"ל דאין אונאה להקדש עי' חו"מ רכ"ז כ"ט מ"מ עיי"ש בסמ"ע וס"ק מט בדומנינו אין לנו הקדש בדק הבית אלא הקדש דמתנת עניים ודבית הכנסת ודין חולין גמור יש לו עיי"ש ועי' ברמ"א או"ח קנ"ג ס"ז ובט"ז ובמג"א שם ועי' בשו"ת שבות יעקב ח"א סי' קס"ו דיש אונאה בקהל" עכ"ל.

כו. לכתחילה לא ראוי שיעלה אותו האדם אלא יניח לקונה העליה לעלות לתורה, ואף שהגמ' במסכת ברכות [דף נה, ע"א] אומרת שמי שקראוהו לעלות לתורה ואינו עולה גורם בזה שיתקצרו ימיו, [והובא במ"ב סימן תכח סק"ז], מ"מ בודאי שאין הדברים אמורים אלא במי שקראוהו לעלות לתורה ואינו רוצה ומעונין בזה שבודאי שיש בזה משום בזיון כבוד התורה, אולם כאן לא שייך ביזיון כבוד התורה כלל, מכיון שהכל יודעים שמסרב מחמת שהעליה שייכת לקונה. נכ"כ בספר וישמע משה ח"ד מכירת העלויות סימן א בשם הגאונים רבי אברהם דירנפ"ד ורבי יעקב מאיר שטרן ורבי מנדל שפרן ורבי שלמה זלמן או"מ ש"י"א].

כח. כ"כ בספר חקרי הלכה [סימן ד] בשם הגר"נ נוסב"מ של"ט"א והגר"צ הכהן של"ט"א וז"ל "ונראה פשוט דראובן שקנה את העליה פטור מתשלומים כיון שלא קיבל לבסוף את העליה ואדעתה דהכי לא כיון

יכול לחזור בו ולא מספיק שהייתה כן כונתו, וכמבואר שם בשו"ע.

וכן כתב בספר וישמע משה [שם] וז"ל "הגאון רבי נפתלי נוסב"מ שליט"א הורה שכל הקונים צריכים לעמוד ברכישתם ולשלם עבורה, ואינם יכולים לומר שהיה כאן מקח טעות מכיון שלא גילו דעתם בשעת הקניה שקנו רק אדעתא דהכי וחשיב דברים שבלב... וכן הסכימו הגאונים רבי שמואל אליעזר שטרן, רבי מנדל שפרן, רבי משה שאול קליין, רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א. וכן הורה הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א עכ"ל.

ובשאלה כעין זה נשאל בשו"ת שבט הקהתי [ח"ב סימן שלז] "שאלה אחד קנה עליה לס"ת כדי לכבד בה אדם חשוב ובטעות קראו כפרשה שתחילת הפרשה אינו מתחיל בדבר טוב ובלית ברירה עלה לתורה אבל נתבייש כיון שקראו לקרות בהן פרשה והקונה טוען דקנה כדי לכבד האדם חשוב וכאן היה להיפוך ועל כן אינו רוצה לשלם דמי קניית העליה. תשובה עי' בסו"ס קל"ח ברמ"א ויכוין שיתחיל תמיד לקרוא בדבר טוב ויסיים בדבר טוב ועיי"ש במג"א בשם הרמב"ם בפהמ"ש דה"ה שלא לסיים למי שעשה מעשה רע... ולפי"ז כיון שלא קראו בדבר טוב הוי כמקח טעות ואע"פ שהיה עליה לתורה אין ראוי שהסכים משום שלא היה לו ברירה דכיון

❦ ציוני המושפט ❦

יש לצרף לסברת החת"ס, את מה שכתב המגן אברהם (סימן שו ס"ק טו) שנהגו חסידי אסטריך דכל מה שהוציא בפיו ליתן, נותן לצדקה אפילו קנה חבירו המצוה, יעו"ש. ואמנם לא נהגו כך במקומותינו, אך יש לצרף מנהג זה.

ועיין בחקר הלכה שם שהביא חלופת מכתבים בענין זה בינו לבין הגר"י זילברשטיין שליט"א.

אמנם ידידי הרב פנחס וייס שליט"א אמר להעיר, שיתכן שלאותם הדעות שראו במכירת המצוות כקנין גמור, א"כ אף בנידון זה יש לחייב את הקונה לשלם שאף שהגבאי טעה מ"מ מכיון שכבר קנה את המצווה בשעת הכרזת "זכה לו" הרי שנעשה כבר קנין, וטעותו של הגבאי אינה אלא ענין שנוצר אחר קנייתו, ועוד שהרי המצווה אינה שייכת לגבאי עד שניתן לומר שהוא כמקח שהמוכר לא סיפק לו את הסחורה, וצ"ע.

כט. עיין בספר **משפטי התורה** [ח"ג סימן לט] שדן שם בענין זה ודעתו שאין במכירת העליות כל דין מקח וממכר ולכך אין בזה משום בעלות אלא הוא בבעלות כל הציבור ולכן אין הגבאי מתחייב על טעותו.

ובספר חקרי הלכה [שם] נסתפק בזה כיון דיש מקום לחייב הגבאי מדינא דגרמי וסיים בצ"ע.

וידידי הרב פנחס וייס שליט"א כתב לי תשובה מקיפה בענין חיובו של הגבאי, וזה תוכן דבריו, "לסוברים שחיובו של הקונה הוא משום נדר ולכך העלו שהקונה ודאי פטור מפני שלא נדר אלא על דעת לעלות לתורה, נראה שיש לפטור אף את הגבאי, מכיון שלא היה כאן כל חוב

לש"ם ואף אם קנה את העליה לתורה בכספי מעשרות מ"מ דעתו לתרום את הכסף על דעת שיוכה ויקבל את העליה וכיון שלבסוף לא קיבל את העליה פטור מלש"ם" עכ"ל.

ועיין בספר חשוקי חמד [סוכה דף מא עמוד ב] שדן בכגון זה וז"ל "מעשה בראובן הכהן שקנה את עליית אחרון חזק, באלף שקלים, כי היו אז באותו בית כנסת כמה כהנים, והתכנית היתה שהגבאי יעלה לתורה לעליה ראשונה של 'כהן' אחד מאותם כהנים, וכהן זה יעלה לעליית 'חזק'. והנה לבסוף כשפתחו את ספר התורה לקרוא בו, עזבו שאר הכהנים את בית הכנסת, והגבאי היה נאלץ להעלות לתורה לראשון את ראובן הכהן, שקנה את האחרון חזק, [יעוין בשו"ע (או"ח סימן רפב ה - ו וברמ"א שם)], והוא עלה לתורה, ובעליית 'חזק' כיבדו את שמעון, וכיון שכך אמר הכהן אינני משלם את האלף שקל כי לא עליתי לחזק. האם הצדק עימו?

תשובה. יתכן שעליית ה'חזק' שייכת לכהן שקנאה, והמצוה היא שלו, ולמרות שהוא לא עלה לעליה זו בכל זאת העליה שייכת לו, והשכר הוא שלו...ויתכן דהוא הדין בעניננו שכר העליה של ה"חזק" עולה לראובן, אף ששמעון עלה ל"חזק". ולכן לכאורה ראוי לראובן הכהן שישלם מה שנדר הגם שבפועל עלה לעליה זו אדם אחר.

אולם כשהצעתי את הדברים לפני מו"ח מרן הגר"י ש' אלישיב שליט"א [דצ"ל] העיר שאדם הנודר ממון עבור עליה, מתכוין לש"ם רק אם יעלה בפועל, אבל כל עוד שלא עלה בפועל, אין דעתו לש"ם, אמנם

◆ נמכרה העלייה והתברר שיש כאן חיוב

יא] קנה עליה לתורה והתברר אח"כ שיש בבית הכנסת אדם שיש לו חיוב לעלות לתורה, יכול הגבאי לחזור בו מהמכירה מפני שהיא כמכירה בטעות^ל.

צינוני המשפט

גדולי האחרונים בענינים שונים ואכמ"ל] **ב' טעות של** תקלה, וכגון שידע מהמכירה והתכוון לקרוא לקונה רק שבטעות יצא לו שם דומה או שקרא בשמו רק שטעה בשם אביו, ומחמת כן עלה אותו אדם הנקרא כן, שבאופן זה ודאי י"ל שאינו מוגדר כפושע והווה כגרמי בשוגג בלבד שכבר נחלקו בדינו הפוסקים, ולדינא ודאי שיכול לומר קים לי כהפוטרים.

ג. כ"כ בשער אפרים [קריאת התורה שער ב סעיף יד] והביאו דבריו רבים מהפוסקים, ועיין **ביאור הלכה** [סימן קלן] שכתב **"אם אחד קנה עליה אחת ונזכר הפגן שיש חיוב שצריך לקרותו יבוא לחזור בו שמכירה בטעות הוא"** עכ"ל. ועיין מש"כ בפרק בענין עלית כהן שנמכרה לישראל ולבסוף נכנס הכהן שי"א שחייב הקונה לשלם עבורה, אך כאן נראה שלכו"ע פטור מכיון שאין החיוב מוטל על הקונה בשונה מהחיוב לכבד את הכהן שמוטל על כל או"א.

ועיין בכעין זה בשו"ת **חתם סופר** [חלק ו - ליקוטים סימן קג] וז"ל **"אירע בשבת אחר שכבר מכרו כל המצות בא לבה"כ חיוב יא"צ שהי' אסור בבית הכלא ועתה התיירוהו ואמרתי פשוט שמי שקנה סגן יתן לו מקום לקרותו לתורה בין הקרואים ש"ל שהרי קנה שיעבודו וטורף ממנו והגבאים ינכו לו לפי ערך מה שמגיע על עלי' א' דאחריות ט"ס הוא דלא שדי אינש וזוי בכדי אבל לא מצי למטען אדעת' דהכי לא קניתי**

ברור להקדש וצדקה כל שלא עלה לתורה לבסוף, ואין כאן אלא מבטל כיסו של חבריו, ואף לצאת ידי שמיים נראה שאין לחיבו כיון שכבר נחלקו האחרונים אם יש חיוב לצאת יד"ש במבטל כיסו של חבריו.

אך לאותם שסברו שיש במכירת העליות משום קנין גמור א"כ העלייה נעשתה כרכושו של הקונה, ולכך יש מקום לחייב את הגבאי במה שהזיק לחבירו מדינא דגרמי

[לאותם הדעות שסברו שהקונה חייב לשלם אף באופן זה, ולדעות שפטרו את הקונה מלשלם יש לדון אם חייב לשלם לבית הכנסת את מה שהחסיר כעת מקופת בית הכנסת]. ודומה הדבר לשורף שטרותיו של חבריו, ולעדים שהעידו עדות שקר שחייבים לשלם מדינא דגרמי. [עיין שולחן ערוך חושן משפט הלכות עדות סימן כט סעיף ב ובסימן לח סעיף ה].

ואף שהוא כגרמי בשוגג מ"מ יש כמה מחיובי הגרמי שחייבים אף בשוגג וכפי שמצאנו בדין מראה דינר לשולחני וכד' שחייב אף שלא נתכון להזיק, והוא מטעם שנחשב הדבר כפשיעה, מפני שהיה לו לבדוק ולהזהר לפני שענה על טיב המטבע, וא"כ י"ל דה"ה בנידון דידן שהיה מוטל על הגבאי לדקדק היטב בשמות הקונים.

ואפשר שיש לחלק בין שני סוגי טעויות, **א' טעות של שכחה**, דהינו ששכח את מעשה הקנייה וכד' וקרא לאחר, שבזה יש לתלות במחלוקת הפוסקים מה דינה של שכחה אם הוא כפשיעה או כאונס [נחלקו בזה

◆ מכירה פומבית שהתבטלה אם יכולים הגבאים לחייב את בעל

ההצעה שקדמה לאחרון לקנות את המצווה

יב] מצוה שנמכרה במכירה פומבית לכל המרבה במחיר, ומחמת סיבה כל שהיא לא התבטלה המכירה, י"א שביד הגבאים לחייב את בעל ההצעה שקדמה לאחרון

❧ ציוני המשפט ❧

ק"ן פרוטות והיה נראה לגבאי צדקה שהשני אינו בטוח במעות ולא רצו לביישו שלא למכור לו המצוה אלא צוו להשמש שיעלה הוא בדמים מעצמו ויוסיף להכריז שנותנים מאתים ודעתם היה להניח המצוה לקרות במפטיר לראשון שנתן ק' כי נראה להם יותר תועלת לקופת הצדקה באלו מאה בטוחים מן המאתים שאינם בטוחים ואחר כך כשבא השמש אל הראשון ואמר לו שהגבאים מניחים לו המצוה לקרות מהפטיר במאה שנתן הוא אמר הוא שאינו רוצה בכך כיון שלא הניחו לו מתחלה בשעת הכרזה נתבטלו דבריו האם יש דין לגבאים לכופו כיון שכבר נתרצה במאה ואמירה לגבוה הוא" עכ"ל.

ועיין בכף החיים [קלד ס"ק לד] שהביא את המעשה המבוא בדברי הצ"צ וסיים "וכתב החס"ד אות ח' דצריך לזה דעת נכונה והנהגה טובה באופן שלא לבייש את מי שאין לו ושלל לבוא לידי מחלוקת ח"ו עכ"ד".

ובשו"ת פנים מאירות [חלק ב סימן כה] נשאל באופן שטעה הגבאי וסבור היה שפלוגי העלה את הסכום ולבסוף נתברר שלא נתכון כלל לעלות רק שטעה הגבאי וז"ל "ביום כפור שנת תפ"ט אירע שהכריז השמש מפטיר בעד ג' זהו שנתן ראובן ואח"כ הוסיף השמש והכריז ד' זהו שעלה בדעתו ששמעון מוסיף ורוצה לקנות המצוה

מצות כלל והוי מקח טעות והדרנא בי דכמו מי שקנה שדה מחבירו ובא בע"ח וטרף קצת ממנו אין לו על המוכר אלא אחריות ותל"מ ה"נ דכוותי ואין לפקפק ולומר דלא שייך הכא שיטרופ ממנו כיון דלית לי' קלא שיש לו יא"צ שהרי הדרך להכריז החיובים והשתא לא הכריזו מפני שהי' במאסר ולא הי' לי' קלא ודומה למלוה ע"פ דאפי' המוכר שדהו בעדים לא הי' גובה ממשעבדי אלא משום דמוכר בפרהסי' זבין וזה לא שייך הכא א"כ לא יטרופ כלום ז"א. והכא לא שייך כל זה דתקנת הלוקחי' לא שייך דזה לא שכיח כלל ולא שייך לא שבקת חי וגם זה האסור לא הפסיד לנפשי' דמה הו"ל למיעבד והוא בעצמו לא ידע מזה כלום ובר מן דין איכא נמי משום ועשית הישר והטוב שהרי היא"צ לא יכול לעלות ביום אחר דיומא גרם והבעל סגן יכול לקנות ביום אחר ע"כ הי' נראה פשוט ליתן לו חיוב שלו" עכ"ל.

לא. בפוסקים מצאנו מספר אופנים לנידון זה, בשו"ת צמח צדק [הקדמון, סימן עב] דן באופן שהגבאים אינם בטוחים בקונה שיש בידו לשלם עבור המצווה ולכן חפצים להעבירו למי שהיה לפניו בקציצת הדמים, וז"ל "נשאלתי השמש היה מכריז בשבת בבית הכנסת מי שיקנה המצוה לקרות במפטיר כמו שנוהגין בארצות הללו ונתן אחד מאה פרוטות ואחד הוסיף עליו ונתן

לקנות את המצווה באותו הסכום שנתרצה עליו^ל, וי"א שאין ביד הגבאי לחייב אותו בכך^ל.

❧ ציוני המשפט ❧

אחד החצי' ששניהם נתרצו בהן ואותן מאה הראשונים צריכין לשלם שלשתן יחד כל אחד שליש שלשתן נתרצו בהן וזהו לפירוש רש"י... **אעפ"י שהגבאים נוהגין לכוף להאחרון על הכל והוא לבדו צריך לשלם לצדקה כל מה שנתן הוא מכל מקום הדין דין אמת כמו שכתבתי שאם כולן חזרו בבת אחת משלשין ביניהם לפירוש הרמב"ם משלמין כולם לעולם בשוה ולפירוש רש"י צריך האחרון לשלם תחלה לבדו מה שהוסיף הוא ובמותר הוא משותף עם הראשונים וכדפירשתי וכשהאחרון לבדו חוזר צריך לשלם מה שהוסיף הוא על שלפניו** עכ"ל.

הרי שלדבריו חייב החוזר בו לשלם את מה שהעלה [ובמידה והגבאים חזרו בהם פטור] והבא אחריו דהינו אות אחד שהעלה את המחיר לפניו חייב לעמוד בדיבורו וזכה במצווה ומשלם את דמי העליה.

והביא דבריו במגן אברהם סיוף סימן קנד וז"ל **"אחד רצה ליתן בעד מצוה**

עשרה זהובים ונתן אחר ט"ז זהובים ואח"כ חזר השני חייב הראשון לעכבו בעד י' זהובים כ"כ בצ"צ והביא ראיה ממתניתין פ"ז דערכין עכ"ל.

לג. עיין מגן אברהם [סימן קנד] שסיים וי"א נהגו כן עכ"ל.

ועיין בשו"ת פנים מאירות [חלק ב סימן כה] שהאריך לדחות דברי הצ"צ וסבר שאין לדמות מכירת המצות להקדש, ובדבריו ביאר מדוע לא נוהגין כן וז"ל "וצריכין אנו לדעת למה לא נהגו כן... והכא

בעד ד' זהוב' וכשבא השמש לשאול לשמעון למי רוצה לכבד השיב שמעון שמעולם לא יצא מפיו שרוצה להוסיף וגם לא רמז לו ברמיזה שרוצה להוסיף רק השמש טעה וסבר שהוא מרמז לו שרוצה להוסיף סך שלשה זהו' ושלחו הגבאים שראובן הקונה ראשון יחזיק המצוה בעד ג' זהו' והשיב ראובן מאחר שלא נשאר לי בסך ג' זהו' וכשהכריז השמש בעד ארבעה זהו' כבר הסחתי דעתי ועקב רוח אחרת כי שלא לקנות המצוה בסך הנ"ל ושאלו הגבאים וביום הקדוש כזה לא יוכלתי לחקור אם האמת עם שמעון שלא רמז להשמש שרוצה ליתן ד' זהו' ולגזור על ראובן שיקיים כל היוצא מפיו ולא ישוה נפשי' הדר"נ לא רציתי כי קרוב הי' הדבר בעיני שלא יציית כי אם ע"פ גזירת עונש וביום הקדוש כזה אמרתי דינו לבוקר משפט וציויתי שיכריז השמש פעם שני' מפטיר ומה שיפסיד הצדקה יקוב הדין ההר אחר יו"כ עכ"ל.

לב. כ"כ בשו"ת צמח צדק [שם] אחר שהוכיח שגדר הקנין במכירת המצוות הוא כנדרי צדקה והקדש כתב וז"ל **"אם אירע שאחד נתן עבור מצוה כגון מפטיר או גלילה וכיוצא בזה ק' פרוטות והשני ק"י והשלישי ק"ך וזכה השלישי במצוה ההיא וחוזר בו אחר כך וכן השני וכן הראשון כולן חוזרין בבת אחת הדין נותן שמשלשין ביניהם והיינו השלישי שנתן ק"ך צריך לשלם עשרה שלו שמן ק"ך עד ק"י ואותן עשרה שמן ק"י עד ק' צריכין השלישי והשני לשלם כל**

◆ קנה עליה והתברר שהס"ת פסול

יג] קנה עליה ואחר שעלה התברר שהיה הספר תורה פסול אעפ"כ חייב לשלם את דמי העלייה^{יד}, נמצא ספר התורה פסול בשעת קריאת התורה פטור מלשלם^{לה}.

❧ ציוני המשפט ❧

תיבה אחת או אות אחת או שנמצא בה טעות פסולה לקרות בה ולדידהו אם נמצא בה טעות אפילו לאחר שכבר קראו ז' קרואים צריך לחזור לראש בס"ת הכשר ולברך עליה דאזתה קריאה ראשונה כמאן דליאת דמיא ודעת מקצת פוסקים דאפילו חסר כמה פסוקים וכ"ש כשנמצא בה טעות בעלמא אף דלא נקראת ס"ת לענין שיקיים בה מ"ע של כתיבת ס"ת מ"מ מותר לקרות בה אם אין לו אחרת והנה המחבר בסעיף ג' סתם דלכתחלה אין להוציא ס"ת פסולה לברך עליה אפילו במקום שאין לו אחרת אחרי דרוב הפוסקים סוברין דאסור אך אם נמצא הטעות אחר שכבר קראו הסדרא פסק הר"ר יעקב בי רב דלענין דיעבד סומכין על דעת קצת פוסקים הנ"ל שמכשירין לקרות בה ועלתה להם הקריאה ואין צריך להוציא ס"ת אחרת והסכימו עמו האחרונים בזה. וה"ה אם נמצא הטעות בין גברי לגברי ועדיין לא השלימו הז' קרואים לענין מה שכבר קראו סומכין על דעת המקילין הנ"ל שיצאו בדיעבד עכ"ל.

אומנם אם ידע הגבאי שהספר תורה פסול פטור מלשלם שהוא בגדר אונאה ומקח טעות.

ועיין בספר חשוקי חמד [שבת דף לב עמוד ב] "שאלה. ראובן קנה חתן בראשית ועלה לתורה, ואח"כ נתברר שהספר תורה פסול, האם חייב לשלם מה שנדר, או שמא מקח עם מום הוא, דאילו היה יודע שהספר

כשלא רצה ליקח כפי שהוסיף השמש ז"ל המצוה וא"כ לא קנה ההקדש וגם ראובן לא וויתר כלל להקדש דעכשיו שאנו קונים המצות והמצו' אין שומתן ידוע שיהיה שוה לכל אדם אלא כל אחד קונה כפי אשר תשיג ידו העשיר לפי עשרו וכל מה שנותן עבור המצוה לפי אומדן דעתו לדידיה שוויה או שרוצה לעלות בעצמו לתורה ולברך בתוך קהל עם קדוש ביום הקדוש או שרוצה להתכבד במכובדי' וניחא ליה בהכי בדמי המקח שהוא פוסק אם כן לא וויתר משלו לצדקה אלא פסק דבר ששוה לו ואינו קונה באמירה... ופשיטא לדעת הרב המגיד שההיא דעירכין מדרבנן הוא דתיקנו והבו דלא לוסיף עלה דדיוקא בהקדש ולא במעות צדקה וכ"ל שאינו חייב מחמת נדר אין לחייבו מחמת דיבורו ובפרט להוציא ממונו יוכל המוחזק לומר קים לי כהך פוסקים דלא ילפינן צדקה מהקדש ומנהגו ש"י ישראל תורה דלכך לא נהיגין כדעת צ"צ כמו שהעיד במג"א ס"ם קנ"ד מיהו נראה כל היכי שהוא פסקו בעשרה ולא הוסיף עליו אחר אינו יוכל לחזור ובזה נוהגין לגבות ממנו ודברים כאלו הולכין אחר המנהג והנראה לפע"ד כתבתי עכ"ל.

ועיין עוד בשו"ת ויצב אברהם ח"א סימן קטו.

^{יד}. כן נראה ע"פ דברי המשנה ברורה [סימן קמג ס"ק יג] שכתב שבדיעבד יצא בזה וז"ל "דהנה דעת רוב הפוסקים דספר תורה שחסר

❧ ציוני המשפט ❧

וכן הסכים הגאון רבי מנדל שפרן שליט"א שאינו מחויב לשלם עבור העליה שלו.

והגאון הגדול רבי נסים קרליץ שליט"א אמר שאמנם מן הדין אין העולה חייב לשלם עבור העליה, אבל משום ועשית הישר והטוב ראוי לשלם לפנים משורת הדין. והגאונים רבי יצחק זילברשטיין ורבי משה שאול קליין שליט"א אמרו שמן הראוי להתפשר עם בית הכנסת ולשלם תשלום חלקי בעבור העליה, מכיון שסוף סוף קיים מצוה ועלה לתורה, ומן הדין אינו מחויב לחזור ולשמוע את הקריאה אפילו אם יזמן לו מנין עם ס"ת כשר, א"כ אין ראוי להיפטר בלא כלום. וכעין זה אמר הגאון רבי שמואל אליעזר שטרן שליט"א שבדאי פטור בלא כלום אי אפשר שהרי נהנה וקיים מצוה, אולם יש לו לשער כמה היה מסכים לשלם עבור העליה באופן כזה שאינו מברך תחילה וסוף.

והוסיף הגר"י זילברשטיין דמ"מ העולים הראשונים שבירכו על הקריאה קודם שנמצא הפסול בודאי מחויבים לשלם ואינם יכולים לפטור את עצמם בטענה שנתברר שהנדר היה בטעות, שהרי אין אנו דנים את ברכתם כברכה לבטלה, ואדרבה אם נמצאה הטעות באמצע הקריאה יכול העולה לברך ברכה שלאחריה וכמו שהבאנו לעיל בשם השערי אפרים, וא"כ בודאי שחל עליהם חיוב גמור לשלם כפי שנדרו. וכן הורו הגר"ש גרוס והגרש"א שטרן והגר"נ נוסבוים" עכ"ל.

תורה פסול, היה הולך לביכנ"ס אחר, ואולי דומה הוא לקונה בשר ואח"כ נתברר שהוא טריפה. או שמא מאחר והקריאה כשרה בדיעבד, לכן המקח קיים, אלא שצריך לשלם פחות? תשובה. גיסי הגר"ח קנייבסקי אמר ל"י שמכיון שהציבור יצא יד"ח בקריאה זו, וגם הוא יצא יד"ח משלם. ובפרט שמשלמים בשביל הכבוד, ועבור הברכות שמברכים את החתן תורה ב"רשות" כפי הנדפס במחזורים, ודברים אלו באו לקונה וקיבלם" עכ"ל.

ל"ה. עיין בספר וישמע משה [שם] שדן באופן שקנה עליה ובשעת קריאת התורה נמצא ספר התורה פסול לגמרי [שלא כבאופן הקודם, שנמצאה אחר הקריאה] באופן שיתר העולים אינם יכולים לברך על התורה, אלא קוראים להם לעמוד אצל הס"ת והבעל קורא את הקריאה שלהם ועושים מי שברך וכו'. [עיין בזה בשו"ע קמג ס"ג-ד] האם חייבים העולים לשלם עבור העליה את הסכום שהתחילו בשעה שקנו את העליה?

והשיב "ובנידון דידן אמר הגאון הגדול רבי חיים קניבסקי שליט"א דמכיון שדעת העולה היתה לברך על העליה שלו ואינו יכול לברך הרי זה נדר בטעות ואין צריך לשלם לבית הכנסת. ואפילו לדעה ראשונה שהביאה הרמ"א שבדיעבד אפשר לברך גם על ס"ת כזה יש להסתפק האם חייב לשלם על העליה שלו, מכיון שהיה בדעתו לשלם על עליה שיעלה לכתחילה ולא באופן כזה של בדיעבד.

♦ טעה בהבנת המטבע שקונים בו את המצוות

[יד] נמכרו המצוות במכירה פומבית וסבר הקונה שהמכירה מתבצעת בשקלים והמנהג באותו המקום להתחייב בדולרים^ל, י"א שתלוי כיצד נוהגים ברוב המקומות ואם רובם נוהגים להתחייב בשקלים פטור מלשלם דולרים^ל,

צינוי המשפט

ובספר וישמע משה [ח"ד דיני מכירת העליות שאלה ז הביא שאלה כזו וז"ל שא"ל: מעשה שהיה באורח שבא ליו"ט, וכשמכרו את העליות של חתן תורה וחתן בראשית לא הזכירו את שם המטבע שמתכונים אליו [כפי שנוהגים רבים שלא להזכיר שם המטבע בשבת ויו"ט שלא יהיה כדרך מקח וממכר], והיה סבור שהמכירה היא בש"ח, מפני שכמה שבועות קודם לכן היה שם וקנה עליה והמכירה היתה בש"ח. אולם לאחר יו"ט פנו אליו הגבאים שישלם את חובו בסך אלף דולר, והסבירו לו שאמנם כל השנה המכירה היא בש"ח, אולם בשמחת תורה המכירה היא בדולרים וכל מתפללי בית הכנסת יודעים על כך ואין הגבאי צריך להזכיר זאת בשעת הכרזת הסכום. האם חייב האורח לשלם אלף ש"ח או אלף דולר? עכ"ל.

ז. הנה אם חיוב מכירת העליות הוא מדין נדר לצדקה נראה היה לפוטרו דקיימא לן שאין הנדר חל אלא אם התכוון למה שהוציא בפיו ואם אמר מאה והתכוון לשקלים לא חל עליו חיוב מאה דולר ובפועל לא נדר אלא על דעת שקלים דו"ל המחבר [שולחן ערוך יורה דעה הלכות נדרים סימן רי ס"א] "אין הנדר חל עד שיוציא בשפתיו ויהיו פיו ולבו שוים לפיכך היה בלבו

ז. לתועלת הענין נביא מספר דוגמאות בספרי השו"ת למקרים כגון אלו, בשו"ת שמר מושפט [ח"ב סימן טז] כתב "שאלה. אדם היה מאושפז בבי"ח איכילוב בימי הסוכות בהגיע יום שמחת תורה השתפר מצבו והחליט לצאת מביה"ח ולהתפלל באחד מבתי הכנסת הסמוכים בצפון ת"א בשעה שמכר הגבאי את העליות החלה הכרזה על מכירת חתן תורה זה אומר מאה וזה אומר מאתיים ואחד אומר ארבע מאות חמישים כששמע זאת אותו איש הכריז על עצמו חמש מאות ובכך זיכהו הגבאי בעלית חתן תורה לאחר שעלה לתורה עשה לו הגבאי מי שברך וכו' וסיים בעבור שמתנדב חמש מאות דולר ואז נזדעק אותו האיש בטענה שלא נתכוין להתנדב אלא חמש מאות ש"ח בלבד. נפל ויכוח בין הגבאי לאדם רוכש העליה כאשר האיש טען שברוב ככל המקומות אין מוכרים בדולרים אלא הנהוג והמקובל הוא בשקלים וגם הוא לא נתכוין אלא לשקלים לעומתו טוען הגבאי שבביהכנ"ס שלהם בצפון ת"א נוהגים למכור רק בדולרים ובפרט שכבר היה קונה קודם שהיה מוכן ליתן 450 דולר נמצא שאם אותו עולה יתן רק בשקלים הרי הוא מזיק לקופת ביהכנ"ס לכה"פ בסכום שכבר היה עומד לינתן להם ע"י המכרז הקודם סך 450 של דולר" עכ"ל.

❧ ציוני המשפט ❧

לדור מפת חטים והוציא בשפתיו פת שעורים מותר בשניהם" עכ"ל.

אומנם אם נגדיר את מכירת המצות כקנין ומקח גמור לכאורה היה נראה לחייבו שהלא המוכר לא נתרצה למוכרו אלא על דעת תשלום בדולרים, ולכה"פ חייב כפי מה שביקש זה שקדם לו במכירה לשלם, ואם היה הדבר בחפץ בעיין היה יכול לדרוש ביטול מקח כיון ש לא סבר לקנותו במחיר כזה אך בנידון דידן מכיון שהחפץ כבר אינו בעיין ואינו יכול לדרוש ביטול מקח לכאורה יש מקום לחייבו.

אך נראה שאף לשיטה זו י"ל שהולכים אחר כונת סתם בני"א ואם ברוב המקומות קונים בשקלים אין לחייבו ביותר.

ועיין בשו"ת שמרו משפט [שם] שהאריך בזה, וכתב דתלוי במנהג רוב המקומות. וכן האריך בזה בספר מעדני יום טוב [שם].

וכן כתב בספר וישמע משה [שם] וז"ל "הגאונים רבי יעקב מאיר שטרן, רבי שלמה זלמן אולמן, רבי שמאי גרוס, רבי מנדל שפרן שליט"א הסכימו שהקונה אינו חייב לשלם יותר מאלף ש"ח שהיה סבור שמתחייב עליהם, שכן מכיון שבכל השנה נמכרים העליות בש"ח, מוטל על הגבאים לוודא שכל הנמצאים יודעים שבשמחת התורה המכירה היא בדולרים, ומכיון שהם לא הודיעו על כך אינם יכולים לתבוע מן הקונה יותר מהסכום שנתחייב עליו לפי הבנתו. והוסיף הגר"ש גרוס דבודאי אם נתבררה הטעות קודם שעלה הקונה לתורה,

הרשות ביד הגבאי לבטל את המכירה ולמכור את העליה מחדש. אולם אם לא נתבררה הטעות עד לאחר שכבר עלה לתורה אין תקנה לדבר.

והביא הגר"מ שפרן ראייה לזה מהא דאמרינן בב"ק כז, א-ב דהטעם דהתנא פתח בכד וסיים בחבית היינו כדי ללמד דהיינו כד והיינו חבית, ונ"מ למקח וממכר [שביר המוכר לתת לו איזה שירצה ואפילו התנה עמו חבית דמשמע גדולה נותן לו כד שהיא קטנה - רש"י]. והגמ' מבארת דמייירי באתרא דרובא קרו לה לכדא כדא ולחביתא חביתא, ואיכא נמי דקרו לחביתא כדא ולכדא חביתא, מהו דתימא זיל בתר רובא, קמ"ל דאין הולכין בממון אחר הרוב. וכעין זה י"ל בנידון דידן, דאע"פ שרוב הנמצאים בבית הכנסת, כשאומרים סכום מתכוונים לדולרים, ורק המיעוט מתכוונים לש"ח, אין הולכים בזה אחר הרוב ואי אפשר להוציא מן הקונה יותר.

והגאון רבי מרדכי גרוס שליט"א הורה שבכל מקרה שבו היתה אי הבנה לגבי המטבע שמשמשים בה יש לנו ללכת ע"פ המקובל ברוב המקומות, ומכיון שברוב המקומות מוכרים בש"ח אין הגבאים יכולים לטעון אחר כך שנתכונו לדולרים אם לא פירשו כוונתם. אמנם בבית כנסת של אנשים עשירים שמסתבר שאין כוונתם לש"ח אלא לדולרים, אין הקונה יכול לומר שהיה סבור שמוכרים בש"ח, ועליו מוטל לברר. ואילו הגר"ש גרוס אמר שאי אפשר לקבוע מסמרות בזה, והכל לפי ראות עיני הדיין בכל מקרה לגופו.

ו"א שחייב לשלם כפי שנהגו באותו בית כנסת^ל. [עיין בהערה כיצד הדין במקרה הפוך^ל].

♦ החזיק בקניית מצוה

מזו] מי שהיה לו חזקה בעשיית איזה מצוה או איזה עליה תמורת סכום נכבד שהיה משלם לקופת הקהל בכל שנה והעני ולא היה באפשרותו לשלם בעבור המצווה ומשום כך העבירו את מצוותו לאחר ושוב לימים העשיר והיה רוצה לחזור אל חזקתו כבראשונה צריכים לחזור ולתת לו את עשיית המצווה כבראשונה ואם היה סיפק בידו לקנות את המצווה גם בעת שירד מנכסיו והעביר את מצוותו לאחר או שנתנו הציבור את מצוותו לאחר בידיעתו שוב אין יכול לדחות את אותו אחר ממצוותו^מ.

❧ ציוני המשפט ❧

הגאון שליט"א עמד על דעתו שהקונה חייב לשלם מחיר העליה במלואו^נ.

ז. יש לדון כיצד הדין במקרה הפוך שסבר הקונה שהמכירה מתבצעת בדולרים ולמעשה היה זה בשקלים, נוכחן בתייר מחול^נ שסבר שנמכרים המצוות בדולרים בעוד שמנהג המקום למכור המצוות בשקלים], ולכאורה היה נראה לתלות בשאלת גדר הקנין במכירת המצוות שלאותם הדעות שחיובו הוא מדין נדר נראה שחייב לשלם בדולרים כפי שהייתה דעתו בשעה שנדר ועל דעת כן נדר לצדקה, אך לדעות שחיובו הוא כמקח וממכר נראה שיש לדון הדבר כדין מקום שיש סתירה בין כוונת המוכר לכוונת הלוקח המתבאר בשו"ע חו"מ סימן שלב שהקציצה בטלה ומשלמים כפחות שבפועלים ואף כאן נראה שמשלם בשקלים כפי מנהג המקום, ועיין בזה בקובץ הישר והטוב ח"א מש"כ בעניין דומה הגרז"נ גולדברג.

מ. כ"כ במרדכי [נבא בתרא פרק חזקת הבתים, תקלג] "נשאל לר"מ על אדם שהיה רגיל בשום מצוה כגון בגלילה או בס"ת שניה

לח. כ"כ הגר"מ גרוס [אגרתא דהדוותא ח"י עמ' קכג] בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל וז"ל "שאלתי במי שהיה חדש בביהכ"נ ולא ידע שהתחייבות לעליה לתורה כל השנה בשקלים ובימים נוראים ושמחות הוא כפי דולרים, וכשאחד אמר תשע מאות חמישים אמר הוא אלף וקיבל את העליה וכשבא לשלם לגבאי הביא שקלים כי סבור שכן ההתחייבות מהו חיובו, והשיב דכיון שקיבל העליה והעליה שוה בסכום אלף דולר לא איכפת לן בטעותו שסבור הוא שהיו שקלים ומ"מ לפשר מעט [וזה שלא כמש"ב בספר מעדני יו"ט דחשיבא נדר בטעות ומשום גרמי דהפסיד לביהכ"נ הוי כמבטל כיסו של חבירו] עכ"ל.

וכן כתב בספר וישמע משה [שם] וז"ל "הגאון הגדול רבי נסים קרליין שליט"א הורה בפשטות שהקונה חייב לשלם אלף דולר כפי שוויה האמתי של העליה [שהרי זה שלפניו היה מוכן לשלם תמורתה 950 דולר, אי"כ בודאי שוויה האמתי הוא אלף דולר ולא אלף ש"ח]. והצעתו אולי מן הראוי שיתפשרו הגבאים עם הקונה, אולם

◆ לשלם את דמי המכירה לצדקה אחרת

[מז] קנה מצווה בבית הכנסת מסוים ורוצה לשלם לבית הכנסת או לצדקה אחרת, י"א שחייב הקונה לשלם דווקא לאותו המקום^{מא}, וי"א שיכול לשנות לצדקה אחרת^{מב}.

❧ ציוני המשפט ❧

קראי ישוב הרוצח וגמר שיבה שיבה מושב אל משפחתו וגו' למשפחתו הוא שב ואינו שב למה שהוחזקו אבותיו דוקא התם שעשה עבירה שהרג שוגג או עבד עברי שמכר עצמו או נמכר בגניבתו אבל האי דלא עבר עבירה חוזר ושלום מאיר בר"ב עכ"ל. וכן הובא בשו"ע אורח חיים הלכות בית הכנסת סימן קנג סעיף כב.

מא. כן כתב בשו"ת מבי"ט [חלק ג סימן ס] עי"ש שהאריך לדון בעניין שניים שנדרו לבית כנסת מסוים ועתה רוצים לפרוש ולפתוח בית כנסת חדש ואינם רוצים לשלם את דמי מכירת המצוות לבית הכנסת שנדרו אלא לבית הכנסת שלהם. וז"ל "תשובה תנן בפרק קמא דקידושין אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט ופי' אם אמר שור זה עולה אפי' בסוף העולם קנה כמו אם היה מושך ההדיוט הבהמה ותניא בפ"ך זו צדקה ואמר רבא וצדקה מחייב עלה לאלתר ועל זה כתב הרמב"ם ז"ל פ"ח מהלכות מתנות עניי' הצדקה הרי היא בכלל הנדרים לפי' האומר הרי עלי סלע לצדקה או הרי סלע זו לצדקה חייב ליתנה לעניים מיד ואם אחר חייב בכל תאחר כו' וכן כתב ביורה דעה סימן רנ"ה אמירת אדם לגבוה וכו' ופירוש מי שנדר לצדקה אינו יכול לחזור בו ע"כ. ותניא נמי בפ"ך זו צדקה וכת' יצא מפי צדקה אלמא בדיבור מחוייב הוא לאלתר דהא קיימי עניים. וכן כשעושי' נדבות בקהל

ואירעו אונס או עוני ונתנו הקהל את המצוה לאחר ואח"כ העשיר ורצה שיחזירו לו את המצוה והשיב הנני נחפז להשיב האוהבים הנחמדים מפז אם בשעה שנתנו הקהל ליששכר ס"ת השניה היה סיפק ביד שמעון לתת י' דינרים לשנה ואעפ"כ לא חפץ בה ונתרצה עם שאר הקהל לתת אותה ליששכר הרי איבד שמעון את זכותו דאחולי אחיל לגביה ואפילו בלא [עדן] חזקה איכא סהדי שגם הוא נתרצה ואי ליכא סהדי שנתרצה ואיכא עדי חזקה שלא ערער שמעון אבד שמעון זכותו כיון שיששכר טוען חזקה שיש עמה טענה ואמר ברשותך נתנו לי הקהל אבל אם בשעה שנתנה ליששכר לא היה סיפק ביד שמעון ועתה שיש בידו רוצה לחזור ולזכות במצותו ליתן י' דינרין כבתחלה נראה שחזור למצותו כיון שמחמת אונסא הניח שהיה עני ועתה ברכו השם ויש לאל ידו כדאמרי' פ"ק דיומא אירע קרי לכ"ג ומינו אחר תחתיו ושוב נטהר הראשון ראשון חוזר לעבודתו ופסק התם תלמודא כר' יוסי ומקשי ר"י הלכתא למשיחא ותירץ נפקא מינה לפרנס שעבר מחמת אונס ומינו אחר תחתיו דראשון חוזר לעבודתו כשיעבור האונס ועוד דלא גרע מרוצח שגלה לערי מקלט שחוזר לעירו במיתת כהן שחוזר לשררה שהוחזקו אבותיו לר"מ ואפילו לר' יוסי דפליג עליה ס"פ אלו הן הגולין שאינו חוזר לשררות אבותיו שאני התם דכתיבי

❦ ציוני המשפט ❦

חדש לקופה כ"א בנדבות שמתנדבים כשעולים לס"ת ובמה שנותנים על עשיית מצות כאלו כי הכל לעניים וחייבים לתת כמ"ש סלע לצדקה אעפ"י שאינם אומרים בשעת הקניה של המצוה שמה שיתנו על עשייתה כבר הוא ידוע בכל הקהילות שהוא לעניים או לתלמוד תורה כמו שיסדרו הגבאים ולכן חייבים ראובן ושמעון לפרוע באותו בית הכנסת מה שנדרו על עשיית אותן מצות וכ"ל מה שחייבים מקופה ונדבות וכן כן הנלוים אליהם לצאת מאותו בית הכנסת ולא לחנם נדרו מה שנדרו על המצוה אלא לעשותה וכבר עשאוה ואם היתה חזרתם מנדרם קודם עשיית המצוה היו יכולים הגזברים לחזור ולהכריז על המצוה והיו אחרים מבני הקהל קונים אותה כמו שבא בשאלה ולא היו חייבים אלו ראובן ושמעון כי אם במה שיחסר ממה שנדרו הם ולא היה כל כך הפסד לעניים אלא היו נותנים אותו החסרון אבל עתה אחר שכבר עשו המצות עבר יומן במלך קרבנם שאינם יכולים עוד למוכרם עד שנה אחרת ומפסידים העניים... וכ"ל מי שהוא קבוע בבית הכנסת הוה ליה כעיר אח' ואינו יכול ליתן לקהל אחר כמו שכתבתי למעלה ומה שכתבו ז"ל שיכול האדם לישאל על מה שנדר לצדקה כל זמן שלא יצא המעות מתחת ידו כמו שכתב ביו"ד סי' רנ"ח הכא בנ"ד שעשה דבר המצוה שקנה כבר נתחייב במעות שנדר והיו כמו כשנכנס ביד הגזבר דתו לא מצי לישאל עליו דאפי' בהדיוט כי האי גוונא חייב לשלם מה שהתנה עמו כמו שכתבתי למעלה עכ"ל.

שאינו מספיק מה שנותנים בקופה חייבים כל בני הקהל לתת מה שהתנדב כל א' לגזבר אותו קהל שהרי הוא כמו הקופ' לחלק לעניים של אותו קהל וכן כל מה שמתנדבים בעלייתם לספר תורה בסתם צדקה היא לעניי הקהל ההוא כי על דעת כן מתנדבים ואם אח' עוקר דירתו מן העיר חייב לתת כל מה שחייב לשעבר לקופה או לכל מה שהתנדב בבית הכנסת וכל שכן כשהוא מבני עיר זה שאעפ"י שעוקר דירתו חייב ליתן כל מה שחייב מקופה לצדקה והוא הדין למי שרוצה לקבוע בקהל אחר שבעיר אם יש לו רשות לזה שחייב לפרוע לגבאי כל מה שהתנדב שהרי כל קהל הם כמו עיר א' כיון שהעניים ידועים לכל קהל וקהל. ואתאן לנ"ד על ראובן ושמעון שקנו מצות ס"ת של כל נדרי והמסיום והמתחיל בשמיני חג עצרת בכמה פרחים והחזיקו במצות הנז' שעשו אותם ואח"כ לסבה מה מבית הכנסת לבית הכנסת אחר או שרוצים לבנות ב"ה אחר לעצמם ולקרוביהם והנלוים עליהם דפשימא שכול' חייבים לפרוע המצות שקנו וכל מה שחייבים לקופה ולצדקה עד עת שיקבעו עצמם בבית הכנס' האחר או יעשו ב"ה אחר ובפרט בענין המצות שקנו הם חייבים כיון שכב' עשו המצוה... שכבר פשט המנהג בקהלות שמכריזין על מצוה א' וא' נותן פרח וא' מוסיף על חבירו כבר נסתלק הראשון והשני חייב הכל ויעשה המצוה וכ"ש בשכב' עשא' כנ"ד שהוא חייב לפרוע באותו הקהל שעשה המצוה כי כל מה שנותני' על אלו המצות הוא לעניים ונכנס לקופה כי לא היה מספיק בשום קהל מה שנותנים בכל שבוע או בכל

❧ ציוני המשפט ❧

א"כ הוי רק כקציצת דמים לצורך מצוה, ועיין באה"ט שם אות ח', גם הש"ג ע"א דף כ"ב מפקפק על קניית המצות דהוה בכלל איסור מו"מ ועיין א"ר סי' הנ"ל אות ב' מי שקנה מצות ומת שייך ליורשים ורשאי הקונה מצות למכור ולהרויח, (ועיין עוד א"ח סי' שכ"ג ס"ד ובספרי משנה ח"ה סי' ד"ש) ולכן שפיר מי שקנה מה שהוא בביהמ"ד הרי הוא הלוקח מביהמ"ד זה והחייב עליו לשלם כל שעה שהגבאי מבקש הימנו ואם לא משלם עובר על כל תאחר, ומה שטוען שנותן מעות זה למקום אחר, אין לזה שום שייכות עם מה שקנה פה וחייב לשלם. ואין בידו לעשות צדקה בממונם של אלו עכ"ל.

וב"ב עווד [שם סימן קה] "העליות שמוכרין בהכרזה וכל המוסיף זוכה בעלי" יש לו דין מכר וחייב לשלם להביהמ"ד כפי אשר קנאו בלי שום טענה, כי נתחייב בזה ככל קנין שחייב לשלם, ואם לא ישלם יכולין לקרוא לב"ד שישלם להם כדין כל חוב או מזיק עכ"ל.

וב"ב הגר"נ נוסבויס [שם] "ולדעת המגן אברהם והארץ צבי שחל ביניהם קנין נראה פשוט שאינו יכול לחזור בו ולשנות התחייבותו לבית כנסת אחר כיון שכבר חל ביניהם קנין ודמי העליה הם דמי מקח ואע"פ שנולד אח"כ סיבה שאומדנא היא דאדעתא דהכי לא היה עושה הקנין אין זה מבטל הקנין למפרע כיון שהסיבה נולדה אח"כ ולא היה מקח טעות בשעת הקנין עכ"ל.

ובן נראה פשוט על פי דעת הסוברים שיש במכירת המצוות משום קנין גמור א"כ חייב לשלם לאותו המקום שקנה, וכ"כ בשו"ת מושגה הלכות [חלק טו סימן קד] "בדבר שאלתו בביהמ"ד שמוכרין שם העליות ע"י הכרזה וכל אחד יש בידו לקנות וביו"ט שהעליות מצמצמות עולה השער הרבה, והנה יש מי שקונה העליות וכשמבקשים הימנו לשלם השיב שכיון שזה הוא צדקה בידו ליתן לכל מקום שירצה והוא נותן הכסף למקום אחר, וכן כשעולה ונודר ליתן כך וכך אינו משלם, ואומר שנותן למקום אחר, ורוצה לדעת אי שפיר דמי לעשות כן, וכל אחד יכול ליכנס לביהמ"ד של רבים או של יחיד ויקנה עליות כפי רצונו, ולא ישלם אלא יתן הסכום לצדקה כפי רצונו.

ועל הראשונה שמוכרין שם עליות שהם הכנסות הביהמ"ד הנה פשוט דב"ה"ג אין לו שום טענה שרוצה ליתן לביהמ"ד אחר או צדקה אחרת שהיא מכירת עליות הוא גדר של מקח וממכר ואדרבה יש מפקפקים אי מותר למכור בשוי"ט משום מקח וממכר עיין יש"ש פ"ה דביצה דהכרזת המצות מי שיתן יותר הוא יזכה בה דמי טפי למו"מ והי' נראה לאסור אלא שדחק לישב דבמצוה ליכא מקח וממכר, דלא גזרו איסור מקח וממכר רק בחפץ הנקנה אבל הקונה מצוה לא שייך ביה גזירת מו"מ, והמג"א א"ח (סי' ש"ו סקט"ו) חלק עליו דגם בזה שייך ממקח וממכר ולכן הביא מחסידי אסטרייך דכל מה שהוציאו מפיהם היו נותנין לצדקה אפילו קנה חבירו המצוה,

◆ אם יכולים הצדדים לחזור בהם מהמכירה

יז] קנה זכות מצווה כל שהיא ואחד מהצדדים רוצה לחזור בו מהמכירה^{מז} לדעות שסברו שגדר הקנין במכירת המצוות הוא כמקח גמור הרי אין אחד מהצדדים יכול לחזור בו^{מח}, אך לאותם הדעות שסברו שחיובו הוא מדין נדר לצדקה צ"ע^{מח}.

❧ ציוני המשפט ❧

להעמיד לו בית אחר. ונידון דידן נראה שדומה לבית סתם שהרי לא תלו את מכירת המצוות בבית הכנסת הנוכחי דוקא או בס"ת מסוים דוקא אלא הציבור התחייבו לו בצורה סתמית להשכיר לו היכל בית הכנסת או הס"ת לצורך כיבודו וכיון שכן אף אם עברו המתפללים ובית הכנסת למקום אחר חייבים להעמיד לו ביהכנ"ס אחר לממש בו את קנינו. ב' אפילו את"ל שנידון דידן דומה לבית זה עדיין ניתן לחייבם על פי דברי נתיה"מ סי' שיש סק"ה שאם המשכיר עצמו גרם לקלקול הבית חייב להעמיד לו בית אחר וכלשונו שם שכל שבפשעיתו אינו נותן לו דבר שהשכיר לו כל נכסיו משועבדין להעמיד בית אחר ע"כ וכיון שהציבור הם שגרמו לפירוק ביהכנ"ס ולקלקול זכותו אינם יכולים לפטור עצמם בטענת נפל הבית ואדרבה חייבים להעמיד לו מקום אחר שיוכל שם לממש את זכותו אמנם אם התפזר בית הכנסת ולא עברו המתפללים למקום אחר. פשוט שאין חייבים למצוא עבורו בית כנסת שיכבד את זכותו שרכש שגם חיוב המשכיר להעמיד בית אחר אינו אלא כשיש לו אבל אם אין לו אינו חייב לבנות ולהעמיד בית אחר ולדרכינו שחיובם הוא מדין שכירות פועלים נראה ג"כ שחייבים לכבדו במעונם החדש שהרי לא תלו את חיוב מלאכתם במקום או בזמן מסוים ואינם יכולים לפטור עצמם בטענה

מב. כ"כ [שם] הגר"נ נוסבויים "לדעת מהרש"ל שלא נעשה שום קנין וחיובו רק מדין נדר יש אכן מקום להתיר לו לשנות את נדרו למסור המעות לבית הכנסת אחר מדין משנין מצדקה לצדקה" עכ"ל.

מג. מספר דוגמאות הובאו לנידון זה בספרי ההלכה, וכדלהלן, הקונה מעונין להתפלל בבית כנסת אחר ולכך רוצה לחזור מקנייתו, או שלאחר המכירה הגיע לבית הכנסת יהודי עשיר שמעונין לקנות את העליה המסוימת בסכום הרבה יותר גדול ממה שנמכרה, נעניין בקובץ הישר והטוב שם שהביא הגר"נ נוסבויים לדון בשאלה נוספת כע"ז זו"ל השאלה "קנה זכות מצוות הוצאה והכנסה לספר תורה לכל השנה ובאמצע השנה עברו כל המתפללים למקום אחר קבוע וטוענים הגבאים שכיון שאין זה אותו מקום לא עברה זכותו, ומוכנים להשיב לו כספו לפי חלק היחסי לזמן שלא השתמש בזכותו".

מד. כ"כ הגר"נ נוסבויים [שם] לתלות במחלוקת הפוסקים הנ"ל וז"ל "לדעת המג"א וארץ צבי שהזוכה מקבל בס"ת או קנין ממש ובתחילת דברינו הגדרנו את הקנין כקנין שכירות נראה שיש בידו לעכב על הציבור מלחזור בהם משני טעמים. א' קי"ל בשו"ע סי' שיש שהשוכר את הבית ונפל הבית אם אמר לו בית זה הפסיד השוכר אך אם השכיר לו בית סתם חייב המשכיר

◆ נשתנה מקום קריאת התורה

יח] נמכרו המצוות בבית הכנסת ומחמת סיבה כל שהיא עברה קריאת התורה לבית כנסת אחר נחלקו הפוסקים לאיזה מן המקומות מגיעים דמי מכירת המצוות, ועיין בהערה¹⁰.

צינוני המשפט

איננו ואין מי שיודע את הקוד כדי לפתוח את הארון. מחוסר ברירה עברו לבית הכנסת הסמוך ובקשו מהם רשות לקרוא אצלם בתורה, וכך עשו. לאחר מכן נתעורר ספק למי שייכים כספי מכירת העליות, וכספי הנדרים ונדבות שנתנדבו העולים בשעה שעשו להם מי שברך, האם לבית הכנסת הראשון שהתפללו בו, או לבית הכנסת השני שקראו בו בתורה.

תשובה: הגאון רבי יצחק זילברשטיין שליט"א אמר שהכל שייך לבית הכנסת השני, דמכיון שהקריאה בתורה היתה במקומם ובספר שלהם, זכו בכל מה שבא מכח הקריאה בתורה, דהיינו מכירת העליות והנדרים ונדבות.

והגאון רבי יעקב מאיר שטרן שליט"א הורה להיפך, שהכל שייך לבית הכנסת הראשון, דבודאי כוונת הקונים את העליות והעולים לתורה היתה לתרום לבית הכנסת שהתפללו בו והם קשורים אליו, ויש להם ענין מיוחד לתרום לו, והבית הכנסת השני בודאי לא נתן להם את המקום בעד כסף, אלא לשם מצוה, ולא היה בדעתם להרויח מזה משהו מלבד שיאמרו להם ישר כח, ולכן לא זכו כלל בכסף אלא הכל לבית הכנסת הראשון כדעת הנותנים.

שעל מקום זה לא התחייבו כשם שהפועל שהראהו בעה"ב לעבוד בשדה זו רשאי להעבירו באמצע היום לשדה אחרת אם אין מלאכה זו קשה יותר וכאמור והלכך אינם יכולים לפטור עצמם ולומר שבמקום זה לא התחייבו לו כל שלא התנו" עכ"ל

מה. כ"כ הגר"נ נוסבובים [שם] וז"ל "לדעת המהרש"ל שלא חל בין הציבור לזוכה שום קנין והתחייבות רק שנדר לביהכנ"ס על דעת שיממש את זכותו יכולים הציבור בכל עת שירצו לחזור בהם מהסכמתם לכבודו בכיבוד שרכש שאין להם שום התחייבות כלפיו, אלא שאחר שיחזרו בהם פשוט שגם הרוכש פטור מלשלם את נדרו שאדעתא דהכי לא נדר ויקזזו מהתחייבותו את החלק היחסי שעדיין לא השתמש, וגם אם לא עברו מקום אלא מכ"ס סיבה אחרת שמבקשים לחזור בהם באמצע רשאים לחזור וינכו ויחזירו לו הדמים שנתן ולא נהנה מהם עדיין" עכ"ל. [אמנם דבריו צ"ע, כיצד ניתן לחזור בו מנדרו ללא כל סיבה וכן הקהל כיצד יכולים לחזור בהם מהסכמתם ללא כל סיבה].

מו. בספר וישמע משה [שם] כתב לדון בשאלה זו וז"ל "מעשה שהיה בבית הכנסת שקודם קריאת התורה מכרו את העליות כמנהג, וכשבאו לאחר המכירה לפתוח את הארון גילו שהארון נעול והגבאי

פרק ו'

ליקוטי דינים במכירת המצוות

[א] אם רב העיר או החשוב שבעיר רוצים לקנות מצוה כל שהיא, יכול כל אדם להוסיף על המחיר, משום שבמצוות אין חולקים כבוד לרב^א.

[ב] יש מקומות שנהגו למכור את כל העליות ולא להשגיח בחיובים, אך מ"מ אינם יכולים לדחות חתן בשבת קודם החתונה וכן נער שנעשה בר מצוה באותה שבת, וראוי שאף את שאר החיובים הנ"ל לא ידחו מכל וכל כיון שהם מנהג קדמונים ולכל הפחות יעלו אותם באחת מן העליות הנוספות^ב, ויש מקומות שבראש השנה ויום הכיפורים אין משגיחים כלל בחיובים^ג.

ציוני המשפט

נראה לי ממה שכתב השו"ת בנה"ג סימן תר"ם עכ"ל.

וכבר כתב ע"ז בספר [נח החיים סימן קלד ס"ק לא] בשם החסד לאברהם "ומ"מ הכל לפי מה שהוא אדם שאם יודע שהוא מקפיד ומצטער במקום מצוה עבירה היא בידו וע"ז אמרו חז"ל והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה עכ"ל.

ב. עיין ביאור הלכה [סימן קלו בסופו] שכתב "ופשוט דבמקום שהמנהג למכור המצוות ונופל המעות לצדקה בא"ה שאינם מהחיובין רק משום מנהגא אין להפסיד צדקה בשבילם ומ"מ תלוי לפי ראות עיני הסגן ומשמע מאחרונים דאף במקום שנהגו למכור כל העליות ולא להשגיח אף על החיובים מ"מ חתן בשבת שקודם החתונה וכן נער שנעשה בר מצוה אין דוחין אותם. ונ"ל שאף יתר החיובים

והגאונים רבי שמאי גרוס, רבי מנדל שפרן, רבי שלמה זלמן אולמן שליט"א הורו שיש חילוק בין כספי מכירת העליות לכספי הנדרים ונדבות, דמכירת העליות הרי נעשתה בבית הכנסת הראשון, ובודאי היתה דעת הקונים לתרום את הכסף לבית הכנסת שהתפללו בו ובו קנו את העליות. אולם הנדרים ונדבות שנתנדבו בשעת העליה לתורה בבית הכנסת השני, בזה יש לצדד להיפך, שהיתה דעתם לתרום לבית הכנסת שנהגו בהם עין יפה ונתנו להם רשות לקרוא במקומם ובספר תורה שלהם, ולכן הכסף הזה שייך לבית הכנסת השני עכ"ל.

א. כ"כ החיד"א [בספרו לדוד אמת פרק ב סעיף ג] וז"ל "אם רב קנה מצוה רשאי איזה איש להוסיף עליו דבמצוות אין חולקים כבוד לרב דקרוב אדם אצל עצמו כן

❦ ציוני המשפט ❦

הנ"ל ג"כ אין לדחותם מכלל וכל שהוא מנהג קדמונים רק עכ"פ יתנו להם בעליות הנוספות" עכ"ל.

ועיין בשו"ת נחלת שבעה [סימן לח] שכתב בענין מי שיש לו חיוב וז"ל "וקצבתי לו מה שיתן לצדקה עבור מפטיר, ואין רשות ביד אחד מן הקהל ליקח מפטיר ממנו על ידי שיעלה אותו בדמים" עכ"ל. ועיין בלקט הקמח החדש סימן קלו ס"ק לב שכתב "כתבו האחרונים שאין ליקר העליה (במקום שמוכרין) להחיות כיון שיודעין שיתן יותרשיש לגבאי להתחשב בחיוב ולא לייקר העליה ובפרט למי שאינו בעל אמצעים" עכ"ל.

ועיין בספר חשוקי חמד [מהגר"י זילברשטיין שליט"א, בבא בתרא דף ח עמוד ב] שכתב בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל שאם נמכרים המצוות בדמים מרובים יתכן שבעל החיוב פטור מלשלם, וז"ל "שאלה. יהודי נודמן לבית הכנסת של עשירים, שכל עליה נמכרת שם במחיר רב מאוד, וליהודי זה היה יארצי"ט אחר אביו ורצה לעלות לתורה. הגבאי אמר לו כמה עולה עליית מפטיר, והסכים ועלה לתורה. במוצאי שבת הגיע אליו הגבאי ודרש את התשלום, השיב היהודי, אין בידי לשלם סכום עתק זה, ואמנם הבטחתי, ומשטה הייתי כך. נשאלת השאלה האם חייב הוא להתאמץ ולפרוע את מה שהבטיח? תשובה. שאלתי שאלה זו את מו"ח מרן הגר"ש אלישיב שליט"א [וצ"ל] והשיב: יש לברר מה עושים הגבאים עם הכסף הרב שגובים ממכירת העליות, האם הם מוציאים אותו לצדקה אמיתית לבדק הבית והתחזוקה, או שמא מבזבזים

אותו למסיבות וכדומה, שאין בהם לא תורה ולא צדקה. והיה אם הכסף הולך להכל, אין בזה צדקה, ומי שהתחייב לתת סכום מופרז, אין הבטחתו ממש, כי אין זה נדרי צדקה. ואם הכסף מיועד לדברי צדקה אמיתיים, גם אז יש מקום לומר, שאין רשות לגבאים לקבוע ולדרוש מכלל אדם סכום מופרז, כי בית הכנסת מיועד לכלל יהודי, ואפילו לעניי שבישראל, ומה יעשה אדם חסר אמצעים שהגיע לבית כנסת זה, האם לא מגיע לו עליה כשיש יארצי"ט לאביו, ואין אחר בעל חיוב. ונאמר במסכת ב"ב דף ח ע"ב רשאים בני העיר לעשות קופה תמחוי, ותמחוי קופה, ולשנותה לכל מה שירצו. רשאים בני העיר להתנות על המידות ועל השערים, ועל שכר פועלים ולהסיע על קצתם. ונאמר בדף ט ע"א דהני מילי היכי דליכא אדם חשוב, אבל היכא דאיכא אדם חשוב, לאו כל כמיניהו דמתנו. וכתב הנמו"י בשם הר"ן דכיון דאיכא פסידא לאחרני בתנאייהו, יעו"ש. גם כאן הגבאים שקבעו סכום מופרז, מפסידים את המתפללים שאינם עשירים כל כך, ואין זו הנהגה נכונה. ולכן ישלם העולה סכום שמשלמים בבית כנסת מכובד אבל לא סכום מופרז כזה" עכ"ל.

ג. ביאור הלכה [שם] "ויש מקומות שבר"ה ויוה"כ אין משגיחין בחיוב כ"א על המתנדבים בעין יפה על צדקה" עכ"ל.

ובשו"ת מחנה חיים [ח"ב י"ד סימן מד] האריך בטעם מנהג זה וז"ל "וגם ראיתי נוהג בק"ק שאין שום חיוב נוהג בר"ה ויוכ"פ אפי' אם יחפוץ לשלם סך הקצוב בעד החיוב רק מי המחויב ידו משגת

ג] ראוי שבשעת מכירת המצות יעסקו הציבור בלימוד תורה ותפילה ולא יעסקו בדברים בטלים⁷.

צינוני המשפט

איש עני ואביון וגם משפל אנשים עם סנדק כמותו עני ומסכן יעלו לתורה ונכבדים יעמדו ולא יוכלו ואין זה כבוד היום כלל ע"כ ראו הזקנים לכבד קדושת היום⁸ עכ"ל.
[ועיי"ש שכתב עוד ב' טעמים].

ד. כן כתב החיד"א [בספר לדוד אמת סימן ב' סעיף א' ב] "נהגו למכור המצות בשבתות וימים טובים וטוב וישר שלא לדבר בבית הכנסת בזמן מכירת המצות אם בעל נפש הוא ילמוד מזמורים וכיוצא בזה⁹ עכ"ל.

וב"כ בספר חסד לא"פים [סימן קלה ס"ק ה] "בזמן מכירת המצות טוב וישר שלא לשוח בבהכ"נ וילמוד מזמורים אם בעל נפש הוא יחליף רע בטוב וזו חובת הגביר בכל עת ובכל זמן וכ"ש בעומדו בביהכ"נ באמצע תיקוני התפילות וצריך לזהר הרבה שלא לערב קדש בחול וטמא בטהור¹⁰ עכ"ל.

ובספר החיים [להגר"ח פלאגי סי' א' אות ב'] כתב "מ"ש בספר לדוד אמת וחסד לא"פים דבעת מכירת המצות ילמוד תהילים. אני אומר, דאם הוא נכון דילמוד פירוש רש"י של הפרשה בעת ההיא, כדי שיבין היטב מה שקורא שליח ציבור בספר תורה אחרי - כן. ואם הוא חכם בעל הוראה ילמוד בדיני קריאת ספר התורה, דבר בעתו מה טוב, שמא יהיו שואלין לו דבר הלכה באותו פרק ויהיה מוכן להשיב לשואלו דבר¹¹ עכ"ל.

ועיין בספר חשוקי חמד [סוכה דף מא עמוד ב] שכתב לדון בענין מכירת המצות בבית כנסת בימים הנוראים, כשיש לחוש

מעמיד איש או הוא בעצמו קונה עליה לעלות לתורה והי' הדבר פלא בעיני מאוד ושאלתי אחרי הטעם מפי זקנים ופורש אין להם. ונתתי ללבי לחקור דעת קדושים כי מנהגן של ישראל תורה היא אם אומרים לך זקנים סתור ונערים בנה מצוה לשמוע לזקנים שסתירת זקנים בנין ובנין נערים סתירה אחכז"ל ואמרתי בטעם הדבר כאשר אבאר בעז"ה.

וכתב לבאר המנהג [א] יש אנשים שקבלו על נפשם לעלות ברה"ו ויוכ"פ כל ימי חייהם הגם אם יעלו עליות בדמים ושם ינדבו שמם ושם אנשי ביתם במי שבירך ואם יהי' להחיובים והם יתבטלו מגדרם קשה עליהם הדבר ועי"כ יתפרדו ויעשו להם מנינים קטנים אשר אין ברוב עם הדרת ולא יהי' בעלי תפילות הגונים ולא בעל תוקע הגון ע"כ נהגו שאין חיוב בימים הקדושים כדי שיהי' עדה קדושה והוא בכלל עת לעשות ד' הפרו תורתך. [ב] יען כי לרוב יקבלו בעלי תפילות ובעלי תקיעות תשלומין ואם יעלו עשירי עם ינדבו הרבה ויהי' ביד הגבאי לשלם וגם על הוצאת הנרות וכדומה ולא יצרכו לתבוע איש ואיש שישלם שכר תפילות ונרות אבל אם לא ישיגו נדרים ונדבות ויצרכו לתבוע שכר חזנים ומשמשים ונרות ואתי לאנצויי וישראל קדושים הם וחסים על ממונם והעיקר בימים הקדושים אהבה ושלוה ואחוה וריעות. ג] שראוי והגון שיעלו לס"ת פני העיר עשירים ומכובדים כמבואר בש"ע כי זה כבוד היום ואם יהי' לחיובים לפעמים

ד] אין מן הראוי לקנות את עליית הכהן על מנת לכבד כל פעם את אותו הכהן⁷.

ה] אין מקימים מצוות "וְהָשִׁיב אֶת הַגְּזֵלָה" [וכגון באופן שגול מביהכ"נ, או כשגול וצריך לעשות בהן צורכי רבים] דרך נדבה לבית הכנסת ע"י קניית מצוות⁸.

ו] מותר לקנות עליה בשבת לכבד בה את מי שחפץ לעשות עמו עסקים במוצאי השבת⁹.

צינוני המשפט

הגנבות שמקופות של צדקות ליתן אותם לצדקה ההיא שגנב ממנה או לאחרת באופן שרשאין לשנות ורוצה ליתנם בלשון נדבה שיך ספקתך. אבל פשוט שליתן בחשאי שלא ידעו להחזיק לך טובה ולכבדך בזה שיחשבו שנדבת עתה תצא ידי חובתך אבל אם תתן באופן שיחשבו שנדבת עתה ויחזיקו לך טובה ויכבדוך בשביל זה לא תצא ידי חובת השבת הגולה. וע"י נדר בשעה שאתה עולה לתורה כ"ש שלא תצא ידי חובת השבת גולה, שבזה אף ליפטר מחיוב נדר אחר אינו יכול כגון שהיה כבר מחוייב לצדקה מגדר אחר ונדר עתה כשעלה לתורה סך אותו הנדר וחשב בלבו שהוא רק לשלם נדר הראשון הוא דברים שבלב וחיוב לשלם סך ב' הנדרים עכ"ל.

ז. כ"כ בשו"ת משנה הלכות [חלק יא סימן רסא] "ראובן הרוצה לעשות סחורה עם שמעון לאחר השבת אי מותר לראובן לקנות עליה בשבילו הגם שהוא שבת. ולפענ"ד נראה פשוט ראובן הרוצה לעשות סחורה עם שמעון לאחר השבת מותר לו לקנות עליה בשבילו בשבת, ואין בזה איסור שחושב בשבת על עסקים אלא ענין של כיבוד שמותר לכבדו בשבת. ואין לזה שייכות כלל עם ודבר דבר דיבור אסור והרהור מותר ופשוט עכ"ל.

שעל ידי כך תפוג אימת הדין, והביא דברי החיד"א הנ"ל, עיי"ש באריכות.

ה. כ"כ בשו"ת מנחת יצחק [חלק ט סימן נח] "ומה שמסופק במה דאיתא (עירובין ס"ג ע"א) כל הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם, והובא לפסק הלכה ביו"ד (סי' רנ"ז סעי' ט'), אם זה שיך ג"כ במנהגו בביהמ"ד שלו שמוכרין עליות לתורה, ונוהג לקנות ולכבד העלי' ראשונה לכהן, אם שיך היכא דמכבד בכ"פ לאותו כהן, מטעם נותן מתנותיו לכהן אחד, וציין לדברי הנוב"י [מהדו"ק יו"ד סי' פ"ח] שהביא מהגמ' הנ"ל, לענין לכבד בכ"פ שנולד לו בן זכר לאדם אחד סנדקאות עיין שם.

הנה דמיונו עולה יפה, הגם לפי מש"כ בעיון יעקב [עירובין שם דף ס"ג], דהא דמביא רעב לעולם הוי מדה כנגד מדה, דמרעיב שאר הכהנים, ולכן מביא רעב לעולם עיין שם, א"כ זה שיך בממונות, ולא בכיבודים אחרים, מ"מ דברי הנוב"י שמדמה זל"ז אין לדחות, מטעם שכתב דראוי שלא ליתן הכל לאדם אחד עכ"ל.

ו. כ"כ בשו"ת אגרות משה [חושן משפט חלק א סימן פח] "מה שלא ידוע למי גזל הרי צריך לעשות בהן צרכי רבים ולא נפטר בנתינתם לצדקה כדכתבתי לעיל. ורק על

ז] אם מפסיקים במשך זמן ארוך למכירת המצוות יש מי שכתב שצריכים ליטול ידיים שנית עבור תפילת מוסף, והמנהג להקל בזה כיון שהוא בבהכ"נ מסתמא לא הסיח דעתו".

ח] אם ראו הגזברים שהבא להוסיף על המצווה אינו ראוי לאותה מצוה ובפרט אם הוא מומר לחלל שבתות בבה"ג מותר לגזבר להוסיף עליו בכדי לגרום לו שלא יזכה במצוה, אך יזהרו שלא לביישו ברבים, ואם בדיעבד בא המומר לעשות המצווה שקנה אין לדחותו אבל לעלות לס"ת יעשה כל מצדיקי שלא יעלה".

ט] מכרו את המצוות וכעת התברר שקנו ב' אחים בזה אחר זה, אין לבטל מכירת המצוות באותם האופנים שאין בהם אלא חומרא בעלמא'.

❧ ציוני המשפט ❧

לקרות ב' אחין זאח"ז משום עין הרע ואפי' א' שביעי וא' מפטיר, ויש מתירין כשאינו קורא בשמו וכן התיר אפרים, אם יש לסמוך על השערי אפרים. והשיב דכיון דבשעה שזה קנה קנה כדין ודב"ז שלא ליתן לב' אחין בזאח"ז הוי רק חומרא כמבואר להדיא מלשון השו"ע שכ יכולין לקרות ב' אחין בזאח"ז ואין מניחין אלא בשביל עה"ר ואם הי' בזה חשש סכנהאין יכולין והרי סכנתא חמירא מאיסורא וע' באה"ט דאם כבר קראוהו ועלה לא ירד משמע דאינה סכנה גמורה רק חומרא בעלמא ואין זה כדאי להפקיע קנינו של זה. ואף דהבה"ט כ' דאפי' העולה אינו רוצה להקפיד ע"ז אין משגיחין עליו ואין נותנין לו היי"ד בשלא קנה והעלי' שייך להקהל אין להם לעבור על המנהג בשבילו אבל כשזה קנה אין בכוחנו לבטל ממנו קנין שלו בשביל חשש וחומרא בעלמא" [עיי"ש שהאריך וביאר דעתו בגדר הקנין במכירת המצוות והבאנו דבריו בפתיחה עיי"ש].

ח. כתב המג"א [סימן רלג ס"ק ח] וז"ל "בשבת שמפסיקים במכירת המצוות נ"ל שצריך ליטול שנית לתפילת מוסף אא"כ לא הסיח דעתו" עכ"ל, והעתיקו בשע"ת [סימן רפו אות א], ובשערי אפרים [שער י סעיף מז].

אך הא"י רבה [שם] כתב לחלוק והביא דבריו במשנה ברורה [סימן רלג ס"ק יח] וז"ל "וכתב המ"א דמ"מ אם נטל לתפלה והפסיק בלימוד א"צ ליטול שנית ובשבת שמפסיקין במכירת המצות צריכין ליטול שנית לתפלת המוסף אא"כ לא הסיח דעתו משמירת ידיו והא"ר כתב דכ"ז שהם בבה"מ מן הסתם אין כאן היסח הדעת וכן המנהג" עכ"ל.

ט. לשון החיד"א בספרו לדוד אמת שם, ספר החיים לגר"ח פלאגי שם.

י. כ"כ בשו"ת אריץ צבי [ח"א סימן לח] על אודות שנשאל שם "בא' שקנה מפטרים של ד' פרשיות והגבאי נתן שביעי לאחיו של הקונה ובשו"ע קמ"א ס"ו כתב דאין

י' מנינים המתקיימים במקומות הקדושים [כותל המערבי קבר הרשב"י וכד'] י"א שחייבים לתת את כספי מכירת המצוות לצרכי בדק הבית וכד' של אותו המקום^א, וצ"ע.

❧ ציוני המשפט ❧

אחרת. ד' האם יכול אחד המתפללים במנין לשמש כגבאי המזדמן להעלות לתורה ולהתרים את העולים למטרה אחרת ולגבות מהם את הכספים. ה' האם יש זכות לגבאי המקום לתקן ולמנוע שלא יתרימו למקומות אחרים. והאריך שם בענין זה.

ובסוף הביא תשובת הגאון ר' יוסף ליברמן שליט"א שכתב בזה"ל "א"כ הזכות למכור בודאי שייכת לגבאי ולמקום התפילה ואם מישהו נעמד למכור עליה בכותל ובקבר הרשב"י ה"ז גזל שמכר דבר שאינו שלו דנהי שהקונה קנה ע"י הכסף שנותן לצדקה אבל לצדקה ההיא ג"ב אסור לגזול ואם יש זכות מכירת העליה ה"ז לגבאים וממונים ואם הם אינם רואים לנכון למכור אסור לאחר למכור וכ"כ הש"ך יו"ד סי' רנ"ו סק"ב לגבי בני הישובים הבאים להתפלל בעיר וז"ל דאם לקחו בעיר זו מצוות או גלילה וכדומה להם חייבים ליתן לעיר זו ואין יכולים לחזור וליקחם ולהביא לעירם דהא קנו מצוות בית כנסת זו ועוד שאם לא כן תהא פסידא לצדקה זו שהיו אנשי אותה העיר קונים מצווה זו וכן נוהגים עכ"ל ומציין לשו"ת המב"ט הרי הדגיש הש"ך שיש קנין במצוות שמוכרים בביהכ"נ וכמו שנתבאר... אך סיים שם אבל ברור דהני מילי אם לבית הכנסת יש גבאים וידועה דעתם ותקנתם שהנדרים והנדבות שייכות לבית כנסת זה ואילו במקום שחושבים עליו שהוא הפקר ושכל אחד יכול לעשות לעצמו מנין ולהתפלל לפני העמוד וגם להוציא ס"ת

יא. הש"ך [יורה דעה סימן רנו ס"ק יב] כתב "מיהו נראה דאם לקחו בעיר זו מצות או גלילה וכדומה להם חייבים ליתן לעיר זו ואין יכולים לחזור וליקחם להביאם לעירם דהא קנו מצות בבית הכנסת זו ועוד שאל"כ תהא פסידא לצדקה זו שהיו אנשי אותה העיר קונים מצוה זו וכן נוהגין, שוב מצאתי כן בתשובת מבי"ט ח"א סי' ס' דף קכ"ט וע"ש עכ"ל.

אך יש לדון באופן שקונה במקומות ציבוריים כגון בכותל המערבי ובמקומות הקדושים מה הדין, ומצאתי בשו"ת שערי ציון [נעמ' כג, מהרב שמואל רבינוביץ רב המקומות הקדושים] שדן באריכות בשאלה זו, וזה לשונו "בכותל המערבי ובקברו של רבי שמעון בר יוחאי זי"ע הנהיגו מספר אנשים במניינים קבועים לחייב במי שברך לאחר העלייה לתורה נדרים לצדקה ונותנים לעולה לתורה מעטפה לשלוח את הצדקה לכתובת של קופת גמ"ח או ארגון חסד ונשאלתי בעניין מספר שאלות א' האם ניתן לצאת ידי חובה בתרומה לקופות הכותל המערבי כנהוג בכל בתי הכנסת וכספים אלו משמשים לצרכי בדק הבית של בית הכנסת ואחזקתו. ב' האם כשאמר צדקה סתם כגון בעבור שיתן כך וכך לצדקה חייבים ליתנה לקופות הכותל המערבי בדוקא או שיכולים ליתנה לכל דבר שירצו ואם ימצא לנכון לתת למטרה אחרת יכול ליתנה. ג' האם יכולים אנשים לבא ולעלות לתורה ולא לתרום כלל או לפרש שהם תורמים למטרה

[יא] יש שעוררו על מנהג הגבאים שבשעת מכירת העלויות מעוררים על מעלתה וחיבותה של עלייה מסוימת, שאין לנהוג כן מכיון שהוא בכלל האיסור לומר "פרשה זו נאה"^{יב} אמנם כבר נהגו להקל בכך^{יג}.

❧ ציוני המשפט ❧

שלא לאמרו משום דכשאומר שמועה זו נאה נראה כאילו מדייק ואומר דשאר השמועות אינם נאות.

ואילו הרש"ש [שם] ציין לכמה מקומות בש"ס וביביע אומר שם הוסיף לציונו עוד כמה מקומות בש"ס שמהם חזינן דאמוראים קילסו לשמועה מיוחדת בביהמ"ד, (ברכות י"ד ע"ב, כתובות כ"א, שבועות מ"ה ע"ב, ב"ק כ', ב"ב נ"א, זבחים ב' ע"ב, שבת ק"ד).

וכמו"כ הגאון מהר"ח פלאגי (בס' עיני כל חי בחידושים למס' כתובות דף פ"ה) פליג על המהרש"א וס"ל דאמירה שמועה זו נאה בלחוד לא הוה שום איסור, והאיסור הוא כדמשמע מל' רש"י דהקפידא הוא לומר על שמועה זו נאה ועל שמועה זו אינו נאה, דרק בכה"ג הוה איסור, וההסבר לזה הוא כמ"ש המאירי בסוגיין דכיון שהוא נעשה מכריע בעצמו לומר זו הגון וזו אינו הגון יכול לטעות, וע"ז מאבד הונה של תורה.

וא"כ לדעתם של האחרונים הנ"ל שחלקו על המהרש"א נראה שאין לחוש וכ"כ בשו"ת יביע אומר [שם] על דברי השל"ה "ולכאור' נר' דס"ל כד' מהרש"א הנ"ל. ושו"ר שכבר העיר בזה בס' שלחן הקריאה (ילקוט דוד, די"א ע"א), דהא בגמ' ופרש"י עירובין (סד) מוכח דזו נאה בלבד שרי. אך המהרש"א לא כ' כן. ע"כ. אולם י"ל שבפר' עשרת הדברות ראוי להקפיד יותר עכ"ל.

ולנדב לאן דשרוצה אי אפשר לאחר המעשה ולומר לו שהנדבה שייכת לבית כנסת זה דוקא ובפרט אם באים קבוצה שלימה של מנין מתפללים לעצמם וקורים בס"ת דהעולה חושב שנודב לצדקה או מוסד של הקבוצה שלו. ולכן צריך לפרסם על שלט ברור שכל נדבה במקום זה שייכת בדוקא לבדק הבית עכ"ל.

יב. כ"כ בס' קיצור של"ה (דנ"ג ע"ד) להזהיר את המוכרים עליות ס"ת בבהכ"נ, שנוהגים לומר בפר' עשרת הדברות וכיו"ב, שפרשה זו נאה. וכתב, שציוה הגאון מהר"ר שמואל אב"ד דפירדא שלא יכריזו כן, דמשמע שפרשה אחרת ח"ו אינה נאה.

ודרך אגב ראינו להביא את דברי הערוך השולחן [אורח חיים סימן קלו סעיף ב] "ומצוה גדולה לבטל מה שמוחזק בפי ההמון שעלייה זו פחותה מאד וכדומה ומי שיכול לנהוג בעצמו לעלות לתורה בהעלייה שמחזיקים אותה לפחיתות הוה מצוה רבה דבעוה"ר הרבה מחלוקת בא מזה ד' ירחם ובאמת אין לך שטות גדול מזה שהכל תורה אחת וברכה אחת ואין זה אלא מעשה שטן כדאיתא במדרש [ילקוט שמעוני, יואל רמז תקל"ה] שאינו מתגרה אלא בישראל עכ"ל.

יג. עיין בשו"ת יביע אומר [חלק ב - יורה דעה סימן טז] שכתב שכבר נחלקו באיזה ענין נאמר איסור אמירת שמועה זו נאה, שדעת המהרש"א בחדא"ג [עירובין סד ע"א] דאפי' לומר שמועה זו נאה לחוד ג"כ יש האיסור

נספח

לתועלת העניין ראינו להביא כאן מה שכתבנו במקום אחר בעניין הערמה בצדקה, ונוגע אף לדיני מכירת מצוות בעניין אם מותר להערים ולעלות את מחיר המצווה בדרכי הערמה ושקר.

גיוס כספים כהלכה-אמת ושקר בצדקה*

זכה דורנו ונתברך בנדיבים רחבי לב המפוזרים על פני כל רחבי תבל אשר ליבם פתוח כאולם להרבות במעשי צדקה וחסד ולתמיכה בעולם התורה על כל גווניו, וביתר שאת בתקופה זו אשר ממשלת הזדון מניפה ידה לקצץ בבשר החי של עמלי התורה בישיבות ובכוללים בארץ ישראל.

ראשי הישיבות והכוללים, מנהלי המוסדות, ונשיאי קופות הצדקה והחסד, עושים לילות כימים בעמל וביזע רב במסעות ארוכים ומיגעים בארצות הגולה והניכר לצורך גיוס הכספים, אשר כידוע מלאכה זו אינה מן הקלות ודרכם אינה סוגה בשושנים.

רבים ומגוונים הם הדרכים למצוא מסילות לליבותיהם של אותם הנדיבים למען יועילו בטובם לפתוח דלתותיהם ולפזר ממנום לצורך אותה המטרה שלשמה נשלחו, אך חובה עלינו להיזהר ולבדוק בשום לב את כשרותם של אותם הדרכים על פי כללי ההלכה שהרי המטרה תהא אשר תהיה אינה מקדשת את האמצעים וד"ל.

במאמר זה נביא דוגמאות מדרכי גיוס הכספים ונדון בכשרותם וישרותם ע"פ ההלכה. חלק מן הדוגמאות כבר מופיעים בספרי השו"ת והפוסקים וחלק מן הדוגמאות הם נידונים חדשים שנידונו בבתי המדרשות ובתי הדין ובהיכלם של גדולי הדינים בדוורינו שליט"א. ברצוני להודות בפני אותם הרבנים שהקדישו מזמנם לליבון ובירור הלכות אלו. בתקוה שזנכה להגדיל תורה ולהאדירה.

ציוני המשפט

א. מאמר זה פורסם ע"י בתוספת התורנית של עיתון המודיע י"ט באדר ב' תשע"ד.

שקר וגניבת דעת בצדקה

שאלה. האם מותר לשנות בדיבור לצורך מצות צדקה וכגון להציג בפני התורמים מטרה שונה מהמטרה שבעבורה נצרך, מכיוון שידוע לו שע"י כך יתנו לו יותר ותוקל מעליו מלאכתו.

תשובה. הגמרא במסכת ערכין [דף דף ו ע"א] מספרת על ר' ינאי ששימש כגבאי צדקה והיה לוזה לצרכיו מאותם הכספים שקבץ עבור העניים ולאחר זמן היה פורע ומחלקם לעניים, ומבאר הגמרא שאף שהדין הוא שאסור להשתמש במעות המיוחדים לעניים, מכל מקום שונה הדבר ברבי ינאי לפי שנוח היה לעניים מכך שלוח את המעות לצורכו כי ככל שהיה משתהה מלפרוע היה משדל את הציבור וכופה אותם לתת יותר צדקה שהיה אומר שאין לו עכשיו כסף לחלק לעניים והיה הציבור נותן יותר בשל כך וע"י כן היה רווח לעניים, ומכיוון שנוח הדבר לעניים מותר היה לו ללוות מן הצדקה.

ובב"י [יורה דעה סימן רנ"ט] כתב שאף אם לא היה לוזה והיה נותר כסף בקופה היה ביכולתו של ר' ינאי לומר לבני עירו שאין לו כסף לחלק לעניים מכיוון שהדין הוא שמותר לשנות בדיבור לצורך מצוה, אלא שלא היה רוצה להוציא שקר מפיו לומר שאין לו אם אכן היה לו [ועי"ש].

הרי נראה מדברי הב"י שמעיקר הדין הותר לומר שקר לצורך צדקה אלא שר' ינאי החמיר בכך.

ובן מצאנו במקומות נוספים שהותר אמירת שקר לצורך צדקה וכדלקמן.

בספר חסידים [ס' שיח] מביא מעשה באדם ת"ח שאסף צדקה והי' הולך ואומר תנו לי כי אני צריך אך לא היה נהנה שווה פרוטה ממה שאסף כי היה נותן הכל לעניים צדיקים, וראה לעשות כן מפני שכשיהיו אותן עניים הולכים ומבקשים לא היו נותנים להם ולא היו חוששים להם כלל, ואף כשהיה אותו ת"ח אומר הרי עניים תנו לי שאתן להם אעפ"כ לא נתנו, ורק כשהי' אומר תנו לי כי אני צריך היו נותנים לו והי' נותן לעניים כי אמר מוטב שאני מבייש עצמי ואומר שאני חסר כדי שאחיה את העניים מותר לו לעשות כן" ע"כ דבריו.

ובן מצאנו במסכת בלה רבתי "אמרו על ר' טרפון שהי' עשיר גדול ולא הי' נותן צדקה כדבעי מצאו ר"ע א"ל רצונך שאקח לך עיר אחת או שתים מיד נתן לו ד' אלפים דינרי זהב נטלו ר"ע וחלקן לעניים לימים מצאו ר"ט וא"ל היכן הם העיירות שלקחת תפסו בידו והוליכו לביהמ"ד והביא ספר תהלים והניח לפניו והיו הולכים וקוראים עד שהגיעו לפסוק פזר נתן לאביונים וכו' א"ל זו העיר שקניתי לך עמר ר' טרפון ונשקו על ראשו וכו'...עכ"ל.

העולה בידינו מכל הנ"ל שהותר לשנות בדיבור לצורך מצות צדקה וכן נקטו להלכה רבים מן הפוסקים.

אך כתבו הפוסקים שאף אם אכן הותר לשנות בדיבור לצורך מצות צדקה מכל מקום אם יש במה שמשנה חשש של גניבת דעת וכגון כשידוע שאין דעת הנותנים לתת על דעת כן ודאי שאסור לעשות כן והעושה כן עובר על איסור גניבת דעת ויתכן אף משום גניבת ממון, ובדאי שלא הותר לגנוב דעת אף לצורך צדקה וכפי שמצאנו במשנה בסוף מסכת פאה "וכל מי שאינו לא חגר ולא סומא ולא פסח ועושה עצמו כאחד מהם אינו מת מן הזקנה עד שיהא כאחד מהם", ופירש בתוס' חדשים שאף אם הוא אכן זקוק לצדקה אלא שעושה כך כדי שיתנו לו יותר בקלות מ"מ לא הותר להטעות את הצבור מחמת כן.

ואותם המקומות שמצאנו ששינו בדיבור לצדקה וכפי שהובא לעיל במעשה דר' ינאי אף שלכאורה אם היו יודעים בני העיר שאכן יש כסף בקופה ודאי שלא היו נותנים צדקה זו. יש לומר שהיה זה באופן שאין בו משום גניבת דעת וכגון שהיה זה מן העניינים שכופים עליהם מדין כפיה על הצדקה ולכך הותר להוציא מהם ע"י הערמה שהיא בגדר כפיה בדברים או שהיה זה במקום שכל בני העיר מחויבים היו לתת סכום קבוע לצדקה והותר להטעותם בכדי לזרזם שיתנו ברצון מיד [משפט וצדקה להגר"י בלויא ז"ל פרק ו' ועי"ש, שמועת חיים על מס' ערכין] וכן צריך לומר בדוגמאות הנוספים שהובאו לעיל.

העולה לדינא. על אף שמצאנו במספר מקומות שהותר לשקר לצורך מצות צדקה מ"מ כתבו הפוסקים שלא הותר לעשות כן אלא באופן שמחויבים ממילא לתת צדקה זו אך בלא כן יש בזה איסור גניבת דעת ואף משום גניבת ממון.

גניבת דעת ושקר בצדקה לצורך תלמיד חכם או החזקת תורה

ושאלה. האם הותרה גניבת דעת ושקר לצורך החזקת תורה ותלמדי חכמים, וכגון המקבץ צדקה עבור תלמיד חכם לצורך פרנסתו אם מותר לו לומר שמקבץ עבור הכנסת כלה מכיוון שידוע לו שע"י כך יתנו לו יותר.

ושאלה דומה מצויה במנהלי מוסדות תורה שנוסעים לאסוף כסף עבור ישיבות וכוללים ופעמים שמופיעים על פתחם של נדיבים שעדיין לא זכו להכיר בחשיבות הגדולה של החזקת תורה ולומדיה ואינם מעוניינים לתרום אלא עבור ממרות אחרות, שיש לדון אם מותר לומר להם שבא עבור ממרה שידוע שהיא יותר קרובה ללכם מאשר החזקת תורה.

תשובה. יש שכתבו להתיר והסתמכו על המעשה המובא בשו"ת משנה שכיר [ח"א אחרי המפתחות] בשם הגאון מהר"ש ליטש ז"ל שמר אביו הגאון בעל מתא דירושלים ז"ל סיפר לו שהי אצל מרן רבינו חתם סופר זצ"ל שבא לפרשבורג רב האי גאון מו"ה יואב ז"ל שהיה אבד"ק מאטרסדורף לצורך ענין גדול והחת"ס בכבודו ובעצמו הי' מעורר הגבאים מכל החברות שהיו אז בפרשבורג שיפשמו ידם במנה יפה לתמוך ידי הגאון הנ"ל בעניינו וכאשר הגיד מרן לגבאי "הכנסת כלה" שגם הוא יכתוב ידו להיות לאחיעזר ממעות החברה הנ"ל שאול שאל באורים למרנא חת"ס ימחול רבינו הנה חברתינו מימי עולם לא נתנה להוצאות אלא עבור הכנסת כלה והאיך נשנה היום ליתן לעניין אחר השיבו מרן ז"ל ואם אכתוב פסק עפ"י חז"ל והפוסקים שהותר לכם ליתן תתנו אז השיב הגבאי בוודאי שנעשה אז כדברי רבינו ועל זה כתב תשובה רבתי ותמך יתדותיו על מדרש חז"ל פרשת כי תשא על פסוק ויתן אל משה ככלתו, שמה כלה מקושמת בב"ד תכשיטין אף ת"ח מקושט בב"ד ספרים ומלך פורץ גדר ות"ח יש לו דין כלה ודין מלך, ועפ"י בירר רבנו הקדוש שחיובא גם לחברת הכנסת כלה לתמוך בידי הגאון הנ"ל, והגאון מהרי"ו ז"ל ראבד"ק וורבוי מצא בפנקס ישן דחברה הנ"ל בהוצאות דשנת תקס"ח בזה הלשון עבר עליו הרב ממטרסדורף ופסק אדמו"ר הגאון ליתן לו ממעות החברה וטעמו ונימוקו ונתן לנו בכתב וניתן להגאון כ"ה זהובים עכ"ל.

ועל פי זה כתב בעל שו"ת דברי ישראל בהסכמתו על ספר חיי נפש [מהרב גדליה אהרן קניג זצ"ל] שכתב שם באות ס' וז"ל עוד שאלת אם נכון

הדבר מה ששמעת אומרים בשמי אשר גאון עוזינו אדומו"ר מוהרנ"ת זיע"א כשהלך לאסוף מעות עבור הדפסת ספרי רבינו הקדוש [ר' נחמן מברסלב זיע"א] אמר שהוא הולך עבור הכנסת כלה וכתבת שאינך מבין זאת כי הנותן לא נתן על דעת כן ובקשת לבאר לך זה דע לך אהובי כי אמת נכון הדבר מה שסיפרו כך בשמי ושמעתיה כמה טעמים מזקני אנ"ש המופלגים ז"ל ודע שאם הוא ז"ל עשה כך אין לך יסוד יותר איתן מזה שבוודאי בירר מוהרנ"ת ז"ל ההלכה לאמתה שמותר לעשות כך כי ר' נתן דיינא הוא ונחית לעומקא דדינא עכ"ל, וע"ז הביא שם בהסכמתו מעשה דהחת"ס הנ"ל וסיים וז"ל ומעשה רב מרב רבנן אביהון דישראל רבינו החת"ס זצ"ל זי"ע ועכ"ל והוא ענין פלא ועל פי שנים יקום דבר ע"כ.

אמנם כתבו רבים מן הפוסקים שוודאי שאין ללמוד מהוראת שעה ולדמות למעשה שמצאנו אצל החתם סופר ולהתיר לעשות כן בכל צדקה לצורך תלמוד חכם מכיוון שיש לחלק מכמה טעמים, וכדלקמן.

א [דודאי גם החת"ס זי"ע לא אמר כן רק כשבא לעירו גדול מפורסם שהיה גאון מופלג בדורו ובוזה כתב לדונו כמלך מאן מלכא רבנן אבל לומר כן אצל כל ת"ח בזמנינו אין הדעת נותן כן] [שבט הלוי חלק ב' ס' קיט וכן כתב בחלק ח' ס' שה עי"ש] וכן כתב בשו"ת דבר יהושע [ח"ג ס' לו] ז"ל "ועוד נלענ"ד דהחת"ס לא קאמר אלא בכגון הגאון ר' יואב זצ"ל שהי' גאון מופלג בדורו ולא כל יומא מתרחש ת"ח גדול כזה ואיכא למימר דאדעתא דהכי לא תקנו שלא יתנו רק להכנסת כלה אבל סתם ת"ח בזמנינו לא הי' בדאי שיכמלו תקנתם בשבילו וגם כי לא כל ת"ח מדמינן לבלה רק מי שמקושט בב"ד ספרים ויודע כל דרשות חז"ל על הפסוקים שבב"ד ספרים כנלענ"ד ע"כ.

ב [בגדון החת"ס לא היה שום ענין של שקר או גניבת דעת מכיוון שהנותנים נתנו על דעת הגבאים שהיו ממונים על קופת הכנסת כלה ורק עכשיו כשבא אדם גדול נסתפקו הגבאים בדיון אין משנים מצדקה לצדקה וע"ז העלה להם החת"ס ז"ל בדבר נחוץ כזה שכדאי לשנות וסמך דבריו על המדרש הנ"ל. אך העקר דכל הנותן על דעת הגבאי נותן וסובר דכה"ג מותר לשנות אבל נידון דיון הרי הגבאי הוא משקר ומטעה את הבריות כשאומר להם שהוא מאסף לצורך הכנסת כלה מה שאינו אמת ואפילו נאם נאמר דבהלכה ת"ח מיקרי כלה בעיני בני אדם לא מיקרי כלה ואילו היו יודעים הנותנים שכונתו לת"ח לא היה

נותנים לו כל כך וא"כ הו"ל שקר גמור ומטעה את הנותן ובה"ג נלפע"ד דמודה תחת"ס דאסור עב"ל. [שו"ת משנה הלכות, חלק ו' סימן קסז].

ובן כתב בשו"ת דבר יהושע [שם] וז"ל "אין הנדון דומה לראי' כלל דהתם השאלה רק אם מותר לשנות אבל כאן אע"פ שמתכון לת"ח שגם הוא בגדר כלה אבל מי התיר לגנוב דעת הבריות והלא הנותנים חושבים שזה בשביל כלה ממש שבשבילה הם נותנים יותר וגם יש בזה משום גול"ע"ב.

ובן כתב בשבט הלוי [שם] אך הוסיף שאם היה זה מן העניינים שכופים על הצדקה ולא הי' אפשר להוציא ממנו אלא בדרך זה אולי הי' מותר דהיינו מכניסים אותו בגדר כפיה בדברים... אבל זולת זה צל"ע אם מותר אבל אם כבר עשה נראה דאפשר לשנות כנ"ל עב"ל.

העולה לדינא אסור לגנוב דעת אף לצורך החזקת תורה ות"ח אך באופן שכבר עבר ועשה כן מותר לשנות לצורכי ת"ח.

מגביות צדקה ודינרים

ושאלה. דנו הפוסקים בדבר מה שנהוג במהלך דינרים או מגביות לצדקה שהדרך שמכריזים כמה נותן כל אחד ואחד מן המשתתפים, אם מותר לומר קבל עם ועדה שבדעתו לתת סכום גדול לטובת אותו העניין שנאספו עבורו אך כל כוונתו שע"י כך יתעוררו שאר המשתתפים לתרום אף הם סכומים גדולים ומכובדים. ובאמת אין בדעתו לתרום כן כלל.

ושאלה דומה הובאה בתקופה האחרונה לשולחנו של אחד מגדולי הרכנים על ידי מנהלי מוסד מסוים שערכו דינר גדול ויוקרתי, ומנחה הדינר הודיע שישנו תורם מחו"ל שהבטיח שיכפיל את התרומות שיאספו בדינר זה בשיטה המפורסמת של דולר כנגד דולר [מצ"נ] ומחמת כן התעוררו והתאמצו המשתתפים והתחייבו סכומים גדולים מעבר ליכולתם ותרומתם הרגילה כיוון שידעו שתורמתם תוכפל. אך למעשה לא הובטח כן כלל וכל כוונתם הייתה להגדיל התרומות, והתעוררו המארגנים אם עשו כדין ואם מחויבים להשיב את אותם התרומות שניתנו רק מחמת הודעתם על הכפלת התרומה.

תשובה. בשו"ת מנחת יצחק [חלק ג, סימן צז] דן בעניין זה וכתב וז"ל "הנה אף בזמנינו נתחדש כמה מיני מגביות לצדקה אין בזה חדש דכבר איתמר

הדבר בפירוש לאיסורא, והביא דברי הגמרא במסכת סוכה [דף כט] "בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים נמסרין למלכות ... ועל שפוסקים צדקה ברבים ואינם נותנים" וכתב ע"ז במהרש"א [שם] וזה לשונו "הינו שבעלי בתים מנהיגי הקהילה פוסקים צדקה מרובה ואינן נותנים כולה שאומרים שלא היה דעתן לכך אלא בשביל אחרים שיתנו נדבות בראוי ודו"ק" עכ"ל הרי שכבר היה מנהג זה לעולמים ובא וראה עד כמה שהיה קשה המנהג הזה בעיני חכמי"ל עד שכללו אותם בין ארבעה דברים חמורים ביותר ועונשן גדול מאוד ואנן מה נענה אבתריה" עכ"ל.

אמנם כתב בספר צדקה ומשפט [מהגר"י בלויא] שבאופן שעושה כן בתיאום עם הגבאים כדי לעודד את שאר התורמים שע"י כך יגדילו את תרומתם אע"פ שלכאורה יש בזה קצת גניבת דעת מ"מ נראה שבצדקה מותר בכה"ג וכמו שכתבנו לעיל שיתכן שמותר לגבאי לשקר לטובת הצדקה, והמנח"י שם לא אסר אלא כשאין ידוע קודם שעושה כן רק לפניו, ומעמו משום שאינו נאמן שלא נתכוון לתת אבל כשידוע לגבאים מתחלה שעושה כן רק לפניו מודה המנח"י שאין זה בכלל נודר ואינו מקיים, וכן משמע בשו"ת קנין תורה [ח"ב סימן קג אות ב].

אמנם בשו"ת תשובות והנהגות [חלק ד' סימן רטז] כתב שאף באופן שעושה כן בדיעת הגבאים מ"מ יש לחשוש כאן לאיסור גניבת דעת שמרמים את התורמים שגורמים להם לחשוב שהוא נותן סכום גבוה בזמן שהוא לא נותן וזהו איסור גמור אפילו לגנוב דעתו של עכו"ם אסור, ונדון דידן זהו כעין אונאה ממש שמרמה אנשים לתת על סמך נתינה אחרת שלא הייתה ולא נבראה וכה"ג הוי כגזל ובפרט אם התורם מתחרט כשנודע לו על הרמאות שנעשתה, אך אם התורם האמיתי הוא עשיר מופלג שהדין שכופין אותו לצדקה בזה אולי יש לומר שכה"ג הוה ככפייה רק במקום לכפותו ממש מסובבים שייתן מרצונו ומקבל שכרו ואף שצריך דיינים לכפיה אפשר דאנן סהדי שהוא כ"כ עשיר וא"צ לכ"ד כדי לכפותו ואף שאם היינו כופין יתכן שהיינו מקדימים לצדקה אחרת אבל כאן א"א לכפותו אלא לצדקה זו ובאופן זה, אך סיים דלא ברור לנו שחייב עד כדי לכופו ולכן יש למנוע מלעשות כך אף בתיאום עם הגבאים.

העולה לדינא איסור גמור הוא לומר שתורם ואין בכונתו לתרום ועגשו חמור מאוד אף באופן שכונתו לטובה שע"י כך יתעוררו לתרום. אך באופן שעושה כן בתיאום עם הגבאי צדקה נחלקו הפוסקים.

להגזים במספר התלמידים

כתב הגרש"ז אוירבעך זצ"ל בשו"ת מנחת שלמה [סימן צו ס"ק ט] "הן אמנם תמה אני תמיד במה שידוע לי מכמה מקרים אשר המוסדות ממש גונבים דעת הבריות ושולחים שליחים חשובים לחו"ל לאסוף כסף עבורם ומסדרים את הדבר בצורה זו להיות זהירים שהתורמים כל יעלו על דעתם שהשליח עושה את מעשהו ע"מ לקבל פרס כמו כן רבים ממוסדי התורה והחסד רגילים להגזים על מספר התלמידים או את מספר הנתמכים על ידם וכדומה וזאת למודעי כי אין אני מהרהר ח"ו על זה כי יודע אני שגדולים וטובים ממני עשו ועושים דבר זה ומסתמא בדרך ומצאו היתר אולם למען האמת הנני כותב לו כי אנכי בעניי בער אני ולא אדע מקור להיתר זה" עכ"ל.

ובן כתב בשו"ת אגרות משה [חו"מ ח, ב סימן כט] וז"ל "ובש"כ שאסור לשקר במספר התלמידים שלבד שהוא איסור גזל הרי איכא בזה גם איסורים הגולים של אמירת שקרים וכזבים וגניבת דעת וגם חילול השם ובזיון התורה ולומדיה ואין בזה שום הוראת התר בעולם וכמו שהקב"ה שונא גזל בעולה בן הקב"ה שונא בתמיכת התורה ולומדיה ע"י גזל" עכ"ל.

הערמה על גבאי צדקה

בספר חשוך חמד [פסחים צט ע"ב] הביא מעשה בקבוצת בחורים תלמידי אחת הישיבות שעלו ביום הפורים לביתו של נדיב לצורך מגבית עבור קופת עזר נישואין ביישיבתם, ודרשו שייתן סכום גבוה מאוד אשר לא היה באפשרותו וביכולתו לתת, ומיאנו לעזוב את ביתו עד לקבלת התרומה המיוחלת, בצר לו כשלא מצא דרך להיחלץ מהם כתב להם המחאה למוטב בלבד על הסכום שדרשו אך במקום לחתום שמו קשקש קשקוש בעלמא וכשבאו להוציא את הכסף הבנק לא כיבד את המחאה, וחויבו אף בעמלת חזרת הצ'ק, שואל ראובן האם היה מותר לו לגנוב את דעת אותם הבחורים ואם חייב לשלם להם לכל הפחות את עמלת חזרת השיק מדינא דגרמי.

והשיב מכיוון שאותם הבחורים נהגו שלא כדו"ן והתעקשו להוציא ממון שלא חייבה התורה, עליהם נאמר "ופקדתי על כל לוחציו" ואפילו על גבאי צדקה כמבואר בבא בתרא דף ח ע"ב ואם כן מותר לנהוג בהם מנהג עקשנות וכמו שנאמר "עם עקש תתפתל" [תהלים יח].

והביא בשם הגר"ח קניבסקי שליט"א לפוטרו אף על עמלת חזרת הצ'ק וראיה לכך מסוגית הגמרא מבבא בתרא [דף קס"ח ע"ב] שמספרת הגמרא על ישמעאלים שהיו נוטלים את שדות ואף היו כופים לתת את שטרות הקנין והבעלות כדי שלא יוכלו הנגזלים לערר, ובאו בעלי השדות לפני אב"י שיכתוב להם שטר קנין נוסף אך סירב מחמת הדין שאין כותבין שני שטרות על שדה אחת.

ומספרת הגמרא שבעלי השדות הפצירו בו שוב ושוב שיכתוב להם שטרות כשראה אב"י שאין לו דרך להפטר מהם אמר לסופר שהיה כותב את השטרות שיכתוב להם שטר פסול אך שלא יבחינו בזה, הרי שאף שכל כתיבת שטר עולה כסף שניתן לסופר מ"מ התיר אב"י לסופר לעשות כן מטעם שהם גרמו לעצמם הפסד זה ע"י הפצרתם המרובה, וא"כ בנידון דידן אותם הבחורים הם שגרמו לחזרת הצ'ק ולכך יש לפוטרו וד"ל.

